

7400

~~523.892~~
HA 3.138

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLII. kötet.

1937. 1-4. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

Új folyam VIII.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása
1937.

TARTALOM

	Lap.		Lap
Tanulmányok.			
<i>Brüll Emánuel:</i> A magyar helyesírás napi kérdései — — — —	350	<i>Bányai János:</i> A Hargita metamorfizált zónái — — — —	158
<i>Dr. Boros György:</i> Erasmus. Halála 400-ik évfordulójára —	105	<i>Dr. Győrffy István:</i> Salvia nutans kettős levelei — — —	268
<i>Domokos Pál Péter:</i> Régi esíki népdalok — — — —	319	<i>Dr. Kleiner Endre:</i> Nova ornithologia Transilvania — — —	156
<i>Ferenzi Sándor:</i> Az alsósófalvi „rovásírásos” emlék — — —	339	<i>Dr. Szász Ferenc:</i> Szupergalakatika-e a Tejút? — — — —	273
<i>Gergely Ferencz:</i> Az 1569-i első román református zsinat és előzményei — — — —	119	Kisebb közlemények.	
<i>Dr. György Lajos:</i> A magyar közönség szórakoztató olvasmányai száz évvel ezelőtt —	301	<i>Dr. Hofbauer László:</i> Döbrentei Erdélyi Múzeumának szellem-történeti iránya — — — —	358
<i>Dr. Jancsó Elemér:</i> Nyelv és társadalom. A nyelvészociológia feladatai és lehetőségei a magyar nyelvtudományban —	37	<i>Józsa János:</i> Erkel Hunyadi Lászlójának első bukaresti előadása — — — —	360
<i>Dr. Jászay Károly:</i> Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861) —	228	<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Egykoru feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbelövetéséről —	276
<i>Dr. Kristóf György:</i> A Szeptember végén muzsája? — — —	201	<i>Rass Károly:</i> A faji kérdés —	179
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Niriş-Szász-nyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században — — — — 1.131.	247	<i>Dr. Veégh Sándor:</i> Két XVI. századi román katekizmus magyar forrásai — — — —	62
<i>Dr. Tavaszy Sándor:</i> A tudomány helye és szerepe a kultúra rendszerében — — —	55	Adattár.	
Teraészettudományi Szakosztály Közleményei.			
(Szerk.: <i>Dr. Balogh Ernő.</i>)			
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Protokálcit. Egy új ásvány — — — —	147	<i>Dr. Gyárfás Elemér:</i> Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből —	66
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> A forráskalcit új előfordulása — — — —	362	Nyelvművelés.	
		A fölösleges „h” helyesírásunkban. <i>Szta.</i> — — — —	192
		A -li végű szavak. <i>Brüll Emánuel</i> Aki, amely, ami, — amelyek. <i>Brüll Emánuel</i> — — — —	282
		<i>Brüll Emánuel</i> — — — —	284
		A nyelvművelés hírei. <i>Szta.</i> —	280
		A nyelvművelés lehetőségei és határai. <i>Szta.</i> — — — —	190
		A sport magyar nyelve. <i>Brüll Emánuel</i> — — — —	367
		Az Egyesült Államok is! <i>Szta.</i>	190

	Lap.		Lap
Az idegen tulajdonnevek írása. <i>Szta.</i> — — — — —	99	<i>Biró József</i> : A marosvásárhelyi képtár. <i>Gy. L.</i> — — — — —	292
Az „ösbemutató“, <i>Szta.</i> — — — — —	99	<i>Boronkay Antal</i> : Az osztrák és magyar történeti ballada. <i>S. I.</i>	376
Az „Új Cimbora“ helyesírási elvei — gyakorlatban. <i>Szta.</i> —	98	<i>Br. Brandenstein Béla</i> : Az ember a mindenségben. <i>I. E.</i> —	290
Bajok az -i képzős melléknemek körül. <i>Brüll Emánuel</i> — —	183	<i>Csúry Bálint</i> : A népnyelvi bűvárlat módszere. <i>Szta.</i> —	193
Befogható-e a nyúl? <i>J. T.</i> — —	101	<i>Csúry Bálint</i> : Szamosháti palatogrammok. <i>Szta.</i> — — — —	194
Brassai és köre, <i>Szta.</i> — — — —	371	<i>Csúry Bálint</i> : Wichmann György északi-csángó hagyatoka. <i>Arvai József</i> — — — — —	195
Egy nyelvművelő rendelet. <i>Szta.</i>	279	<i>Gatamb Sándor</i> : A magyar dráma története 1867—1896-ig. <i>S. I.</i> — — — — —	377
Elveszett halottak. <i>Szta.</i> — —	101	<i>Gombocz Zoltán és Melich János</i> : Magyar Etimológiai Szótár. <i>Szta.</i> — — — — —	193
Gépkocsi vagy autó? <i>Szta.</i> — —	373	<i>Homan-Szekfű</i> : Egyetemes történet. <i>V. J.</i> — — — — —	197
Hanyatlás a nyelvművelésben. <i>Szta.</i> — — — — —	185	<i>Horvath Henrik</i> : A magyar szobraszat kezdete. <i>B. J.</i> —	292
Hanyatlás-e ez? <i>Szta.</i> — — — —	278	<i>Jablonszky Albin</i> : Az ifjúság jellemének fejlődését irányító lelki momentumokról. <i>G. P.</i>	290
„Irtsuk az elősdiákat!“ — — — —	374	<i>Jacovi Lányi Ernő</i> : A Königsbergi Töredékek versalakja. <i>Arvai József</i> — — — — —	380
Megint csak az idegen szavak. <i>Szta.</i> — — — — —	97	<i>Keresztury Dezső</i> : Ütikönyvek. <i>S. I.</i> — — — — —	377
Még egyszer az igekötők. <i>Brüll Emánuel</i> — — — — —	186	<i>Knieszsa István</i> : Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről. <i>Márton Gyula</i> — — — — —	194
Nyelvünk épsége. <i>Szta.</i> — — — —	184	<i>Kogutowitz Károly</i> : Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. <i>I. E.</i> — — — — —	296
Ó, boldog Japán! <i>Szta.</i> — — — —	189	<i>Kozocsa Sándor</i> : Zilahy Károly esztétikája. <i>G. P.</i> — — — —	379
Régi, de ma is időszerű — — — —	102	<i>Körmendi András</i> : Kernstok Károly. <i>B. J.</i> — — — — —	292
Tordahasadék vagy Tordai-hasadék? <i>Szta.</i> — — — — —	280	<i>Merényi Oszkár</i> : Berzsenyi Dániel költői művei. <i>S. I.</i> — —	376
Visszaélés a határozott névelővel. <i>Brüll Emánuel</i> — — — —	286	<i>Mészöly Gedeon</i> : A hit szó eredete és rokonsága. <i>Márton Gyula</i> — — — — —	380
Visszaélés a szóvonzatok terén. <i>Szta.</i> — — — — —	372	<i>Mihalik, Alessandro</i> : Le relazioni italiane della maiolica ungherese di Holics. <i>B. J.</i> —	293
Könyv- és Folyóiratszemle.			
A budapesti Pázmány Péter Egyetem jubileumi évkönyve. <i>G. P.</i> — — — — —	196		
<i>Baránszky-Jób László</i> : A magyar szép próza története szemelvényekben. <i>S. I.</i> — — — —	376		
<i>Bártfai Szabó László</i> : Óbuda egyházi intézményei a középkorban. <i>G. P.</i> — — — — —	197		
Bibliografia tezelor dela Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj. <i>Márton Gyula</i> — —	290		
<i>Bielz Julius</i> : Portträtkatalog der Siebenbürger Sachsen. <i>B. J.</i> — — — — —	292		
<i>Biró József</i> : A belényesi római kat. templom. <i>Gy. L.</i> — — — —	292		

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ E. M. E. KÖZLÖNYE

XLII. kötet.

1937. 1. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VIII.

Kiadja az E. Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1937.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

- Dr. Szabó T. Attila:* Niriş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. I. közlemény — 1
Dr. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom. A nyelvészociológia feladatai és lehetőségei a magyar nyelvtudományban — — — — — 37
Dr. Tavaszgy Sándor: A tudomány helye és szerepe a kultúra rendszerében 55

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

- Dr. Veégh Sándor:* Két XVI. századi román katekizmus magyar forrásai — 62

ADATTÁR:

- Dr. Gyárfás Elemér:* Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből — — — — — 66

E. MÚZEUM-EGYESÜLET:

- Báró Jósika János:* Elnöki megnyitó az E. M. E. 1937. február 21-i közgyűlésén 86
Dr. Kántor Lajos: A választmány jelentése az E. M. E. 1936. évi működéséről 88

NYELVMŰVELÉS:

- Megint azok az idegen szavak. *Szta.* — Az „Új Cimbora“ helyesírási elvei gyakorlatban. *Szta.* — Az „ösbemutató“. *Szta.* — Az idegen tulajdonnevek írásai. *Szta.* — Befogható-e a nyúl? *J. F.* — Elvesztett halottak. *Sz. E*
Régj de ma is időszerü — — — — — 97—102

TUDOMÁNYOS FÜZETEK:

- Szerk. *dr. György Lajos.* Az E. M. E. kiadása — — — — — 103

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLII.

1937. Fascicule I.

Nouvelle série VIII.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Attila T. Szabó: Les circonstances d'établissement, de nationalité, de peuplement et de toponymie de Niriş-Szásznyíres au siècles XIII.—XX.

Elemer Jancsó: La langue et la société. Les devoirs et les possibilités de la sociologie de langue dans la linguistique hongroise.

Alexandre Tavaszy: La place et le rôle de la science dans le système de la civilisation.

PETITES COMMUNICATIONS. *Alexandre Veégh*: Les sources hongroises de deux catéchismes roumains du XVIième siècle.

RECUEIL DE DONNÉES. *Elemer Gyárfás*: Relation de voyage d'Alexis Gyárfás de 1844.

SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Baron Jean Jósika*: Discours d'ouverture du président à l'assemblée générale de la S. M. Tr. le 21 février 1937.

— *Louis Kántor*: Le rapport du comité sur l'activité de la S. M. Tr. en 1936.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. De nouveau ces mots étrangers. — Les principes d'orthographe du journal „Új Cimbora“ — en pratique. — „Ösbemutató“ (première). — L'écriture des noms propres étrangers. — Si le lièvre est „befogható“ (à prendre)? — Des morts „elvesztett“ (perdus). — Ancien, mais actuel même aujourd'hui.

FASCICULES SCIENTIFIQUES. Édition de la S. M. Tr.

ERDÉLYI MÚZEUM

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XLII. Band.

1937. I. Heft.

Neue Folge VIII.

Redigiert v. LUDW. GYÖRGY. Herausgegeben v. Siebenbürger Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Attila T. Szabó: Die Ansiedlungs-, Volkstums-, Bevölkerungs- und toponymischen Verhältnisse von Niriş-Szásznyíres in den XIII.—XX. Jahrhunderten.

Elemer Jancsó: Sprache und Gesellschaft. Die Aufgaben und die Möglichkeiten der Sprach-Soziologie in der ungarischen Linguistik.

Alexander Tavaszy: Die Stelle und Rolle der Wissenschaft im System der Kultur.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Alexander Veégh*: Ungarische Quellen zwei rumänischer Katechismen aus dem XVI-ten Jahrhundert.

DATENSAMMLUNG. *Elemer Gyárfás*: Das Reisetagebuch des Alexius Gyárfás aus 1844.

SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREIN. *Baron Johann Jósika*: Eröffnungsrede des Präsidenten in der Generalversammlung des S. M. V. am 21. Februar 1937. —

Ludwig Kántor: Bericht des Komitees über die Tätigkeit des S. M. V. im Jahre 1936.

SPRACHPFLEGE. Wieder diese fremden Worte. — Die orthographischen Prinzipien des „Új Cimbora“ — in der Praxis. — „Ösbemutató“ (Uraufführung). — Das Schreiben der fremden Eigennamen. — Ist der Hase „befogható“ (einfangbar)? — „Elvesztett“ (verlorene) Tote. — Alt, aber auch heute zeitgemäss.

WISSENSCHAFTLICHE HEFTE. Herausgegeben vom S. M. V.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Keeskméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

Niriş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynév- történeti viszonyai a XIII—XX. században.

(Első közlemény.)

A történeti kutatások előterébe korunkban mindinkább a helytörténeti kutatások kerülnek. Érdekes, hogy az ilyenféle, eddig csak vidéki műkedvelőknek hagyott munkát ma éppen az egyetemesebb, átfogó történelmi kutatásokat végző történétírók sürgetik leginkább. De érthetően fontos ez a kisebb területeket, esetleg egyes települési egységeket is figyelembe vevő munka éppen az általánosabb, nagyobb területet átölelő munkás számára, hiszen a kisebb körben nyert biztos adatok, az egyes települések életében felismert törvényszerűségek sokszínű mozaikja adhat csak a nagy összefüggések keresője számára hamisítatlan történeti képét. Országgrészünkben a történeti kutatások szétágazó munkaterületen azonban éppen a helytörténet mezeje a legelharagoltabb. Még akik foglalkoztak is helytörténettel, sohasem vetettek futó pillantásnál egyebet a helytörténet három legfontosabb ága, a település-, népiség- és helynévtörténet felé. A helytörténet itt az egyes területek közjogi, birtokjogi, egyháztörténeti, esetleg földrajz- és gazdálkodástörténeti adatainak nyers összegyűjtéséből állott. Ennek eredménye aztán az, hogy nincs ma egyetlen olyan tanulmányunk, amely valamilyik transylvániai-erdélyi települési egységet a fennebb jelzett történeti kérdések szempontjából kimerítően ismertette.

Az itt elmondottak megmagyarázzák azokat a nehézségeket, amelyekkel e tanulmány írója és munkatársai munkájuk során találkoztak. Magának az anyagnak összegyűjtése is nehéz volt, a földolgozás ilyszerű hazai előzmények hiányában meg éppen az.

Az adatgyűjtés sok időt kívánó munkáját sokszoros elfoglaltságom és mostoha munkalehetőségeim miatt nem egyedül végeztem. A szükséges előleges utasítások megadása után *Szabó T. Judit* gyűjtötte a helyszínen az egész jelenkori helynévanyagot, ő készítette a népiségkép felvételét és rajzolta terveim szerint a térképvázlatokat.¹ Megjegyzem azonban, hogy a gyűjtés folyamán magam is két ízben, azelőtt meg többször is voltam a községben. Helyszíni ismereteim és az egyházközségi adatokban való jártasságom innen származik. Sem magam, sem segítőtársam nem nélkülözhetette a falu református lelkésze, *Fekete Gerő*,

¹ A vázlatok közül az I. és II. belsőség-térképnek az újabb adatok alapján való kiegészítését és befejezését *Moldován János* kartársi szívességének köszönöm.

pihenést nem ismerő segítségét. Ez a segítség különösen a helynév-anyag térképelésében, a népiség-felvétel térképvázlatának készítésekor és a jelenlegi népesedés-adatok összegyűjtésekor volt nélkülözhetetlen. A helynévtörténeti anyag összegyűjtésének munkájában *Szilágyi András* (35),² *Orbán István* (72), *Támás Joán áluj Gyorgy* (37), *Zég réán Vaszi* (37) kerülő, *Léczfalvi János* [*Gubernátor* (52)] esordapásztor, *Pláton Grigoré* (52), *Kerekes János* (46), *Léczfalvi János Imrée* (40), *Kovács Dezső* (31) és *Füleki Károly* (35—38) nyújtottak megbecsülhetetlen segítséget. A népiség-viszonyok vizsgálata alkalmával *Oláh Andrásné* sz. *Veress Róza* szülész nő igazította útba a gyűjtőt.³ Ezeknek és a sic-széki egyházmegye levéltárában kutatást engedélyező *Lőrincz János* ref. esperesnek őszinte köszönettel tartozom. Nem mulaszthatom el, hogy köszönetet ne mondjak *Kelemen Lajosnak*, aki az E. M. levéltárában őrzött gróf Kornis-levéltár anyagára felhívta figyelmemet. A ref. egyházkerület teológiai karának könyvtárában levő okiratanyag tanulmányozását dr. *Nagy Géza* teológiai tanár lekötelező előzékenysége tette lehetővé.

II.

Az általam település-, népiség- és helynévtörténet szempontjából vizsgált község a különlegesnek ígérkező tanulságok mellett, mint a vármegye egyik legrégebb községe vonta magára figyelmemet. A helység neve először ugyan csak 1330 körül fordul elő *Nyres* alakban okleveleinkben, bár sokkal előbbi település lehet. Nevének alakváltozatai: 1415: *Nyres*,⁴ 1456: *Zaznyres*, 1458: *Zaznyres*, 1463: *Zaznyres*, 1465: *Zaznyres*. 1467: *Zaaznyres*. 1492: *Nires*. 1589: *Zaznires*. 1594: *Zaz Nyres* (oppidium). 1599: *Zaznires*. 1615: *Szasz-Nyires*.⁵

Mindenik történeti helységnévalak *Nyires*, illetőleg *Szásznyires* olvasatot ad; a község legrégebbi névalakjának olvasata (*Nyires*) egyben a község nevének mai népi formája. A falu és a környékbeli magyar községek lakossága kizárólag ilyen alakban használja a falu nevét. A kissé távolabbi Dej-Désén is gyakoribb ez a rövidebb, mint a hosszabb alak. A helység rumén⁶ neve, *Miris* (olv. *Mnyiris*), nyilvánvalóan a magyar név származéka; a kezdő mássalhangzó jésülése a magyarból való kölesönzéseknél jól ismert hangtani tünemény.⁷ „Szolnok-

² A nevek után zárójelbe tett számok az életkort jelzik.

³ A felsoroltak mindannyia mirisi-szásznyiresi lakos; legnagyobb részük ösfoglalkozásokat űző.

⁴ Nem biztos, hogy az adat erre a falura vonatkozik.

⁵ Vö. Kádár József, Dr. Réthy László és Tagányi Károly: *Szolnok-Doboka vm. mon.* (Szoln. Dob. Mon.) Deésén, 1901. V, 266. — Varjú Elemér: *Bánffy Oklevéltár*. Bp. 1908. I. 536, 538, 698, 699. Dr. Iványi Béla: *U. a.* Bp. 1928. II. 1, 56, 59, 95.

⁶ A köznyelvben általános román népnév helyett használom e tudományos szempontból elfogadhatóbb névalakot.

⁷ Vö. pl. a Sălaj-Szilágy-megyei *Nyirsid* (< *Nyirséd*) név rumén *M'irsid* (olv. *Mnyirsid*) alakjával.

Doboka Mon.“ (V. 266) szerint a község nevét nyíres erdeje és szász lakosairól vette. Magam — mint ezt már másutt⁸ kifejtettem — valószínűbbnek tartom, hogy a ma csak betula, betuletum, 'birkenwald' jelentésű *nyír* köznevünknek a többi finn-ugor nyelvekből kimutatható, 'loculosa, palus, stagnum', 'sumpf', 'mocsár' jelentése⁹ rejtőzik a helynévben. Egészen valószínűvé teszi ezt a jelentésbeli lehetőség mellett az a tény, hogy a helynévtörténeti vizsgálatok e község határát a régebbi korban vízben nagyon gazdagnak mutatják.

Ez a vízben való bőség a gazdag, irtás útján művelhetővé tehető erdőségek, a só helyi előfordulása, a közlekedésre alkalmas Someş-Szamos-völgy közelsége, és mégis a hely viszonylagos eldugottsága kezdettől fogva alkalmassá tette e helyet a megtelepülésre. Ha feltevésem és valószínűségeen kívül csak egy néhány, állítólag ős- (talán éppen bronz-) kori lelet-tárgy szól a mellett, amit „Szoln. Dob. Mon.“ (I. h. 271) e község sóbányáinak római, sőt őskori műveléséről mond, az kétségtelen, hogy ez a település újabb formájában még az Árpád-korban keletkezett. Kezdetül fogva az először 1269, illetőleg 1291-ben említett „Bálványosvár“ tartozéka (I. h. II, 103) és így királyi, illetőleg vajdai fennhatóság alatt álló község volt. Mint ilyen királyi földre telepíthették be a XII—XIII. század folyamán¹⁰ bejövő német vendégnépeket (hospites). A falu alaptelepülése is erre mutat. A község ugyanis településforma szempontjából a szabályos településformák, a frank földön kialakult ú. n. soros vagy utcás települések csoportjába tartozik.¹¹ E településforma szerinti településre nézve kétségtelenül a helyrajzi viszonyok is kedvezőek voltak. A falun átfolyó Bándó patak (214)¹² aránylag szűk völgye e szűkebb területen alkalmas településforma szerinti települést tette lehetővé. A falu valószínű legrégebbi, az Iskola hígyától (13) a Csurán hígyáig (131) terjedő része széles, hármas osztású utcájával elüt a mezőségi magyar vagy rumén településű falvak szűk utcás, rendszeren egyosztású utcaelrendezésétől és telepedés-jellegében még inkább különbözik a rumén falvak elszórt utca-, telek- és épületelrendezésétől. A falu legrégebbi részének vallja e részt nemcsak az a tény, hogy a reformáció előtt is jelenlegi helyén álló református templom erre a részre esik, de a telek-osztódás ezen a részen már 1784-ben is sokkal sűrűbb volt, mint a falu más részeiben; ez az osztódás azóta természetesen még csak fokozódott. Egészen érthető jelenség, hogy a régebbi településen egyre szaporodó családok telkei hosszabb időszakon keresztül többszörösebben osztódtak, mint a viszonylag újabb időben keletkezett településrészek telkei.

⁸ *Nyír, nyíres*, MNy. XXXII (1936), 47—8.

⁹ Vö. Ethnographia IV, 283 kk; Nyr. XXXII, 419; MNy. XXIII, 315 XXVI, 395.

¹⁰ Hóman—Szekfű: *Magyar történet* I, 403.

¹¹ E településformára nézve l. „A magyarság néprajza“ című műben Bátky Zsigmondnak az *Építkezés*-ről szóló fejezetét (I, 124 kk).

¹² Az előforduló helynevek után []-ben álló szám a helynévtörténeti rész térképvázlatán jelzi a kérdéses helyet.

Ami azután a településtörténeti kép közelebbi ismeretét illeti, két térképvázlat szolgálja a település-kép szemléltetésének céljait. Az I. sz. belsősgtérkép a falu településképében beálló változásokat akarja rögzíteni. E térképet az E. M. gróf Kornis levéltárában levő 1784-es vagyonszeírás (*conscriptio*), az 1871 körül készült telekkönyvi vázlatrajzok alapján, illetőleg *Fekete Gerő* helybeli ref. lelkész segítségével és utasításaim alapján sikerült munkatársaimnak megrajzolniok. Az 1784-es falukép megrajzolása kissé nehéz volt, mivel nem térkép, hanem leírások alapján kellett e képet megterveznem. Az idézett forrásban ugyanis egyes jobbágy- és zsellértelek meghatározása alkalmával a két szomszédot is felsorolják. Mivel az egyes telkek szomszédolása alkalmával sok esetben ma is meghatározható pont (ref. templom-telek, sikátor vagy utca, patak stb.) is szerepel a leírásban, a telkeket pedig bizonyos sorrendben sorolják fel, két ma is meghatározható pont közé eső területet annyi telekre osztottam fel, ahány jobbágy-, illetőleg zsellérteleket sorolnak fel az összeírásban. Innen az a szembetűnő jelenség, hogy míg a településváltásokat feltüntető I. sz. belsősg-térképen szabályosan osztott telkek vannak, a jelenlegi állapotot viszonylagos pontossággal rögzítő II. térképvázlat telkei osztódás szempontjából oly nagy változatosságot mutatnak. Az I. sz. térképvázlat tervezése és rajzolása alkalmával tehát magam és segítőársaim csak arra lehettünk tekintettel, hogy a település-egyedek viszonylagos egymásutániségét szemléltessük, de a telekbeosztásnak még olyanszerű viszonylagos pontosságára sem ügyelhettünk, mint amilyent a II. sz. térkép-vázlatban sikerült elérnünk. A fejlődést szemléltető vázlaton a régebbi falukép telkein megrajzolt házak is csak a népiségtörténeti szempont szemléltetési céljait szolgálják, de nem adhatnak a telepedésformák szempontjából még csak megközelítőleg pontos képet sem. Az 1—5, 10—31 és 38—54 telkek elhelyezése az egymásutániség szempontjából kétségtelen biztonságú, a többi telkek elhelyezése a történeti forrás bizonytalansága miatt csak valószínű. Mivel kb. 10—15 zsellértelek, illetőleg elhagyott település legalább valószínű meghatározása sem sikerült, a falu 1784-es valószínű határát is képzeletben kissé ki kell tolnunk az 57, 60, 61 és 64 telkeknek a külsőség felé eső telek-határa irányában. Nagy változást azonban ez a belsősg-határ 1784-es vonalának alakulásában nem igen jelent, fejtegetésem szempontjából pedig ez a körülmény teljesen elhanyagolható és így a továbbiakban nem is hivatkozom reá.

A két térképvázlat összehasonlítása néhány érdekes településtörténeti mozzanatra világít reá. A legrégebb település-résznek felismert utcarészen, a Nagy-uccának (116) az Iskola higgyától (13) a Csurán higgyáig (113) terjedő szakaszán az 1784-ben ott lakó családok közül az 1599-től e községben élő egyik legrégebb, ma legnépesebb családnak, a Kovács-családnak, két telke ma is fellelhető; egyik a mai református papiház mellett (I. 44.—II. 264), a másik alább (I. 46—II. 257). E család azonban e részen az 1784-es állapothoz képest három telket vesztett, belsőégi terület szempontjából pedig még többet, hisz mai telkei, legalább egyszeres osztás utáni félakkorák, mint voltak

másfélszáz esztendővel előbb. Ezen a soron nincs is ma több XVIII. századvégi gazdájától megült telkek. Bár nem tartozik a falu egészen régi részéhez, mégis helyrajzi folytonosság szempontjából itt említem meg, hogy a mai Hóra-telkek (II. 178—179) egy, a XVIII. században egy kézben levő telkek (I. 33) osztódása útján keletkeztek. A mellette kétoldalt levő telkek közül a Pop Urszujén (I. 34) ma zsidó tulajdonos lakik (II. 180), a másik oldalon azonban a Székely-család telke (I. 32—II. 176) ma is megtalálható.

A szemben levő utcasoron az I. 20—25, illetőleg II. 111—116 telkek tömb a gr. Kornis-család egyik kúria-helyére telepített falurész.¹³ Feltűnő az a jelenség, hogy a II. 111—141 telkek között ma csak két tisztán rumén telket látunk. Ebből azonban a magyar elem itteni ősbibb településre következtetnünk nem lehet, hisz az 1784-es állapotot tükröztető II. sz. térképvázlat nagyon is tarka népiségtörténeti képről tanuskodik. A falu e régebbi részéből, de általában az egész faluból is kipusztult¹⁴ a *Györgydeák* család, melynek régebben telkei a gr. Kornis kúriahelyen (I. 20) és a ref. egyházi épületek közelében (I. 41 és 43) helyezkedtek el; telekhelyein, úgy látszik, zsidó és rumén családok osztozkodtak.

Míg a falunak előbb vizsgált részét, a mai látszat ellenére, a történeti adatok cáfolata mellett nem állíthatam bolygatatlanul régi településnek, egészen más a véleményem a falu másik, kétségtelenül ugyancsak régi részének¹⁵ település- és népiségtörténeti útmutatásait illetőleg. A telkek itt már 1784-ben is magyar megülések voltak, sőt ma is nagyjában ugyanazok a családok (Kovács, Füleki, Székely és Veres), a falu legrégebbi és ma is legnépesebb családai a nevezetesebb települők; ezek a családok már 1784-ben is itt és éppen azokon a telkeken voltak. De ugyancsak innen és a közelben levő másik gr. Kornis kúria-helyre (I. 1—6* és 58—60, illetőleg II. 7b—16 és 34—36) telepített családok közül hiányzik a magyar Varga család; helyében újabb települő a rumén Moldován család. A régi Füleki-telket (I. 2) is odébb toltta a később megjelenő rumén Budai és Marosán család elhelyezkedése (II. 11 és 307). Úgy vélem, hogy ez általában régebbi magyar településnek mutakozó részen észlelt jelenségek megértése csak úgy sikerül, ha feltesszük, hogy a falu legrégebbi részének felismert rész eredetileg szász település volt,¹⁶ de ide a szászság lassú, talán a XVII. századig tartó pusztulása után a birtokosok, főként a gr. Kornisok,

¹³ Itt a gr. Kornis családnak 1784-ben már semmiféle épülete nem volt; a régebbi tulajdonosok (Vö. „Szoln. Dob. Mon.“ V, 267 kk) valamelyikének kuriája mehetett át a Kornisok tulajdonába, de azt, mivel nekik a tőszomszédos Benediug-Szentbenedeken ma is fennálló hatamas várkastélyuk volt, jobbágyokkal telepítették be.

¹⁴ A helyi felvilágosítás szerint elruménesedett. Valóban 1802-től *Györgydeák* néven említik e családot; ez az alak pedig elruménesedésre mutat.

¹⁵ Az I. 38—40* és 8—14, illetőleg II. 270—280 és 48—60 sz. telkek.

¹⁶ Erre mutat egyik részének, a *Németköznek* (r. *Ulicá Nyámculuj*) neve is.

telepítettek vegyesen magyar és rumén jobbágyokat és zselléreket, míg a másik rész (I. 7*—14 és 38—40, illetőleg II. 44b—60 és 270—280) még a szászság viruló életének tartama alatt keletkező magyar település a XVIII. század végéig, sőt napjainkig nagyjában megbolygatatlan eredeti állapotot tükrözött. E részben helyezkednek el ugyanis a legrégebb időkől, még a XVI. század utójáról kimutatható magyar családok. E családok szállhatták vagy vásárolhatták aztán meg a pusztuló szászságnak a régebbi falurészben üresen maradó telkeit. Valóban itt, a régebbi, a magyar településnek felismert, részben legjelentősebb családok közül éppen a régiék mindenikének van telke.

Már az újabb részben is feltűnő, hogy a magyar családok némi faji összetartásról tesznek tanuságot a település szinte kizárólagos magyar jellegének megőrzésével. A falu más részeiben is megfigyelhető ez az ösztönös faji tömörülés; elég az előbb említett teleprészre (II. 127—144) utalnom, ahol a település jellege az utóbbi 150 év alatt vált annyira magyarrá, hogy azt a jelleget csak két tiszta rumén és két vegyes település tarkítja. Csaknem teljesen magyar jellegűek a II. 219—233, a 98—105, 74b, a 3—10 és 297, a 12—42a és a 98—115 telekcsoportok, hogy a másutt jelentkező kisebb-nagyobb magyar tömörüléseket ne is említsem. Még ezen a jelenségen belül, az egyes családok elhelyezkedésében is megfigyelhető bizonyos összetartó, a többi családtól elkülönző hajlam, ha pl. a Borsos (II. 57—58, 149—151, 204—205) és Kovács (II. 140—41, 143, 145) család 1784-es és mai település-helyeit nézzük. Alig hinném, hogy e jelenség csak a telekosztódások egy nemzetség keretén belül lefolyó természetes folyamatának számlájára írható, és nincs benne része a régi nemzetségi összetartozás legalább csökevényes, de ösztönös érzésének. E jelenséggel szemben a rumén települések között sem különösebb faji, sem családi összetartozás érzetére mutató, a település-helyek összefüggésében mutatkozó olyanféle jelenséget nem figyelhetünk meg, mint azt előbb tettük. Sőt még a megült helyhez való ragaszkodás is az egyetlen Hóra családot kivéve, amelynek ketté osztott telke (II. 178—79) másfél száz évvel ezelőtti egyes telkéből (I. 33) osztódott, nem vehető észre. Csak a hozzánk közelebb eső időben, az 1784 és 1871 után keletkezett településrészek rumén lakóinál jelentkezik nagyon halványan ilyen külső mozzanatban is az ilyenféle hajlam. Ez, majd mint látjuk, összefüggésben állhat néhány, a falu birtoklástörténetében és társadalmi viszonyaiban mutatkozó mozzanattal.

Település szempontjából egészen jelentéktelen a cigány és zsidó elem. 1784-ben már ugyan két, a faluban lakó cigány családot említenek,¹⁷ de a cigányság máig sem okozott a falu település-képében lényegesebb változást. A Kokas-hegy (III. 148) alatt keletkezett ugyan egy cigánytelep (II. 228—232), melyet egészen 1871-ig egy másik teleprész (II. 122—126), majd később két különálló telek (II. 146 és 148) cigány megülése követett, de mindkét rész település szempontjából mostoha, más elem számára fel nem használható terepen kelet-

¹⁷ E két családnak legalább 12—15 tagja volt.

kezett. Közélről sem lehet ugyanezt mondanunk a zsidó telekelhelyezkedésekről. A kereskedéssel, korcsmárolással foglalkozó zsidóság településhelyei természetesen nem összefüggőek ugyan, de a falu legjobb helyein levők. Már az 1784-es térképen jelzett fogadóteleknek (I. 41*) is zsidó tulajdonosa lehetett,¹⁸ mert ez a falu közepén ma is zsidó családtól megült telek. A zsidó házak és korcsma-kereskedések rendszeren útkereszteződéseknél (II. 180 és 280) vagy a falu legforgalmasabb helyein (II. 112, 250, 251, 268 és 269) foglalnak helyet. Egyetlen települést sem találunk a falu külső, kereskedelmi szempontból számba nem jöhető részein. Ez a helyzet nyilvánvalóan így is marad, hacsak az újabb falufejlődésnek a régi kereteket állandóan feszítő, hosszanti irányba terjesztő irányzata nem készíti a természetes zsidó szaporulatot vagy az újabb zsidó települöket a kereskedelmi szempontból nemsokára kiaknázható, de a központtól távolabbeső települések közelében való településre. Ez azonban egyelőre nem igen következik be. A zsidóság a faluból kipusztult, állítólag ruménná lett Györgydiák (> Györgyák) családhelyére (I. 41—II. 268), egyebütt részben rumén, részben magyar családok helyére települt; e telkek csak az újabb időkben mehettek át tulajdonukba, hisz még 1891-ben is a falunak csak hat izraelita lakója, tehát legfeljebb két zsidó családja volt.¹⁹

Biztos történeti adatok hiányában nem tudhatjuk, hogy ezeknek a településben szerepet vivő elemeknek egymáshoz való települési viszonyában, illetőleg telkeik arányszámában milyen eltolódásokat okoztak a különböző természeti csapások, különösen a falvak településtörténeti képét egyetlen csapásra megváltoztató faluégések.²⁰ Egyetlen ilyen elemi csapásról tudunk a történeti forrásokban nyomára akadni. 1758 körül az egész község leégett; ezt egy futó megjegyzésen kívül az is mutatja, hogy Némethi Sámuel cluji-kolozsvári ref. kollégiumi tanár végrendeletileg 15 drb. úrasztali fehérmélt »hagyott a romladozott, porrá és hamuvá lőtt eklézsianak felszegéllésére és építésére.«²¹ Hogy ez az amúgy is szólam-szerűnek tetsző romladozás, porrá és hamuvá-létel csak az egyházi épületekre vonatkozott-e vagy az egész falu is ugyanekkor ilyen mértékű pusztulás áldozata lett-e, a szűkszavú forrásból nem olvasható ki. A falu településképeben ez a csapás²² lényeges változást alig hozhatott, hisz itt a termé-

¹⁸ A telket a vagyonösszeírásnál, 1784-ben, nem sorozzák be a Kornistelkek közé, és így ennek tulajdonosa sem jobbágy, sem zsellér nem lehetett.

¹⁹ Legtöbb zsidó családról valóban kimutatható a késői település. (L. a népiségfelvétel adatait.)

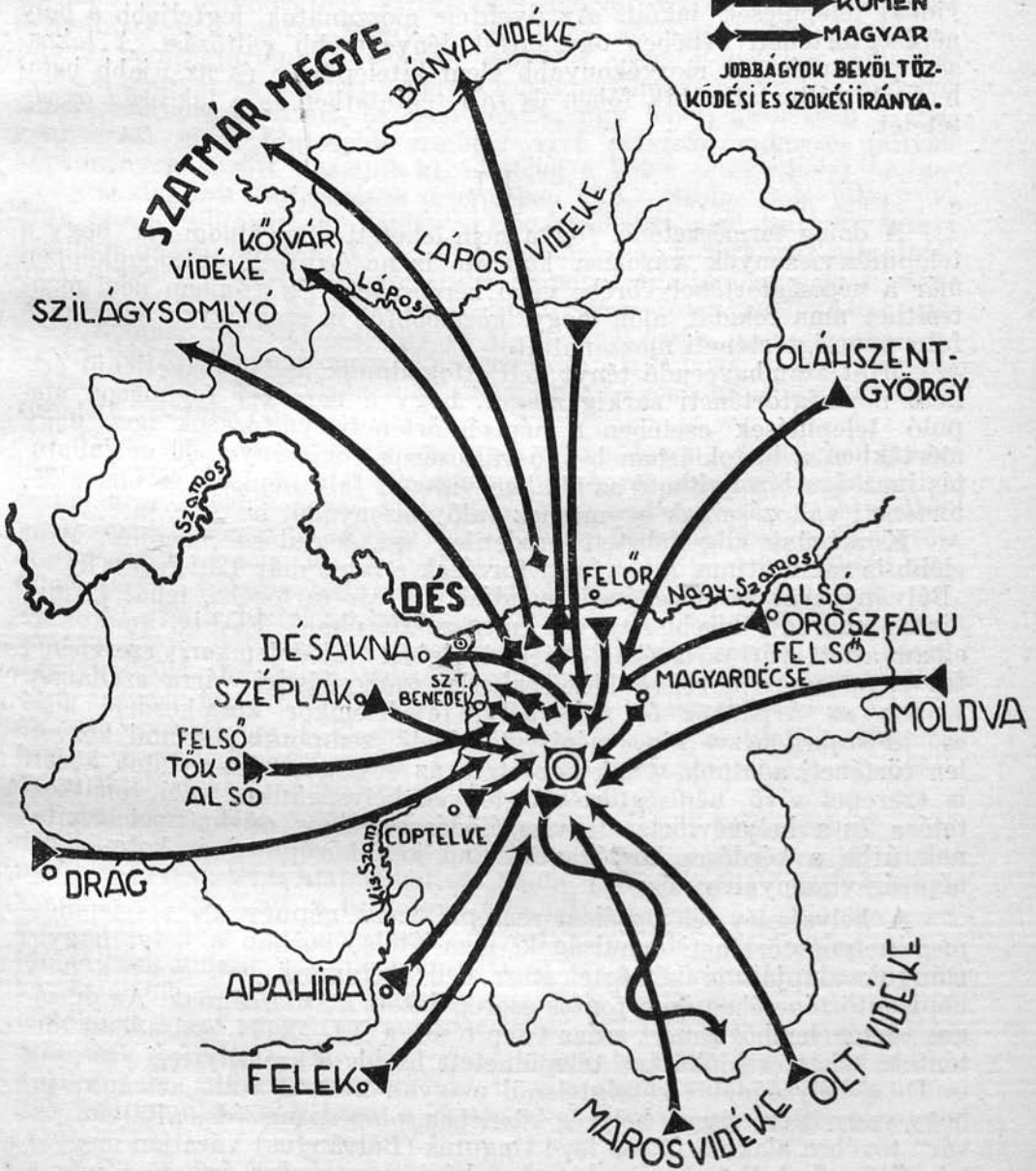
²⁰ Vö. Dr. Györffy István: *i. m.* 542.

²¹ „Szoln. Dob. Mon.“ V, 272—73.

²² Tudunk a falunak még előbbi időkből való elpusztulásáról is. 1706-ban 39 háza közül 28 el volt pusztulva a kuruc-labanc pusztítások következtében, lakossága pedig fiakkal együtt 9 jobbágy és 5 zsellér volt. Ezeket a számokat magam túlzásnak tartanám, ha egy másik és más forrásból származó adat szerint még 1713-ban is nem említénének a községben 24 elpusztult házat. Milyen hatással volt e pusztulás a falu településképeinek megváltozására nézve, azt ma nem dönthetjük el.

JELMAGYARÁZAT:

 RUMÉN
 MAGYAR
 JOBBÁGYOK BEKÖLTÖZÉSI ÉS SZÖKÉSI IRÁNYA.

A jobbágybeköltözések és szökések iránya a XVIII. században.

szeti adottságok sokkal inkább meghatározták a települést, és jobban kényszerítették a lakosságot a régi formákhoz való ragaszkodásra, mint a szabadabb települési lehetőségekkel rendelkező alföldi, sík vidéki települések lakóit. Az ilyenféle mozzanatok legfeljebb a hely népiségtörténeti képében okozhattak lényegesebb változást. A lakosság pusztulása, a mozgékonyabb elem kitelepülése és az újabb betelepülők változtathatták főben és faji tekintetben is a lakosság összetételét.

III.

A dolog természeténél fogva nem lehetett elkerülnöm azt, hogy a település-viszonyok vázolója kapcsán is ne érintsek tulajdonképpen már a népiségtörténet körébe vágó kérdéseket. Ez azonban nem mentesíthet ama feladat alól, hogy közelebbről is szemügyre vegyem a falu népiségtörténeti mozzanatait.

Mint számbaveendő tényt kell elfogadnunk azt a közvetlenül érthető népiségtörténeti sarkigazságot, hogy a nem ősi foglaláson alapuló települések esetében a népiségtörténeti változások igen nagy mértékben a birtoklásban beálló változások függvényei. E megállapítás igazsága bizonyítható az általam vizsgált falu népiség- és birtoklás-történeti változásainak egymáshoz való viszonyából is.

Községünk alig lehetett eredetileg ősi, foglalásos megülés. Mint előbb is rámutattam, a történeti források e falut már 1291-ben a közeli „Bálványosvár“ tartozékának mondják. E vár tartozéka, tehát királyi birtok maradt, kisebb-nagyobb megszakításokkal 1553-ig, amikor az elhanyaglott vár tartozékai a jelentőségben fejedelemskori szerepénél fogva az egyre növekvő közeli gherlai-szamosújvári várra szállanak. Éppen az Árpádkor és az erdélyi fejedelemskor kora-kezdeté közé eső időszakra nézve nincs népiségtörténeti szempontból semmi közvetlen történeti adatunk. Csak közvetett, az országos viszonylatok között is szerepet vivő népiségtörténeti tények helységünkre való vonatkoztatása és a helynévtörténeti vizsgálódás esetleges eredményei igazítanak útbá a kérdéses község valószínű késő-középkori és kora-újkori népiség-viszonyaira nézve.

A helységnév előtagjában szereplő *szász* népnév, de a település-meg helynévtörténeti tanulságok, nem utolsó sorban a helyi hagyományok alapján is kétségtelennek kell tartanunk azt, hogy e hely népiségtörténetében igen fontos szerep jutott a szászságnak. Az országos történelemből ismert szász telepítések a XI—XIII. században történtek, tehát ez időközben települhetett be ide a szásznyíresi szászság is. De a helységnév²³ kétségtelenül magyar eredetű volta azt mutatja, hogy vagy itten, vagy e helység közelében, pl. a szomszédos „Bálványosvár“ tövében alakuló félben levő Unguras-(Bálványos) Váralján magyar településnek kellett lennie, hisz másként nem volna érthető a már a

²³ Megjegyzem, hogy a helységnévnek nem ismerjük a szász alakváltozatát; ha volt is ilyen, a ránk maradt oklevelekben nem szerepel.

XIII. századból ismert helységnév magyar hangalakja. Régi magyar lakosság kora-Árpád-kori ittlétét bizonyítják a helynévkutatás útján nyert adatok, nevezetesen egy 1330 körül keletkezett határjáró oklevél értelmezhető helyneveinek kizárólagos magyar volta. Mindez azt mutatja, hogy az a népfaj, amely az 1330 előtti időkben e helyen számbajöhető népiségtörténeti tényezőt alkotott, csak a magyar lehetett. Hogy a magyarság mellett a hely népiségtörténetében közelebről nem ismert szerepre hivatott, és igen fontos, úgy lehet, kezdetben a magyarságnál jóval fontosabb szerepet vivő szászság mikor és milyen körülmények között pusztult ki, illetőleg a kétes értékű helyi hagyományra alapított fejtegetések értelmében (Vö. „Szoln. Dob. Mon.“ V. 270) mikor költözött ki végleg e községből, azt nem tudjuk. Annyi azonban biztos, hogy a XVI. században lakosai között már alig találunk olyan nevűeket, akikről ilyen alapon megállapíthatnók a szász eredetet. Mindössze az 1589-ben említett Szász Józsa, az 1593-ban szereplő Zemper Benedek jobbágy és Hermann Lőrinc, a gherlai-szamosújvári vár puskásának neve (1599) mutatja azt,²⁴ hogy itt a XVI. században az előbb még virágzó szászságnak már csak hihetőleg elmagyarosodott töredéke élt.

Nincs egyetlen adatunk sem arra nézve, hogy e községben jelentősebb közép- vagy akár törpe-birtokos bocskoros nemesség lakott volna és így a gr. Kornis-család birtoklása óta e család jobbágy- és zsellérvizonyainak ismerete egyben fényt vet a falu általános népiségtörténeti viszonyaira is. Az említett család a jelenleg ismert történeti források szerint először 1602-ben volt itt birtokos Kornis Boldizsár személyében. Ez a birtoklás azonban, úgy látszik, csak a Básta-korszak zavaros ideje alatt tartott, mert csak később, többszöri és más családoknak szóló fejedelmi adományozás után kerül községünk előbb csak átmenetileg (1630, 1658 és 1665), majd végérvényesen a XVIII. század legelején gróf Kornis Zsigmond kormányzó alatt a Kornis-család kezébe, hogy azután a család a legújabb időkig egyedüli, majd társbirtokos maradjon.

Az, amit eddig a település- és népiségtörténeti viszonyokról mondtam, továbbá amit a helynévtörténeti bizonyságok majd alább nyújtanak, nem teszi alapnélkülivé „Szoln. Dob. Mon.“ (V. 276) íróinak azt az állítását, hogy a helység rumén lakosságának betelepítése a gr. Kornis-családnak tulajdonítható. Mivel e család birtoklása előtti időből nem tudunk egyetlen olyan nevű családot kimutatni, amely itt kétségtelenül rumén fajú lakosság jelenlétére vallana, viszont e család birtoklása utáni időben a rumén zsellérség és jobbágyság olyan számarányban szerepel, amely, mint alább látjuk, legalább egy százados időközben felül is mulja az itt lakó magyarságét, valóban kétségtelennek kell vennünk azt, hogy a rumén elem itteni jelentkezése olyan, a

²⁴ Vö. „Szoln. Dob. Mon.“ V. 266. — Zemper család egyik tagja, György, 1702-ben már mint egy telkes nemes szerepel. (Vö. I. h. 269.) Valószínűleg sajtóhiba az 1615-ben említett Zempor (Peter) név, mely szintén e család nevét rejti. (I. h. 268.)

Kornis-birtokon is űzött gazdálkodáspolitikának az eredménye, mely Transylvánia más részein és más főrangú családjainál is megfigyelhető. Ennek a gazdálkodáspolitikának főcélja minél olcsóbb és minél engedelmesebb munkaerő alkalmazása volt. Ez a törekvés készítette a Kornis családot arra, hogy nagyjából rumén lakosságú birtokairól, de aztán idegenből is telepítsen ide rumén jobbágyokat. Még az 1784-es vagyonösszeírás is megemlíti néhány jobbágyról, hogy a tőszomszédos Benediug-Szentbenedekről telepítették ide. De tovább menve: a jobbágynevek maguk is útbaigazítanak a települő származási helyét illetőleg. Aki csak egy kissé járatos a XVII—XVIII. századi vallatásos összeírásokban, tudja, hogy a jobbágy- és zsellér-családnevek jórésze a jobbágy, illetőleg zsellér előbbi lakóhelyének nevéből keletkezett. Így pl. községünkben az Apahidán, Copán, Félékán, Krisán, Márosán, Moldován, Oltyán, Ruzsán, Szén(t)györgyán, Szilvesán, Tóki v. Tyokán, Krisán stb. név, melyeknek némelyike népes család neve, különböző vidékekről [Apahida (Cluj-Kolozsm.), Feleac-Felek (Uo.), Top-Coptelke (Someş-Szolnok Doboka m.), Uriu-(Alsó- v. Felső-) Ór (Uo.), Teocu-(Alsó- v. Felső-)Tök, Rus-(Alsó- vagy Felső-)Oroszfalu, Sângheorghe- (valamelyik) Szentgyörgy, Silvas-Víz- vagy Kecsset-szilvás (Uo.), Mureş-Maros és Crişana-Körös vidéke, Moldova stb.] odakerült családok neve.

Ugyancsak nemleges eredményt ad a ruménség régebbi ittlakására nézve a helynévkutatás is. A közül a kevés helynév közül, amelyeket a község határából a XVI—XVII. századból ismerünk, egyetlenben egy sem olyan, hogy akár a hangalak, akár a jelentés szempontjából a rumén eredetet vagy még csak a rumén hatást is feltételezhetnők. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy viszont a rumén eredetű helynevek egy jelentékeny csoportját az irtvány-nevek alkotják. Pl. *Csáon irtvány* — r. *Lázu luj Csáon, Hóra irtvány* (1784) — *Lázu luj Hóra, Hátosz irtvány* — *Lázu luj Hátosz, Juonyel irtványa* — *Lázu luj Juonyél, Kutus irtvány* — *Lázu luj Kutus, Szuján irtvány* — *Lázu luj Szuján*. Ezek az irtások, mint az alább következő helynévtörténeti részből is látható, mind a határ szélére eső erdős területekből felfogott, csak újabban művelés alá kerülő területek és így az ezeket művelés alá fogó és elnevező népelem későbbi betelepülésére vallanak. Az első rumén helynevek, mint alább is látjuk, a XVIII. század második felében jelennek meg, akkor tehát, amikor az előbb érintett gazdálkodáspolitikai eredményeképpen a falu lakosságának már több, mint fele rumén volt.

Az első, faji szempontból is meghatározható telek szerinti elosztódást 1784-ből tudjuk összeállítani abból a többször érintetti vallatásos

²⁵ Érdekes az ilyenféle nevek keletkezésére nézve éppen az e községre vonatkozó 1784-es vallatásos vagyonösszeírásban a szökött jobbágyok között említett Kerekes Gligorra és fiára, Lupujra, vonatkozó, következő bejegyzés: „...ezelőtt 12 évvel elszökvén (t. i. a két jobbágy) — vallják a tanuk — úgy halljuk, most Kővár vidékén, Russoron lakik s molnár ottan (t. i. az apa) és *Argyelán* névvel (azaz Erdélyinek) hivatja magát.“ Ilyenszerű bejegyzést igen sokat olvashatni hasonló történeti forrásokban.

vagyonösszeírásból, amelyben gróf Kornis Zsigmond halálával ennek birtokaként niresi-szásznyiresi ingó meg ingatlan vagyonát, és közte természetesen a jobbágy- vagy zsellérelteket is összeírják. Ez összeírás telektulajdonosok szerint való felsorolása álljon itt alább:

Az I. sz. belsőség-térképen szereplő telkesgazdák és a férfi családtagok nevének felsorolása.

A telkek, egynehány külön jelzett kivételével mind a néhai gr. Kornis Zsigmond és felesége gr. Haller Anna 1784-ben összeírt jobbágy- illetve zselléreltelkei. A zsellér-állapotot külön jelzem, a jobbágyot nem. — A család- és személynevek leírásában a forrás helyesírását alkalmaztam.

1. Marsinán alias Szánduly Lup (36; caelebs paterfamilias).
2. Füleki János (30).
3. Varga Mihály (54), fia: István (házas; 26), ennek fia: András (3).
4. Varga György (36), fia: András (5), Ferkó (2); bátyja: Mihály (nőtlen; 40)
5. Budai János (60), fia: Tagyer (nőtlen; 26).
6. Nyisztor Vonul (40); öccsei: Marsinán Lup (17) és Györgyika (1) (11).²⁶
- 6.* Marosán Griga Von (zsellér).
7. Sándor Mihály (46).
- 7.* Szeplekán Tagyer (zsellér).
8. Varga János (38), fia: Marci (5), Pista (1); öccse: Gyurka (nőtlen; 17).
9. Pop Gligor (26), fia: Leontyia; öccse: Antonia (20), Vaszilika (15) és Tagyer (13).²⁷
10. Székely István (38).
11. Veres István (44), fia: Mihály (2) és István (1); öccse: János (nőtlen; 24).
12. Varga István (56), fia: András (házas; 26) és István (nőtlen; 14).
13. Székely György (64), fia: György (26) és András (20).
- 13.* Székely József (zsellér).
14. Simon Márton (65),² fia: Mihály (36), ennek fia: István (7).
15. Kováts János (60), fia: István (házas; 30), Mihály (nőtlen; 22).
16. Timofi Gligor (50), fia: György (20) és Vaszi (16).
17. Füleki András (36), fia: János (5) és Pista (2).
18. Lukáts Györgyi (50), fia: Von [ennek fia: Gligorás (1)] és Petre (25) [ennek fia: Pavel (3)].
19. Alexa Nyikuláj (40), fia: Lepe-dus (4).
20. Székely András (44), fia: Andris (10).
21. Kerekes Wón (58), fia: Györgyi (házas; 25); öccse: Vaszilia (38).
22. Asztalos Stéfán (40).
23. GyörgyDeák István (60),²⁹ fia: Mihály (házas; 24), Gyuri (nőtlen; 20) és Pista (18).
24. Budai Vaszi (50), öccse: Von (12), Gligoria (9) és Tagyer (3).³⁰
25. Illyés Márton (40), fia: András (5), Mihály (2); bátyjának fia: István (10).
26. Hátos Nyikuláj (45), fia: ?(18), Stéfán (15),³¹ Vaszilia (12) és Gligorás (10).
- 26.* Gáspár István.^{31*}
- 27.* Kis Tagyer.³²
27. Kirszte (!) alias Szüts Gábor (56), fia: Von (20), Nyikuláj (14) és Vaszilia (8).
28. Páskuj Péter (40), fia: Tagyer (10), Vonul (9) és Leontya (1).
- 28.* Felekán Vaszi.³³
29. Páskuj Won (42), öccse: Toma (házas; 30).
30. Petrás Györgyi (50), fia: Zaharia

²⁶ Vele lakik: Szánduly Von.

²⁷ Mindannyian Benediug-Szentbenedekről valók.

²⁸ Vele lakik, de külön kenyéren él Nyiresi János.

²⁹ Vele lakik: Füleki Mihály (házas; 36).

³⁰ Mindannyian néhai Budai Tagyer fiai.

^{31*} gr. Kornis István jobbágya.

³¹ Profugiumban van.

³² Ennek desertáját (elhagyott telek) említik.

³³ Gr. Kornis István zsellére

- (26), Györgyi (20), Bonul (18)³⁴ és Szimion (13).
31. Füleki György (30), fia: Andris(1).
31. Nyári Pista.³⁵
32. ifj. Székely György (35), fia: Gyuri (3).
33. Hóra Won (v. Vonuj) (48), fia: Lupuj (4).
34. Pop Urszuj (60),³⁶ nőtelen fiai: Gligoria (26), Simion (24), Szimion (23), Tagyer (18) és Péter (16).
35. Nyisztor Péter (34).
- 35.* Töki v. Tyokán Stefán.³⁷
36. Weres János (38), fia: András (5) és Gyuri (1); öccse: István (házas; 34).
37. Petrás Tagyer (28).
- 37.* Somlya Stéfán (zsellér).
38. Füleki József (caelebs paterfamilias; 20); öccse: Martzi (8).
39. Weres Mihály (60); fia: Mihály (házas; 34), Gyuri (házas; 24), Andris (20) és Martzi (18).
- 39.* Kovács István.³⁸
40. Illyés András (56), fia: András (22), János (16), Mihály (12) és István (8).
- 40.* Gáspár György.³⁹
41. György Déák András (62), fia: András (30), István (15) és János (13).
- 41.* Fogadótelek.
42. Ánkosi István (46), fia: István (13); bátyja: Mihály (nőtelen; 52).
- 42.* Ref. templom és papilak telke.
44. Kováts Mihály András (40), fia: Andris (14); bátyja: Mihály (nőtelen; 45); öccse: János (házas; 36).⁴¹
43. Lőrincz István⁴⁰ (28), fia: Pista (1); öccse: Ferkő (24) és Lórintz (20).
45. Kováts Istók András (60), fia: Andris (8).
- 45.* Darabont Tagyer.⁴²
46. Kováts János Mihály (caelebs paterfamilias; 24); öccse: Andris (19) és János (17).
- 46.* Nyikora Gligor.⁴³
47. Kováts József (34); öccse: Márton (26).
48. Weres András (36), fia: Andris (2).
49. Kovács György (44), fia: Pista (10); öccse: Mihály (26).⁴⁴
50. Lukáts Tagyer (28), fia: Gavrila (5).
51. Hátos Szimion (40), fia: Vaszi (14).⁴⁵
52. Virva Kosztán (36); öccse: Györgyi (házas; 30).
- 52.* Szaboszalai János zsellér.
- 52.** Malinás Vonyisor.
53. Füleki István (20), fia: Marci (1).
- 53.* Pintye Tagyer (zsellér).
- 53.** Marosán Szánduly zsellér.
54. Hora Stéfán (58), fia: Péter (házas; 30), ennek fia: Nyikuláj (2).
55. Kirszte Vaszi (36), fia: Gligorás (8), öccse: Vonul (25).
56. Kerekes Gligor (42), fia Gavrila (15).
57. Kirszte Won (40), fia: Gligoria (13) és Juon (6).
- 57.* Üres telek.⁴⁶
58. Borsos János (zsellér).
59. Felekán Vaszi (zsellér).⁴⁷
60. Ruzsán Irimia.
61. Kerekes Gligor (zsellér).
62. Bodaecin Wilm (50), fia; (1), János (házas; 30), ennek fia Andris (5), 2. Antal (28; házas), fia Mihály (7); 3. Vonyitza (15).
63. Bodaecin Péter (30), fia Szimion (2) és Latzi (2).⁴⁸
64. A „régí olá templom“ valószínű helye.

³⁴ „Udvari libériás fellajtár.“

³⁵ Az előbbi gr. jobbágya.

³⁶ A benediug-szentbenedeki gr. Kornis-jószágból való jobbágy.

³⁷ Gr. Kornis István zsellére.

³⁸ Gr. Kornis István jobbágya.

⁴⁰ Alább György Déák Lőrincz-nek írják nevét.

⁴¹ „...külön kenyeren vagyon.“

⁴² Telkét „pusztában lévő“-nek mondják.

⁴³ Az előbbi gróf jobbágya.

⁴⁴ Nyomorék.

⁴⁵ Az előbbi jobbágy sessioján (telkén) „különös házban“ lakik.

⁴⁶ „Peszkar neví“ deserta sessio.

⁴⁷ Az előbbi gróf zsellére.

⁴⁸ E két utóbbi települő cigány.

Az itt felsorolt telektulajdonosok mellett az I. térképívázlaton nem tudtam meghatározni a következő zsellértelkeket: 1. Tóki v. Tyokán Péter,⁴⁹ 2. Marosán Ignát,⁵⁰ 3. Csetri alias Turi Ferenc, 4. Mézsáros Gábor, 5. Apahidán Tagyer, 6. Czopán Pável, 7. Beszelága Won, 8. Kútas Tagyer, 9. Csetri Ferenc és 10. Pintye Tagyer. Ehhez járulnak a pusztatelkek (deserta antiqua sessiók) közül az alábbi el nem helyezhetők: 1. Pusztá luj Rekare, 2. Pusztá luj Marosán Gábor és 3. Felekán pusztája. A fennebbi összeírás nyomán tehát ezt a számhasonlítási táblázatot állíthatjuk össze:

Birtokos neve	Magyar		Rumén		Cigány	Pusztá
	jobbágy	zsellér	jobbágy	zsellér	jobbágy	
	telkek száma					
néhai gr. Kornis Zsigmond —	32	6	26	16	2	
gr. Kornis István — — — —	4	—	1	2	—	—
Összesen:	36	6	27	18	2	6

Ha most a telekszámot 5-tel megszorozzuk, megkapjuk a község lakosságának körülbelüli lélekszámát. E szerint e községben valóban ott lakó lelkek száma a következő lehetett:

magyar körülbelül	—	—	—	—	—	—	210
rumén	—	—	—	—	—	—	225
cigány	—	—	—	—	—	—	10

Az 1784-es állapot tehát már rumén többséget tüntet fel; e többség telekszámában csak 3, főben kb. 15 lélek ugyan, de ha hozzászámítjuk a ruménységhez a cigányságot is, amit a cigányság rumén elő- és keresztneme után indulva, feltétlenül meg kell tennünk, e többség 5 telkekre és 25 főre emelkedik. E többség már az elmondottak alapján is érthető, hisz 1706-ban a községnek fiakkal együtt csak 9 jobbágy- és 5 zsellérlakosa van és 39 telke közül 28 háza pusztult el, úgy látszik lakóival együtt a kuruc-labanc háborúk alatt.⁵¹ A XVIII. század eleje⁵² és 1784 között eltelt időszak azonban elég volt arra, hogy a

⁴⁹ Vele lakik Marsinán Mokoj (?).

⁵⁰ Vele lakik Marsinán Von.

⁵¹ „Szoln. Dob. Mon.“ V, 278.

⁵² Egészen valószínű az is, hogy e pusztulást még csak fokozta az az országszerte dúló 1711 körüli pestis, amely szinte elképzelhetetlen mértékben szedte áldozatait. Az E. M. br. Wesselényi levéltárának egy Cluj-Kolozsmegyére vonatkozó kimutatása alapján az 1711-es pestis pusztítása egy néhány községben például a következő volt: Vişa-Visán 292, Suat-Alsósözvátton 229, Fărăgău-Fărăgón 173, Tonciu-Taneson 170, Cămăraşul desert-Pusztakamaráson 170, Filpişul mic-Fülpösön 148, Suat-Felsőszözvátton 144 ember esett a pestis áldozatául. Ezek az adatok csak a legnagyobb pusztításokat mutatják; ezekből azonban következtetést vonhatunk le a szomszédos területeken végzett pusztításokra vonatkozólag is.

Kornis család telepítés-politikája a községet telkek és lélekszám tekintetében ismét a közepes nagyságú községek sorába emelje, és egyszerűen megváltoztassa a falu népiség-képét is. Ez a jelenség is mutatja, hogy a magyar nagybirtoknak milyen elvitázhatatlan szerepe volt a rumén elem támogatásában és erőrekaptatásában. Itt Nires-Szász-nyíresen gazdaságtörténeti okokon kívül felekezeti szempontból is érthető volt a ruménség gyámolítása. A gr. Kornis család mindig buzgó katolikus család volt. Nem lehet feltűnő tehát, ha e család, mint katolikus család, az akkori felfogásnak megfelelőleg a római egyházhoz csak imént csatlakozó ruménség egyházát, a görög katolikust, támogatta. Így állt elő az a mai szemmel nézve visszás, némelyek számára érthetetlen jelenség, hogy a magyar Kornis család a rumén görög-katolikus egyházat pártfogolja, ezzel szemben a helyi magyar református egyháznak semmit sem juttat, sőt pl. az ú. n. quarta⁵³ megvonása, illetőleg a ruménség egyháza számára való átjátszása, a magyar református lelkész rétvjének elvétele és a ruménség számára való átadása⁵⁴ révén a református magyar egyháznak érzékeny anyagi veszteséget okoz. Egészen természetes, a kor gondolkozásából folyó és csak a mai »haladottabb« és egészen más gondolatkörben mozgó kor embere számára furesza jelenség az, hogy ugyanez a család ugyanitt a földesúri pártfogás egészen megszokott jeleként az 1766 körül keletkezett gör. kat. rumén egyházközséget szabályszerűen ellátja papi földekkel, segíti temploma és egyházi épületei felemelésében, sőt legújabb ideig való gondozásában is,⁵⁵ ugyanakkor azonban ugyanilyen földesúri pártfogásban nincs részök az ugyancsak a Kornis családnak dolgozó református magyar jobbágy és zsellér lakosoknak. Világos, hogy nem nemzetieskedő vagy felekezetieskedő megállapítást akartam itt adni, csak hidegen reámutatni egy olyan tényre, mely igaztalanak bizonyítja az itteni magyar nagybirtokossággal szemben hangoztatott és ma még inkább hangzó vádat, hogy t. i. »a grófok és nemesek« a rumén jobbágyság kihasználására és magyarosítására törekedtek. Az ilyen történetietlen magyarázó elvekkal dolgozó történetíró napi-politikus és a kor mozgató eszméi közé olyan törekvéseket iktat be, amelyek csak sokkal később és akkor is sokkal kisebb mértékben

⁵³ Vö. Pokely József: *Az erd. ref. egyh. tört.* Bpest, 1905. IV. 115—16.

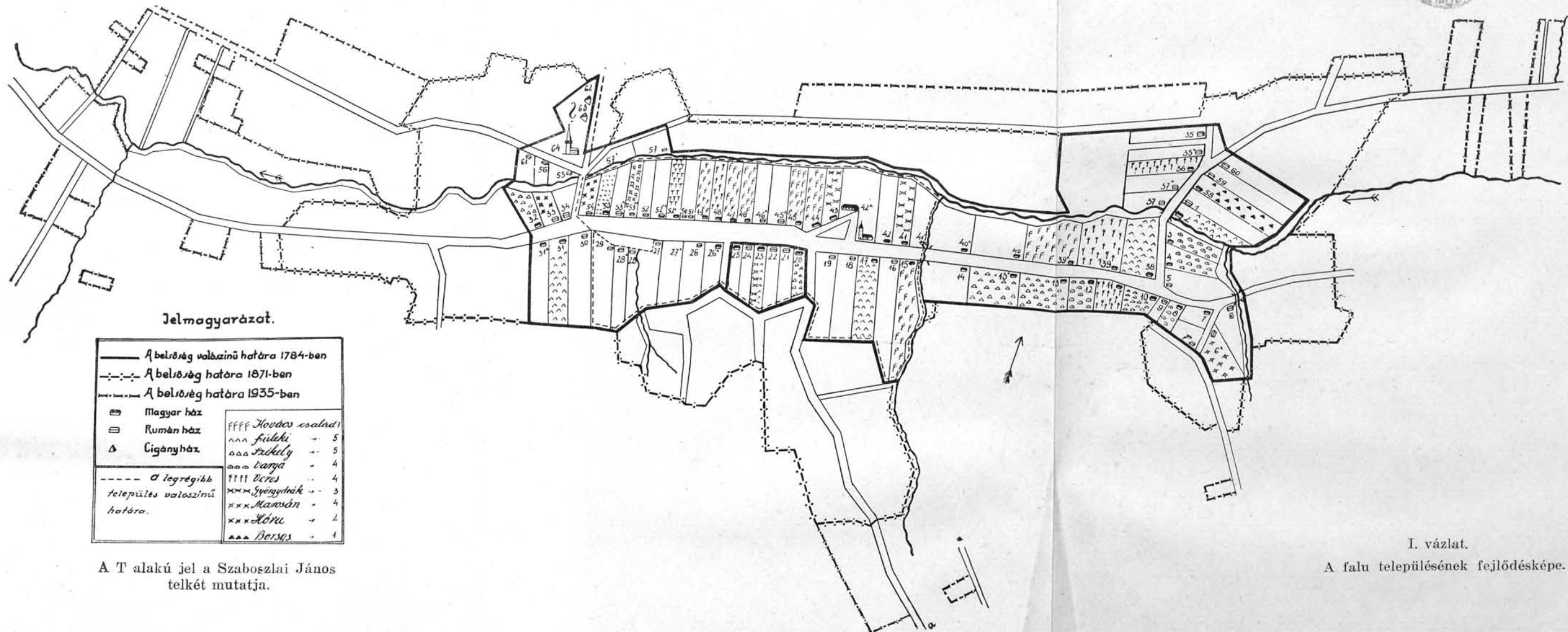
⁵⁴ Vö. Szoln. Dob. Mon. V. 272. — Az egyházmegyei esperesi látogatások jegyzőkönyvében (*Libellus Visitatorius* etc.) 1744. II. 25.-én az egyházmegyei vizsgáló-bizottság a következő bejegyzéseket tette:

„A quartát circiter 20 id est húsz esztendeje, hogy néhai gubernátor Kornis Zsigmond úr elvette (t. i. a ref. eklézsiától).

A pap (értsd: református) rétit is ugyanazon úr engedelméből a románok „elvették“.

Egy Darabont János nevű zsellér két vonás forintnyi adósságáért a református egyháznak zálogba adott „egy irótványt, melyet maga (t. i. az adós) irtott volt“ és amelyet zálogképen az eklézsia egy évig használt, „de az úrfi Kornis Zsigmond önagysága elvette és másnak adta, a két forintot is nem deponálta, se nem deponáltatta.“ — Ezekhez az adatokhoz nincs mit hozzáfűznöm.

⁵⁵ Szoln. Dob. Mon. 275.

Jelmagyarázat.

—	A belsőség valószínű határa 1784-ben
- - -	A belsőség határa 1871-ben
- · - · -	A belsőség határa 1935-ben
☐	Magyar ház
☐	Rumén ház
△	Cigányház
- - - -	A legrégebbi település valószínű határa.
ffff	Hovás család 1
^^^	füleki - 5
△△△	Szekély - 5
○○○	varga - 4
TTTT	Uros - 4
xxxx	Syörgytelek - 3
xxxx	Marsán - 4
xxxx	Hóru - 2
▲▲▲	Borsos - 4

A T alakú jel a Szaboszlai János telkét mutatja.

I. vázlat.
A falu településének fejlődésképe.

fogadhatók el hatásos tényezőknél, mintsem sokan bizonyítják. A mai »haladottabb«, a kihasznált és kihasználó gondolkörében dolgozóknak is talán különösnek vagy éppen elítélendőnek tetszik egy régebbi gazdaságtörténeti rendszer keretei között, a jobbágy és földesúr kötött és bizonyos tekintetben kétségtelenül gazdasági kihasználásra alapított viszonyában való élet, de az elfogulatlan történelemszemlélet legalább itt, a mi községünk esetében e pusztán gazdasági kihasználásban faji indítékokat semmiképpen sem kereshet. Ha már e gondolkörben maradunk, itt a »kihasználtabb«, mert a *ruménséggel* szemben földesúri jótéteményekben nem részesülő elem a község református magyar zsellérsége és jobbágysága volt.

Nem felesleges dolog még legalább futó pillantást vetnünk néhány, általános népiségtörténeti szempontból is érdekes jelenségre. Ezek közül elsősorban is arra a megfigyelhető tényre, hogy a falu 1784-es összeírásában 36 magyar jobbágy- és csak 6 magyar zsellértelek van, viszont a rumén jobbágy- és zsellértelek 27 : 18 arányszámmal szerepelnek. Ez is mutatja azt, hogy a magyar lakosságnak legalább egy része régebbi települő, mint a ruménség, hisz a magyarságnak csak $\frac{1}{6}$ -a, a ruménségnek ellenben csaknem $\frac{1}{2}$ -e zsellér. A transylvániai birtoktörténet ismerője ebből az elüti arányszámból is láthatja, hogy a zsellér rumén elem a rumén jobbágy- és még inkább a magyar jobbágytelepülőknél későbbi, csak XVIII. századi települő.⁵⁶

A XVIII. század forrongó-kavargó népiség-világára is némi fényt vet az 1784-es forrás néhány adata. Ha ugyanis a lakott jobbágy- és zsellértelek (*sessiones populosae*) mellett figyelemmel adózunk a pusztatelekeknek (*sessiones desertae*) is, azt látjuk, hogy míg magyar pusztatelekek nincsenek, a rumén pusztatelekek száma: 6. A szökött jobbágyok száma már kb. azonos (magyar 13, rumén kb. 14). A földhöz kötöttebb, nagy többségében jobbágy-sorban élő magyarság tehát kb. a XVIII. század közepétől nem hagyott el egyetlenben egy megült telket sem; a ruménség, melynek birtokjogi helyzete lazább volt e községben, telekszámában hatot, főben legalább 25—30 lelket vesztett. Erre a lazább birtokjogi viszonyra mutat az is, hogy a benediugi-szentbenedeki udvarban szolgálatot teljesítő és oda át is költöztetett mintegy 11 jobbágy között 8 rumén és csak 3 magyar van.⁵⁷ Eppen e lazább helyzet miatt valószínűnek kell tartanom azt, hogy a rumén elem állandó ki- és behullámzása nem szűnt meg 1784 után sem, sőt a Hóra-lázadás zavaros idején még csak fokozódott. Nem nehéz így e megfigye-

⁵⁶ A jobbágy helyzete, a kor gondolkörében beszélve, gazdasági szempontból előnyösebb volt, mint a zselléré, hisz rendes körülmények között később, sőt esetleg ideiglenesen települő zsellérnek silányabb művelhető területtel és a falu külső részein elhelyezkedő telekkel kellett megelégednie, ha csak elpusztult, lakatlan telekre nem telepítették. A jobbágyi állapot általában régebbi települőre mutat.

⁵⁷ E három magyar jobbágy esetében nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy belső udvari szolgálatban vannak, tehát előnyösebb helyzetben, mint otthon gazdálkodó társaik; a rumének nagybárára lovászok és béresek.

lés alapján és esetleges népesedés-történetben mutatkozó jelenségek figyelembevételével megértenünk, hogy miért van ma többségben a vizsgált községben a magyarság, holott a XVIII. század végén a valószínű népesedés-számítás szerint kisebbségben volt. Az elfogult szemlélő persze e jelenségben is a faji elnyomatás végzetes eredményét látná, ha az előbb részletezett mozzanatok alapján ilyet feltennünk egyáltalában lehetséges volna.

A korabeli források és különösen az 1784-es forrás alapján megfigyelhető, hogy a szökött jobbágyok szökési iránya mindig a Transylvániából kivezető utak irányába esett, illetőleg újabb letelepedési helyük Transylvánián kívüli terület volt. Még 1784-ben pl. az elszököttnek mondott kb. 27—30 jobbágy közül 21-ről megállapítható, hogy Baia-Bánya vidékére 13, Chioara-Kővár vidékére 2, Sätmar-Szatmár megyébe 1, Şimleul Silvaniei-Szilágysomlyóra 1 jobbágy szökött, csak két rumén jobbágyról, Kirszte (!) Vonról és Péterről mondják azt a tanúk, hogy »...ezelőtt (t. i. 1784 előtt) 6 esztendővel elszökvén, mint hallatik, a Mezőségen tekeregnek, de fixe hol, azt nem tudjuk«. A Transylvániából való kifelétőrekvést a büntetés, illetőleg visszatelepítés miatti érhető félelem teszi esetleges egyéni okokon kívül természetessé. Más, magyarországi hatóság területén való tartózkodás esetleg éppen a királyi fiscus földére való telepedés, mint az innen szökött jobbágyok némelyikének esetében is adatokkal igazolható, nehézkesebbé, sőt lehetetlenné tette a jobbágy visszaszerzésére irányuló kísérleteket. A jobbágyszökéseknek a Partium felé mutató iránya egyébként a XVIII. század jobbágymozgolódásainak vizsgálata alkalmával csaknem minden transylvániai települési egység esetében megfigyelhető.

IV.

Érdekes volna tanulmányoznunk a község népiségtörténete mellett a népesedés-mozgalom adatait is. A község régebbi népesedésmozgalmára vonatkozólag ugyan kevés és főképpen bizonytalan adat áll csak rendelkezésünkre.⁵⁸ Egy 1553-ból származó adat szerint a község házáinak száma 71, tehát legalább 360 lakója volt ekkor a falunak. Viszont egy 1603-as összeírás szerint mindössze 25 lélek lakik benne. Nehéz megbízhatónak és elfogadhatóknak vennünk ezeket az adatokat még akkor is, ha e népesedésben mutatkozó hatalmas hanyatlást a Băsta-mozgalmak és járványok ismert vagy elképzelhető méretű pusztításaival akarjuk is magyarázni. Ugyancsak érthetelen előttem az 1706-os feljegyzésben szereplő 9 jobbágy és 5 zsellér lakos, ha mindjárt a kuruc-labanc pusztításokkal is magyarázza forrásunk e tüneteményt. Az 1713-as forrásban szereplő számok talán már inkább megközelítik a valóságot akkor, ha a 32 jobbágy, 8 zsellér és 6 nemes lakoson ugyanannyi telkesgazdát értünk, azaz kb. 230—250 lakost könyvelünk el. Az 1721 körül említett 28 háztartásban megint csak 150

⁵⁸ Adataimat, ahol külön forrást nem említek, „Szoln. Dob. Mon.“ V, 278 l.-ről veszem.

körül lélekszámra következtethetünk.⁵⁹ Ugyanígy kell értelmezni az 1750-ből származó adatokat, melyeknek értelmében a falu 81 házában, átlagos számítás szerint, kb. 400 lélek lakhatott. Már előbb, a népiségtörténeti kép felsorolása alkalmával rámutattam arra, hogy az első nemzetiségi számhasonlítás szempontjából⁶⁰ is számbajöhető forrás alapján 1784-ben a falu lakosságát kb. 450 főre tehetjük. Az 1831-es adatok összesítve, 948 lélekben állapítják meg a falu lakosságának létszámát. A XIX. század második felétől kezdve pontosabb nemzetiségi szempontú számhasonlító táblázat összeállításával is kísérletezhetünk. Ime:

Év	Összes	Magyar	Rumén	Zsidó	Cigány	Ref.	R. kat.	Gör. kat.	Izr.	Baptista
	l a k ó s o k s z á m a									
1553	360	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1603	257	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1706	147	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1713	250	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1721	140	110	30	—	—	—	—	—	—	—
1733	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1750	400	—	—	—	—	—	62	—	—	—
1760	62	—	385	—	—	—	—	g. ka. 135 g. kel. 250	—	—
1766	—	—	—	—	—	222	—	—	—	—
1784	445	210	225	—	10	—	—	—	—	—
1831	948	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1835	—	—	—	—	—	—	—	493	—	—
1838	—	—	—	—	—	—	51	—	—	—
1857	1085	502	578	5	—	490	12	578	5	—
1858	—	—	—	—	—	581	—	—	—	—
1886	1082	513	547	22	—	—	10	547	22	—
1888	—	—	—	—	—	713	—	—	—	—
1891	1200	666	528	6	—	647	19	523	6	—
1900	1382	780	521	34	47	764	16	568	34	—
1935	1295	798	410	26	61	787	1	471	26	10

A fennebbi számhasonlítási táblázat⁶¹ a rendelkezésre álló hiányos adatok alapján készült. Az 1784-es adatok, ha nem is pontosan,

⁵⁹ Acsády Ignác: *Morsz. népessége a pragmatica sanctio korában 1720–21*. Magyar Stat. Közlemények. Új folyam. XII. köt. 199.

⁶⁰ Megjegyzem, hogy az 1721 körüli forrásból szintén kiolvasható már valami népiségtörténeti kép; ekkor a magyar és rumén lakosság arányszáma háztartások számában kifejezve 22:6, lélekszámban 110:30 körül lehetett.

⁶¹ E táblázat az id. források, a Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat I, 440, Togan Miklós: *Statistica Românilor din Transilvania în 1733*. Transilvania. An. XXIX (1898), 190, Dr. Virgil Ciobanu: *Statistica Românilor Ardeleni 1760–62* (Anuarul Inst. de ist. naț. Un. din Cluj III, 658), *Schematismus cleri diocesis Szamosújváriensis pro anno Chr. n. MDCCCC*. Szamosújvarini, 1900, 50. *Az erd. ref. anyaszentegyház névkönyve 1858-ra, Kv., 1858. 23. és „A széki egyházmegyéből feleletek az esperesi vizsgálati kérdőpontokra 1888-ban”* című kézirat (Református püspöki levéltár) alapján készült. Ez utóbbi forrást Herepei János szívességéből használhatam. — Ahol csak egy nemzetiség, vagy egy felekezet szerepel, ott a kérdéses forrás csak arra vonatkozólag nyújtott adatokat.

de legalább viszonylagos pontossággal szemléltetik a különböző népelemek egymáshoz való számbeli viszonyát. Az első pontosabbnak vehető számhasonlítás adat az 1857-es; az azutáni adatokból, a felekezetenkénti megoszlást feltüntetőkől, szintén egyben nemzetiségi vonatkozású táblázatot is összeállíthatni. E táblázat alapján megfigyelhető az, hogy a magyarság lélekszáma a ruménséggel szemben állandóan emelkedőben van, 1857-ben a ruménség még 76 lélektöbbletet számlált, 1900 táján pedig már a magyarság 230 lélek körüli többségben volt. E többséget csakis a népességszaporulat figyelembevételével lehet megérteni. Rajtam kívül álló okok miatt nem állt módomban a nires-szásznyíresi ruménség számhasonlítás adatait beszerezni, ellenben a ref. egyházközség anyakönyvi bejegyzései alapján összeállíthattam a református lakosság, és ami itt ezzel jelenleg egy, a magyarság népmozgalmi görbéit⁶² kisebb és jelentéktelenebb megszakításokkal 1802-től 1934-ig. Ezek a görbék a halálozások és születések közötti különbségek révén a magyarság számában állandó, lassú, sőt néhol ugrásszerű szaporulatot mutatnak. Csak az országszerte inséges 1817-es évben, 1875-ben, 1879-ben 15 vérhas miatti, 1893-ban kolerás, 1910-ben vörhenyes, 1915-ben kolerás halálozások szökkentik fel néhol nagy hullámvonallal a születések fölé a halálozás görbéjét. Számításba kell vennünk azt is, hogy a magyarság szaporulati százaléka (8—10%) 1901—1908. évben egész Someş-Szolnok-Doboka megyében kedvezőbb volt a ruménség szaporodási százalékánál (6—8%).⁶³ Községünkben pedig, amint a lakosság 1934-es teljes összeírásából kitűnik, az egyes családok szaporaságában a magyarság vezet. A kb. 60—80 éves időközben megvizsgált 327 református család szaporodásában a következő gyermekszaporulattal találkozunk:⁶⁴

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
gyermekes családok száma															
23	40	40	40	36	44	24	28	15	14	12	8	1	1	1	1

Bár, amint a táblázatból kitűnik, a sokgyermekes családok a gyakoribbak, mégis ma a magyarság számában bizonyos megállás mutatkozik az 1900-as állapottal szemben; ez a háborús évek nagy ember-

⁶² A görbék ábráját saját adatgyűjtésem alapján Imecs Márton és Moldován János rajzolta; ezért nekik ezúton is köszönetet mondok. A Fekete Gerő szíves levélbeli közléséből származó 1935-ös népmozgalmi adatok az ábrába már nem kerülhettek be, mert az már 1935 őszen készen volt. Ezeket az adatokat itt adom: születések száma: 22; halottak száma: 11; esketések száma: 9; törvénytelen születés: 1. Ezek az adatok pillanatnyilag a magyarság népmozgalmi adatainak némi emelkedését mutatják: a halottak száma csökkent, a születéseké és esketéseké emelkedett.

⁶³ Vö. Magy. Stat. Közl. Új sorozat XXXII, grafikonok.

⁶⁴ A táblázat a ref. egyh. családkönyvi adatai alapján készült.

veszteségeivel, az ugyanakkor megcsökkent születési arányszámmal és az 1910—1918 között nagy kilengéssel hullámzó halálozási görbével magyarázható. A háború után a magyarság születési görbéje, mint a mellékelt ábrán látható, a 19—30 között mozog, ami a háború előtti 30—40 közötti számmal szemben nagy visszaesést mutat. Igaz viszont, hogy a halálozás görbéje mindig a születési görbe alatt marad. A házasságok vonala egyszer már elérte a háború után is a mélypontot (3 házasság), azután megint felszökött 13-ra, hogy az utóbbi években ismét veszedelmesen hanyatlónak mutatkozzék.⁶⁵

Nagy hiányossága ezeknek a fejtegetéseknek, hogy hibámon kívül nem használhattam fel összehasonlítás céljaira a rumén lakosság népesedés, illetőleg népmozgalmi adatait. Feltűnőnek kell azonban tartanunk azt, hogy a ruménség száma 1891-től kezdve állandóan csökkenőben van. A tisztán görög kat. rumén lakosság ez időtől napjainkig 118 lélekkel fogyott, ezt csak valamennyire üti helyre a ruménséghez tartozó cigányság némi, bár nagyon csekély szaporodása. Ugyancsak fogyott az utóbbi negyedfél évtized alatt a zsidóság is, mely 34 főről 26-ra olvadt; ez a zsidóságnak háború alatti és azutáni városbaözlésével, a falu aránylagos szegényedése miatti kereskedési alkalom csökkenésével beálló zsidó kiköltözéssel is magyarázható.

A felekezetek egymáshoz való viszonyában különlegesebb változás nem állott be. A katolikus hívek száma teljesen leapadt, viszont a református egyház tagjai közül mintegy 10-et a baptista tanok hódítottak el. A ruménség lélekszámának csökkenése természetesen maga után vonta az egyetlen rumén egyház, a görög katolikus hívek számának csökkenését; ez az egyház negyedfél évtized alatt csaknem száz lelket veszített, pedig ez idő alatt kitérés nem volt, illetőleg az át- és kitérések teljesen egyenlő számban történtek.^{66*}

Egyébként a falu jelenlegi népesedés felvételét az alábbiakban közlöm.⁶⁶ Ez a táblázat, mely egyben a mai településviszonyokat feltüntető II. térkép melléklete is, a helyszínen készült és 1935 nyaráig foglalja magába az adatokat. A *dült* számok és nevek a rumén családokat, a *-gal jelzett nevek a vegyes-házasságok telkeket jelölik. Az első oszlop adatai a telektulajdonos vallására vonatkoznak; a 3. és 4. oszlop a férfi és női családtagok számát adja, beleszámítva a telektulajdonost is. A *-gal jelzett évszámok a beköltözés évét jelölik.

⁶⁵ Megjegyzendő, hogy a görbék 1810—14 és 1820 körüli nagy zuhanása a hiányos bejegyzésekre és nem valóságos népességmozgalmi hanyatlásra vezethető vissza.

⁶⁶ Megjegyzendő, hogy az előbbi számhasonlítás táblázatban a nemzetiségi megoszlás alapjául a vallást vettem; a kat. és ref. lakosokat magyaroknak, a gör.kat.-at ruméneknek vettem még a vegyes házasságokban élő családok esetében is.

^{66*} Lehetséges az is, hogy az idézett források számhasonlítás adatainak pontosságában van a hiba.

A II. térkép- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések: bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
1	<i>Bájés Juon</i> ¹	1910	gk.	2	4 ¹	¹ 3 nő ref.
2	<i>Bocská Vászilijá</i>	1900	"	4	1	
3	Kovács Sándor	1867	ref.	2	1	
4	Kovács István	1869	"	2	2	
5	Bálint Mihály	1891*	"	2	4	
6	Kovács János	1873	"	5	3	
7/a	Lécfalvi János	1893	"	4	5	
7/b	<i>Pláton Grigor</i>	1900	gk.	4	2	
8	Lécfalvi András	1860	ref.	2	2	
9	Füleki András	1869	"	4	3	
10	Füleki Pál	1858	"	1	1	
11	<i>Budai Grigor</i>	1870	gk.	1	1	
12	<i>Moldován Grigor</i>	1889	"	2	3	
13	<i>Moldován Góra</i>	1889	"	2	1	
14	Kerekes Sándor	1889	ref.	2	4	
15	Jóbirtok Akos	1921*	"	4	7	
16	<i>Rusz Juon</i>	—	gk.	2	4	
17	Özv. Vince Sándorné	—	ref.	2	1	
18	<i>Szócs Nyikolájé</i> ²	—	gk.	1	12	² 1 nő ref.
19	<i>Özv. Petrán Jánosné</i> sz. <i>Batyinás Juli</i>	—	"	2	—	
20	Kő Sándor	1930*	ref.	1	4	
21	Veres Sándor	1879	"	4	4	
22	Lukács János	1887	"	2	1	
23	Özv. Kovács Andrásné sz. Füleki Zsuzsa	1881	"	6	4	
24	Szántó János	1861	"	6	3	
25	Kovács János	1910	"	1	4	
26	Baranyai János	1890	"	2	1	
27	Székely Sándor	1863	"	1	3	
28	Trombitás János	1923*	"	1	2	
29	Kis Sándor	1861	"	6	6	
30	<i>Botiza Vaszi</i>	1856	gk.	4	4	
31	Szél István	1920*	ref.	1	2	
32	Kerekes Márton	1864	"	3	3	
33	Özv. Kis Imréné	—	"	—	1	
34	<i>Batyinás Juon</i>	—	gk.	4	2	
35	Özv. Balázs Mártonné sz. Veres Zsuzsa	1885	ref.	1	2	
36	Székely Márton	1860	"	3	2	
37	Özv. Szoboszlai Jánosné sz. Kis Biri	1884	"	1	2	
38	Szoboszlai István	1872	"	3	2	
39	Özv. Kis Sándorné sz. Kerekes Anna	1902	"	3	1	
40	Füstös Márton	1934*	"	2	2	
41	Székely János	1884	"	8	3	
42	Lécfalvi János	1894	"	1	4	
43	<i>Tyekár Juon</i>	—	gk.	1	2	
44	<i>Móra Juon</i>	—	"	1	—	
45	Füleki István	1884	ref.	1	—	
46	Füleki Bandi	1881	"	2	3	

A. II. térkép- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések: bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
47	Füleki János	1879	ref.	5	2	
48	Lécfalvi Sándor	1895		3	2	
49	<i>Bátyinás Vásziliá</i>	—	gk.	3	2	
50	Székely János	1881	ref.	2	3	
51	Veres János	1904	"	2	3	
52	Kis Sándor	1886	"	2	1	
53	Székely János	1898	"	2	3	
54	Székely Dani ¹	1856	"	5	2	¹ Felesége a fi-
55	Vas Márton	1905	"	3	1	ágon már ki-
56	Füleki György	1885	"	4	4	halt, illetőleg el-
57	Borsos András (Puskás)	1857	"	2	3	ruménisedett
58	Borsos István	1861	"	2	1	<i>György deák</i>
59	Füleki G. Károly	1892	"	2	3	családból szár-
60	Füleki Sándor	1892	"	3	4	mazó Gy. Anna.
61	<i>Asztalos Joán</i>	—	gk.	3	3 ²	1 nő magyar.
62	Füleki (Horvát) Sándor	1878	ref.	3	3	
63	Timófi Sándor	1892	"	2	4	
64	<i>Botizá Joán</i>	—	gk.	2	5	
65	<i>Marosán Nyikuláj</i>	—	"	1	2	
66	Üres telek ³	—	"	—	—	³ Veres Daniné
67	<i>Moldován Vásziliá</i>	—	gk.	4	3	szül. Kozma
68	<i>Lukács Grigor</i>	—	"	2	2	Aranka tulaj-
69	<i>Tyekár Tódor</i>	—	"	1	1	dona.
70	<i>Asztalos Gyorgye</i>	—	"	6	4	
71	Üres telek ⁴	—	"	—	—	⁴ A Füleki Ist-
72	<i>Márosán Joán (Spekuj)</i>	—	gk.	1	3	ván (45 sz.)
73	Veres Ferenc	1863	ref.	4	1	tulajdona.
74	Székely Albert	1891	"	2	1	
75	<i>Pop Juon</i>	—	gk.	1	3	
75	<i>Hátosz Mitru</i> (Kondás)	—	"	1	1	
77	Bálint Pál	1883	ref.	7	2	
78	Özv. Bálint Sándorné sz. Kovács Anna	—	"	2	1	
79	<i>Botizá Jánosné</i>	—	gk.	—	1	
80	<i>Tamás Joán</i>	—	"	1	2	
81	<i>Botizá Aléxandru</i>	—	"	1	1	
82	Kovács András	1893	ref.	4	4	
83	Kovács János	1887	"	7	2	
84	Boros Sándor	1880	"	2	1	
85	Üres telek ⁵	—	"	—	—	⁵ Az Asztalos
86	Szántó István	1866	ref.	2	3	Joán tulajdona.
87	Özv. Lécfalvi Istvánné	1907*	ref.	1	1	
88	Özv. Lécfalvi Sándorné	1881	"	1	2	
89	Szántó István	1900	"	4	3	
90	Füleki Tamás	1912	"	1	1	
91	<i>Málinás Alékszá</i>	—	gk.	1	2	
92	<i>Malinás Ioán</i>	—	"	2	5	
93	<i>Hátosz Miron</i>	—	"	2	2 ⁶	⁶ Hárman re-
94	<i>Krisán Nikitá</i>	—	"	1	—	formátusok.
95	Kovács Sándor Gyurié	1873	ref.	4	3	
96	Füleki Sándor	1879	"	3	—	
97	<i>Flórá Irimió</i>	—	gk.	2	3	

A II. térkép- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések: bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
98	Lécfalvi Károly	1899	ref.	3	6	
99	Kis Antal	1894	"	3	1	
100	Üres telek ¹	—	—	—	—	
101	Özv. Füleki Jánosné sz. Balázs Ilona	1897	ref.	2	4	¹ Füleki H. András (133 sz.) tulajdona.
102	Füleki Sándor	1860	—	1	—	
103	Üres telek	—	—	—	—	
104	Kerekes Jani	1880	ref.	1	—	¹ Hátosz Mitru (93 sz.?) tulaj- dona.
105	Veres János Gönci	1877	"	2	2	
106	Özv. Székely Jánosné sz. Vas Biri	1881	"	1	1	
107	<i>Szabó Grigor</i>	—	gk.	2	2	
108	Székely Ádám	1877	ref.	2	3	
109	Kovács Sándor	1900	"	2	4	
110	<i>Szabó Dénes</i>	—	gk.	1	1	
111	Balázs József	1871	ref.	1	13 ³	
112	Hirsch Ignác	1933*	izr.	3	4	³ 1 nő róm. ka- tolikus.
113	Ref. egyház iskolatelke	—	—	—	—	
114	<i>Báncsu Viktor</i>	—	gk.	2	3 ⁴	⁴ 1 róm. kat. nő áttért 1920-ban.
115	Orbán István	1885*	ref.	1 ⁵	1	
116	Veres Sándor (Kurta)	1874	"	2	3	
117	Veres Károly	1893	"	1	1	⁵ 1862-ben szü- letett.
118	Füleki János	1904	"	5	3 ⁶	
119	<i>Csobán Styéfán</i>	—	gk.	2	3	
120	<i>Zégréán Pével</i>	—	"	2	5	⁶ 1 nő gör. kat.;
121	<i>Rusz Pével</i>	—	"	4	2	a gyermekek
122	<i>Özv. Borbély Juonné⁷</i>	—	"	3	4	reformátusok.
123	<i>Zsiga Gergic</i>	—	"	5	2	
124	<i>Szilágyi Márci</i>	—	"	2	3	⁷ 122—126 ci- gánytelek.
125	<i>Lakatos Juonás</i>	—	"	2	2	
126	<i>Lakatos Aladár</i>	—	"	4	1	
127	Füleki Pál	1896	bp.	3	2 ⁸	⁸ A családtagok
128	Lécfalvi Károly	1897	ref.	3	4	közül 1 ref., a
129	Özv. Kovács Andrásné sz. Székely Róza	1874	ref.	1	2	többi baptista.
130	Darabont János	1886	"	1	4	
131	Szócs János	1896	bp.	3	1	
132	Kis István	1893	"	1	2	
133	Füleki H. András	1884	ref.	5 ⁹	1	⁹ Egy férfi
134	Lécfalvi János	1881	"	2	1 ¹	1854-ben szüle- tett.
135	Lécfalvi András	1885	"	3	3	
136	Özv. Kovács Sándorné sz. Turi Anna	1871	"	3 ¹¹	2	¹⁰ Felesége gör. kat.
137	Turi János	1889	"	5	3	
138	Özv. Veres Sándorné sz. Bojér Róza	1900	"	—	1	¹¹ 1 férfi bap- tista.
139	<i>Asztalos Juon</i>	—	gk. ¹²	2	3	
140	Kovács Károly	1886	ref.	1	6	
141	Kovács Sándor S. Györgyé	1902	"	1	1	² A családta- gok közül csak
142	<i>Moldován Mihály</i>	—	gk.	4	4	az apa gör. kat.,
143	Kovács András	1897	ref.	2	5	a többi ref.
144	Lázár Sándor	1874	"	3	5	

A II. térkép- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések: bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
145	Üres telek ¹	—	—	—	—	
146	Veres Sándor	1864	ref.	3	—	
147	<i>Csengeri Simon</i>	—	gk.	5	1	
148	<i>Ambrus János (Pica)</i> ¹	—	—	2	1	¹ Kovács An- drás (143 sz.) tulajdona.
149	Borsos Jani	1890	ref.	4	6	² 147—148-as te- lek tulajdonosa cigány.
150	Borsos Márton	1892	"	2	1	
151	Borsos György	1865	"	—	1	
152	<i>Özv. Bozesán Gávrissné (Rola)</i>	—	gk.	2	2	
153	Üres telek ³	—	—	—	—	³ Özv. Bács Jo- ánné tulajdona.
154	<i>Lukács Juon (Bogyá)</i>	—	gk.	2	1	
155	Oláh András	1878	ref.	4	4 ⁴	
156	Üres telek ⁵	—	—	—	—	⁴ 1 nő gör. kat.
157	Üres telek ⁶	—	—	—	—	
158	Kovács Sári János	1872	ref.	3	1	⁵ Füleki Sán- dor (96 sz.) tu- lajdona.
159	Kovács Zsiga	1856	"	1	2	
160	Andrási János	1905	"	2	2	
161	<i>Grigá Pável (Góguj)</i>	—	gk.	1	2	
162	<i>Özv. Szilvésán Vásziliné (Uluj)</i>	—	—	1	2	⁶ Szántó János (24 sz.) tulaj- dona.
163	Turi Árpád	1906	ref.	2	3 ⁷	
164	Pap Ferenc	1922*	"	4	1	
165	Andrási István	1903	"	2	2	
166	Veres Gábor	1867	"	5	5	⁷ 2 nő gör. kat.; a férfi és a gyermek re- formátusok.
167	Fazakas István	1894	"	5	2	
168	Lécfalvi Pál a Sándoré	1886	"	3	2	
169	<i>Fodor Vásziliká (Dujuj)</i>	—	gk.	3	4	
170	Székely János	1908	ref.	2	1	
171	Üres telek ⁸	—	—	—	—	⁸ A Lukács Ju- on (154 sz.) tu- lajdona.
172	<i>Lukács Juon (Bálosz)</i>	—	gk.	3	2	
173	Lécfalvi Pál a Pálé	1891	ref.	5	3	
174	<i>Szilvésán Juon</i>	—	gk.	4	1	
175	<i>Özv. Kovács Károlyné sz. Enyedi Erzsi</i>	1880	ref	1	1	
176	Székely Sándor	1887	"	6	2	
177	Üres telek ⁹	—	—	—	—	⁹ A Moldován Vaszi (67 sz.) tulajdona.
178	<i>Hóra Pável</i>	—	gk.	5	5	
179	<i>Hóra Pável á lui Juon (Csóriká)</i>	—	"	3	1	
180	<i>Özv. Rózenfeld Jakabné</i>	1895*	izr.	—	—	
181	Füleki Jani	1884	ref.	1	1	
182	<i>Szöplekán Gyorgyé</i>	—	gk.	3	3	¹⁰ Kovács Sán- dor (Dulás) tu- lajdona.
183	<i>Fényés Juon</i>	—	"	2	1	
184	<i>Hóra Izidor</i>	—	"	2	2	
185	Üres telek ¹⁰	—	—	—	—	¹¹ A Fényes Ju- on (183 sz.) tu- lajdona.
186	<i>Hóra Juonás (primár)</i>	—	gk.	2	2	
187	<i>Félékán Irimie</i>	—	"	1	1	
188	<i>Márdzinéán Juon</i>	—	"	1	2	
189	Üres telek ¹¹	—	—	—	—	¹² A Moldován Mihály (142 sz.) tulajdona.
190	<i>Özv. Marosánné</i>	—	gk.	—	2	
191	Üres telek ¹²	—	—	—	—	
192	<i>Kutus Izidor (Bérbécsél)</i>	—	gk.	1	1	
193	Üres telek ³	—	—	—	—	¹³ A 188 sz. telek tulajdonosáé.
194	<i>Botizá Liká (Vásziliká)</i>	—	gk.	1	2	
195	<i>Pagubás Juon</i>	—	"	2	2	

A II. térkép- vázat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések : bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
196	Veres István	1893	ref.	1	1	
197	Üres telek ¹	—	—	—	—	
198	Székely István	1878	ref.	1	2	¹ A 199 sz. telek tulajdonos- sáé.
199	Zégréán Györgyá	—	gk.	3	2	
200	Szeplekán Nyikuláj	—	"	6	3 ²	
201	Lukács Juon	—	"	3	5 ³	^{—3} Egy-egy nő református.
202	Molnár Péter	1906*	ref.	4	1	
203	Szabó Károly	1897	"	1	1	
204	Borsos Sándor	1902	"	1	2	
205	Borsos István	1898	"	1	1	
206	Tálás (Bogár) Györgyá	—	gk.	2	3	
207	Veres Márton (Gönci)	1885	ref.	5	3 ⁴	⁴ 1 nő gör. kat.
208	Lécfalvi Sándor (Huszár)	1887	"	6	3	
209	Veres Dani	1882	"	1	1 ⁵	⁵ 1 nő baptista
210	Máté Mihály	1912*	"	1	1 ⁶	⁶ 1 nő gör. kat.
211	Tamás Pétré	—	gk.	3	4	
212	Veres István	1861	ref.	3	1	
213	Szabó István	1931*	"	2	2	
214	Kovács István	1904	"	3	1	
215	Asztalos János	1891	"	2	1	
216	Krisán Joán	—	gk.	1	1	
217	Kutus Pável	—	"	3	3	
218	Kutus Domnyiká	—	—	—	1	
219	Vas János	1890	ref.	3	1	
220	Szoboszlai János	1882	"	1	2	
221	Pétrán Vásziliá	1905*	gk.	4	2 ⁷	⁷ 1 nő ref.; a gyermekes gör. kat.-ok.
222	Kerekes Mihály	1906	ref.	2	1	
223	Kovács V. B. Sándor	1873	"	1	2 ⁸	
224	Kovács V. B. Sándor	1867	"	3	4	
225	Üres telek ⁹	—	—	—	—	⁸ 1 nő gör. kat.
226	Üres telek ¹⁰	—	—	—	—	
227	Tálás Mitrujné	—	gk.	—	3	⁹ A 179 sz. telek tulajdonosáé.
228	Cséngéri Jozzip	—	"	2	—	
229	Zsiga Gyuri	—	"	3	2	
230	Sztringács Iléáná	—	"	1	2	¹⁰ A 140 sz. telek tulajdonos- sáé.
231/a	Cséngéri Elek	—	"	3	1	
231/b	Cséngéri Joán	—	"	3	1	
232	Lingurár Joán ¹¹	—	"	2	1	
233	Lécfalvi János a Gyurkáé	1899	"	3	1	¹¹ A 227—232 sz. telektulajdono- sok cigányok.
234	Özv. Budai Gergelyné sz. Kerebec Mária	1904*	gk.	4	3	
235	Kovács Sándor	1891	ref.	2	2	
236	Zégréán Vászí	—	gk.	2	4	
237	Gic Pável	—	"	1	1 ¹²	¹² 1 nő. ref.
238	Szeplekán Gyorgye	—	"	2	3	
239	Zégréán Juon	—	"	2	3	
240	Túri Mihály	1892	ref.	2	1	
241	Péstyéán Styéfán*	1934*	gk.	2	1 ¹³	¹³ 1 nő és 1 fiú református.
242	Krisán Pável	—	"	2	2	
243	Hórá Juon	—	"	1	4	
244	Mordzsinéád Vászí	—	"	1	1	
245	Vas Károly	—	ref.	2	2	

A II. érték- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések: bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
246	Borsos János	—	ref.	3	2	
247	Kimpán Vászile	—	gk.	4	2	
248	Özv. Szucsu (Szöcs) Pávelné	—	"	1	3	
249	Szucsu Juon	—	"	2	2 ¹	
250	Özv. Mózes Dávidné	—	izr.	—	1	Ref. felesége
251	Friedman Dávid	1932*	"	2	3	áttért a gör. kat. vallásra.
252	Üres telek	—	—	—	—	
253	Tólos Nyikuláj	—	gk.	2	2	A 179 sz. telek
254	Kerekes János	1892	ref.	1	1	tulajdonosáé.
255	Kerekes András	1899	"	2	2	
256	Moldován Alékszándru	—	gk.	3	2	
257	Kovács Sándor	1887	ref.	4	3	
258	Bálint Sándor	1852	"	1	1	
259	Arkosi Sándorné	1872	"	4	1	
260	Mördzsinnéán Joán	—	gk.	3	2	
261	Üres telek	—	—	—	—	
262	Özv. Szántó Mihályné sz. Szoboszlai Zsuzsa	1877	ref.	4	3	A 263 sz. telek tulajdonosáé.
263	Asztalos Julián	—	gk.	1	2	
264	Özv. Kovács Andrásné	1897*	ref.	4	2	
265	Asztalos Pompéj	—	gk.	3	1	
266	Fekete Gerő ⁴	1898*	ref.	1	1	⁴ Ref. lelkész.
267	Kovács Sándor	1901	"	2	—	
268	Klein József ⁹	1898	izr.	3	1	A 268—69 sz. telektulajdonos
269	Rosenfeld Herman	1860	"	2	3	izr.
270	Madán Pompéj	—	gk.	2	3	
271	Szoboszlai Sándor	1871	ref.	2	1	
272	Madán Szimjon	—	gk.	1	1	
273	Kovács Bandi	1869	ref.	4	3	
274	Kerekes István (Pisti)	1889	—	2	3	
275	Grelus Károl	1924*	gk.	2	1 ⁶	⁶ 1 nő és 1 fiú
276	Üres telek	—	—	—	—	ref.
277	Füleki István	1900	gk.	2	4 ⁷	
278	Veres János	1894	ref.	3	2	⁷ 1 nő gör. kat.
279	Veres András	1887	"	2	2	
280	Mózes Lája	—	izr.	1	2	
281	Marosán Juon (Butykó)	—	gk.	3	3 ⁸	⁸ 1 nő ref.; a
282	Tamás Juon	—	"	2	1	leányok ref.-ok,
283	Marosán Párámon	—	"	2	2	a fiúk gör. kat.-
284	Márosán Szimjon	—	gk.	1	1	ok.
285	Özv. Székely Mártonné (Kali) sz. Lukács Klára	1914*	ref.	1	2	
286	Harangozó Sándor	1891	"	2	2	⁹ Moldován Pá- vel g. k. lelkész
287	Szoboszlai Pál	1890	"	2	5	tulajdona.
288	Üres telek ⁹	—	—	—	—	
289	Szilágyi János	1866	gk.	2	2 ⁰	¹⁰ Mindkettő ref.
290	Lécfalvi Károly	1907	ref.	1	2	
291	Veres István a Józsié	1856	"	4	2	
292	Hóra Alékszándru	—	gk.	1	1	¹¹ református.
293	Szoboszlai Károly	1858	ref.	5	3	
294	Füleki Sándor a Jánosé (Füstös)	1906	"	2	3	¹² A 236-os telek tulajdonosáé.
295	Üres telek ¹²	—	—	—	—	

A II. térkép- vázlat sor- száma	A telektulajdonos neve	Születési vagy beköltözési éve	A telektulaj- donos vallása	A telken lakó		Rövidítések : bp. = baptista, izr. = izraelita, gk. = görög katolikus, ref. = református
				férfi	nő	
296	Özv. Malinás Izidorné (Csáon)	—	gk	2	4	
297	Veres Pál	1888	ref.	3	2	
298	Krisán Nyikuláj	—	gk.	2	1	
299	Lécfalvi Gyurka	1865	ref.	2	3	
300	Székelly Lőrinc	1914*	"	2	1	
301	Füleki Sándor az Imréé (Bozsák)	—	"	5	2	
302	Özv. Tót Józsefné sz. Krisán Mária	—	gk.	—	1	¹ 1 nő gör. kat.
303	Árkosi Bálint János	1908	ref.	2	1 ¹	
304	Asztalos György*	—	gk.	2	2 ²	² 1 nő ref.; gyer- mekei gör. kat.
305	Özv. Márosán Mironné	—	"	3	1	
306	Füstös Tibor	1932*	ref.	1	1	
307	Üres telek ³	—	—	—	—	³ Özv. Marosán
308	Dögtér	—	—	—	—	Mironné (305
309	Ref. egyház iskolatelke	—	—	—	—	sz.) tulajdona.
Összesen :				675	620	

V.

Tulajdonképpen az itt következő helynévtörténeti részből sarjadt ki e jelenlegi formájában sok más szempontot is figyelembevevő tanulmány. A község helynév-anyagának összegyűjtése volt az első cél, de aztán hova-tovább be kellett látnom, hogy lehetetlen a falu helynévtörténetének több részletkérdését megoldanom, ha a település, birtoklás és népiségtörténeti mozzanatok beható vizsgálatát elhanyagolom. Ez a belátás késztetett előbbi fejtegetéseim megírására. Él bennem a meggyőződés, hogy az alábbi fejtegetések csak még kétségtelenebbé teszik sok vonatkozásban előbbi megállapításaimat.

Míg eddig a transylvániai munkaterület ilyen vonatkozásban való töretlensége miatt előttem járók kutatásaira nem támaszkodhattam, a helynévtörténeti vizsgálódások esetében már kedvezőbb a helyzet, mert Bogáts Dénes észrevételei, Mályusz Elemér, Fehrentheil-Gruppenberg László és főként magam gyakorlati helynévkutató munkán alapuló megfigyelései jóval biztosabbá teszik vizsgálódásaimat.⁶⁷ Kü-

⁶⁷ L. Bogáts Dénes: *Háromszéki helynevek* (Emlékk. a Székely Nemz. Múz. 50 éves jub.-ra. Sepsiszentgyörgy, 1929); U. a.: *Adatok a régi Háromszék topográfiájához helynévkutatások alapján.* (Az SZME. sepsiszentgyörgyi XII. vándorgyűlésének emlékk. Cluj, 1934. 89—96.) — Mályusz Elemér: *A népiség története.* A magy. tört. ir. útjai, Bpest, 1931. — L. még Fehrentheil-Gruppenberg László: *Hogyan gyűjtsük a helyneveket?* (Veszprém vm. multja c. sorozat 1. füzet.) Veszprém, 1933. 14 l. — Szabó T. Attila: *Adatok Nagyenyed XVI—XX. sz. helyneveinek ismeretéhez.* Erd. Múz. 1933. évf. és Erd. Tud. Füz. 58; U. a.: *Közép-szamos-vidéki határnevek.* MNy. XXVIII. 58 kk. és Erd. Tud. Füz. 50. sz.; U. a.: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere.* I. h. XXX, 160 kk. és Hely- és népiségtörténeti dolgozatok 1. sz.

lönben is itt következő megállapításaimat 222, e községben jelenleg is előforduló és több mint még egyszer ennyi, csak oklevelekből ismert helynevet magába foglaló gyűjteményemre alapítom, nem is beszélve a máshonnan ismert helynévi adatok feles számáról.

A község első helynévi adatai az 1330-as év körüli korból, tehát viszonylag elég régi időből valók. Mivel azonban a kérdésben forgó oklevelet⁶⁸ forrásunk két község, Niriş-Szásznyíres és a tőszomszédos Mica-Mikeháza tárgyalása alkalmával is felsorolja, ez adatokat nem vehetjük csak községünk határára vonatkozóknak, hisz a későbbi forrásokban az itt szereplő helynevek közül egyet sem találunk meg. Kétségtelen azonban az, hogy ha a határjárasi oklevél nem is vonatkozik egészében községünkre, mivel Mica-Mikeháza határa érintkezik községünk határával, néhány név mégis idetartozó helyre vonatkozhatik. Egyébként ez oklevélben előforduló, értelmezhető helynévalakok⁶⁹ csak magyar szájon keletkezettek. A község helynévanyagának összefüggő szemlélete igazában csak a XVIII. század első felével kezdődhetik. Vannak ugyan egyes adatok a XVI. és XVII. századból is, ezekből azonban csak annyit tudunk meg, hogy a szászság emléke egyetlen adatban, az 1615-ből ismert *Bongort*-ban maradt fenn. A XVIII. századtól bizonyos mértékű folytonosságot mutató helynévanyag azonban már több, a régi szászságra valló nyomot őrzött meg. Ilyen adatok a következők:⁷⁰ *Német iratvány* (r. *Lázu Nyámculuj*), *Németköz* (r. *Ulicá Nyámculuj*), *Szászkútya* (1889. *Fintina Szászuluj*), *Szászréttye* (1784. *Rytu Szászuluj*). E helynevek előtagjban kétségtelenül az előbbi szász lakosság népeve maradt korunkra. Ezen kívül még a mai *Prédikátor* (r. *Prédikátá*) erdőnév régebbi *Prédikánt erdő* (1731) alakja is szász helynévalakra vall. Ennek a lakosságnak maradványai a *Bongort-féle*⁷¹ helynevek, a *Kertek alatt a Bongortok ajjába*, a *Mátyásbongort* (r. *Mátyásbongurj*) (1731) a *Kirszte (!) Vaszi bongorgya* (1784) helynév is.^{71*} A többi, előttem ismeretlen eredetű helynév [*Cseszna hegy* (1784), *Csungerát* — *Csingerát* (1731), *Csuhá, Darabjáhom* (1784), *Dasztel* (1731), *Ferhona* — r. *Férnehábá* (1741), *Gehelt oldal* (1784), *Girbo* — r. *Girbau*, *Hoj* (1746), *Hucsája, Hulpe* (1802), *Kójink* (1784), *Koristáj* (1784), *Restyán* (1784), *Resjám* (1731), *Sejmehom* (1784), *Sarájing* (1754), *Szkorus, Tremint (?) kút* (1754), *Zgrámin* (1871 körül)] közül néhányat az ezutáni kutatások valószínűleg szintén szász eredetűnek bizonyítanak.

⁶⁸ Az oklevelet fordításban, kivonatossan, részben átírt helynévalakkal közli „Szoln. Dob. Mon.“ V, 175 és 266.

⁶⁹ A következő helynevek szerepelnek az oklevélben: Martumfoka (Mártenfoka), Orbó patak, Agaspatak, Agasbükkpatak, Likashatár, Zandbükk, Zandpatak, Héh(Hé)mezőbércz, Rakottya, Karácson, Karácsontava karéja (L. i. h.).

⁷⁰ Ahol a helynév után nem áll évszám, 1934 értendő; az évszám mindig az első okleveles előfordulás évét jelenti. — r. = rumén.

⁷¹ Ennek bizonyítását lásd alább az egyes helynevek vizsgálatánál.

^{71*} Azaz pontosabban beszélve csak a *bongort* (= gyümölcsös) köznévi szász származású, a helynév-képződmény azonban már nem az.

Ugyanennek a köznévek helynevekben való sűrű előfordulására nézve községünk helynévanyagából is idézhetjük a *Kincses vápa* (1731), a *Szőcsné vápája* (u. a.) és a *Zöldvápa* (u. a.) helynevet. Nyelvjárástörténeti szempontból érdekes a *Vinyikés* alak is, mely mai *venyige* köznévünk régebbi *vinyike* alakját örizte meg (NySzt), mint ahogy a *Körtvéjfa* (1784) helynév a *körte* régebbi *körtvéj* alakjának e nyelvjárásban való egykori életéről tanuskodik. Viszont a régebbi *Liget* (1784), mai *Lüiget* és a régebbi *Szüiget* (1731), újabb *Sziget* (1784) alakpár kétséghen hagy az iránt, hogy e nyelvjárásban $i > ü$ vagy $ü > i$ változásról avagy esetleg csak $i - ü$ váltakozásról kell beszélnünk. E kérdésre a helyi nyelvjárás közelebbi vizsgálata adhatna felvilágosítást. Több helynévalakból (*Idesdomb*, *Pusztabirc*, *Középbirc*) az i -zés és az a -zás (*Homlakak*, *Alsó- és Felsőszoras*) is megfigyelhető, ami a nyelvjárás hangtani sajátosságaira mutat rá; a régebbi helynévalakok tanúsága szerint mindkét sajátosság újabb fejleménynek tetszik, hacsak nem a források leírói változtatták el saját nyelvjárásuk vagy köznyelvük hangtani viszonyainak megfelelőleg a népi helynévalakokat. Nyelvjárási sajátosság figyelhető meg a *Közöparokajja* és *Kokashegy* helynévben is. Lehet, hogy a *hód* „castor, biebერთier“ köznévet örizte meg a régebb emlegetett *Hódoskút* (1784) helynév is. A már előbb említett *bongord* — *bongort* — *bongor* köznévvvel képzett helynevek a szász *bangert*, 1. gyümölcsös, 2. bozótos hely' köznévek a transylvániai magyar nyelvjárásokba is átkerült alakját örzik.

A nyelvészeti szempontból figyelemreméltó jelenségek mellett más szempontból is nyujtanak adatokat a helynevek. Gazdaságtörténeti vonatkozásban érdekes a kiálló sósziklák környékére vonatkozó *Aknás* helynév, amely a sórétegek egykori kiaknázásáról tanuskodik. A *Sóskút*, melyből a lakosok bizonyos napokon ma is sósvizet hordanak, részben megoldja legalább a főzéshez szükséges só beszerzésének kérdését. A só helyi előfordulása egyébként, mint erre előbb is hivatkoztam, nem volt utolsó tényező a település-kezdésben és annak felvirágzásában sem. Régebbi nagymennyiségű kölestermelésre⁷⁵ mutat az *Alsóköles mező* (1825) és *Kölesmező* (1784) helynév; az utóbbi helynévben még ma is él ennek emléke. A lentermesztést is csak az újabb időben terjedő gypot olesóbb volta szorította ki. De hogy valaha nagyban természetették, a helyi „asszonybeszáden“ kívül a *Lenmező* (1784) név, meg az a körülmény is bizonyítja, hogy a nires-szásznyíresi ref. egyház úrasztali terítői között több olyan XVIII. századi darab van, amelyet finom lenfonalból idevaló kezek szöhettek.

Bár községünk határának ma is jó nagy részét erdő teszi, a helynevek alapján állva világos, hogy régebb még nagyobb területet foglalt el az

⁷⁵ Régebben a kölest rizskása helyett használták; a régi magyar étkezésben jelentős szerepe volt. Egyébként a köles a legősibb táplálékok közé tartozik (Vö. Györffy István: *A Magyarság Néprajza* II, 187); magyar neve is az ősi finnugor szókinéshez tartozik.

A helynévkutatás, a szász és magyar elem mellett kétségbevonhatatlan bizonyossággal csupán egyetlen más népet ismertet meg velünk, mint olyat, amely az itteni helynévképzésben szerepet játszott. Ez a rumén nép. Többszörösen bizonyítottam az imént a rumén elemnek itteni, aránylag késői jelentkezését. A helynévkutatás kétségbe nem vonható nemleges bizonyítékokkal szolgál, mikor kimutatja, hogy sem a történeti, sem a jelenlegi helynévanyagban a rumén helynevek jelentős százalékot nem képviselnek. A történeti forrásokból kimutatható vagy a községbeli rumén lakosság száján ma élő helynevek három csoportba osztva tárgyalhatók.

Az első csoportba az a kevésszámú rumén helynév tartozik, amelynek rumén eredete kétségtelen. Ezek a következők: *Bórta* — r. *Bortá*,⁷² *Fécok* — *Lá Féc*, *Pogyerej* (1784),⁷³ *Pojinyok* — r. *Lá Pojényi*, *Váléjá Hurubényilor* (1802). A teljesen bizonyosan rumén eredetű helynevek száma tehát mindössze 6, legfeljebb 10. Ha ide soroljuk még az előtagjukban rumén személynévi alakokat őrző neveket, mint *Antoni sikátor* (1784) *Ręcuka kúttya* — r. *Fintná luj Ręcuká*, *Csáon iratvány* — r. *Lázu luj Csáon*, *Csurán híd* — r. *Poduc*, *Csurán híggya* — r. *Podu Csuránuluj*, *Onukuj dombja* — r. *Gyálu Juonukáluj*, *Hóriratvány* (1784) — *Lázu luj Hóra*, *Hátosz iratvány* — *Lázu luj Hátosz*, *Juonyel iratványa* — *Lázu luj Juonyél*, *Kutus iratvány*, — *Lázu luj Kutus*, *Szuján iratvány* — *Lázu luj Szuján* még akkor sem haladja meg a kizárólagosan rumén eredetre valló helynevek száma a huszat; ezek legnagyobb része is csak 1933 és 1934 nyarán került elő.

Számban jelentékenyebb csoportot alkotnak azok a helynevek, amelyeknek külön magyar és ettől független rumén alakjuk van. Pl. *Bükk* — *Lá Dosz*, *Cifra híd* — *Podu Ungvársuluj*, *Dénesjuk* — *Lá Hulpe*, *Gyertyánfa kút* — *Fintna lá Dosz*, *Hegyből való gödör* — *Groapá Stéfánészé*, *Hamvasbükk híggya* — *Podu lá Ritu gyin szusz*, *Hendestó* — *Váléjá Hulbényilor* (1825), *Nagyköz* — *Ulișoará Kúrci*, *Magyaróshát* — *Fintná lá Mágyáros vápa*, *Nagybükk* — *Dosz* (1784), *Szöllő megett* — *Dupe Gyál*. E nevek közül is csak egyről mutatható ki az, hogy 150 évvel előbb is megvolt, egyről, hogy 110 éve már említették; a többi csak a helyszíni gyűjtés alkalmával került elő. Ide kell soroznunk azokat a helyneveket is, amelyek a magyar helynévnek jelentésbeli megfelelői; pl. *Gyertyános* — *Kárpinyis*, *Kemencék között* — *Intre Kup-toaré*, *Kenderföldek* — *Kinyépiștyé*, *Kertek megett* (a Bongortok a. j. j. ába) — *Dupá Grédinyj*, *Kismalomrét* — *Ritu Móri*, *Mészárosdala* — *Koasztá Mnyészársuluj*, *Veres írtás* — *Lázu luj Vérés*, *Szászkúttya* — *Fintná Szászuluj*, *Ritkaerdő* — *Pádurejára*, *Szászréttye* — *Ritu-Szászuluj* (1784). E helynév-párok rumén alakjai közül csak a legutolsóé fordul elő oklevelekben, a többit csak a helyszíni gyűjtés hozta felszínre; alighanem mindenik a magyar név fordítása.

⁷² Három ilyenű kút is van a faluban. (L. alább.)

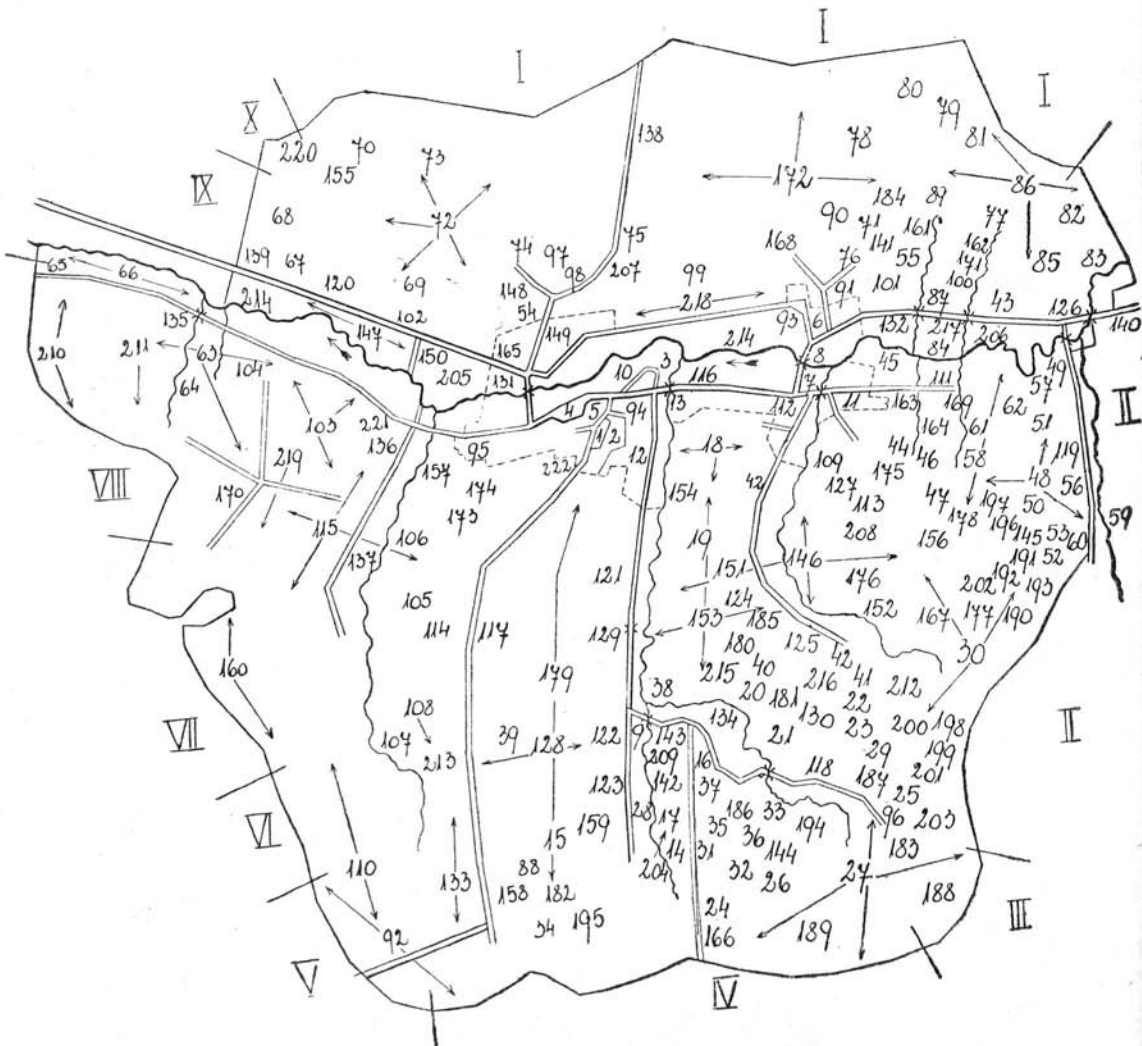
⁷³ Ma ismeretlen. — Ehhez a csoporthoz tartozik még talán a *Hulpe* (1802) *Ricuj* — r. *Lá-Ric* és a *Zgrámən* (1771 körül) helynév is.

A rumén helynevek legnagyobb részét az olyan helynevek teszik, amelyek esetében a magyarból való kölcsönzés különösebb bizonyítgatás nélkül is nyilvánvaló. Lássuk itt előbb ezeket: *Akasztófadomb* — *Gyálu Akasztéjilor*, *Aknásdombja* — *Dimbu Oknásuluj*, *Aknáspatak* — *Peroul Oknásuluj*, *Aknásszája* — *Gurá Oknásuluj*, *Aknás úttya* — *Drumu lá Oknás*, *Aknásvögy düllő* — *Lá Oknás* (—*Ognás*), *Belivár réttye* — *Ritu Bélivári*, *Belivári út* — *Drumu lá Belivára*, *Bírcek* — *Lá Birc*, *Bíróret* — *Bírórt*, *Borsódomb* — *Borsodymb*, *Búza bükk (düllő)* — *Buzábik*, *Fűrészárka* — *Groapá Firészuluj*, *Gyikaréti kút* — *Fintná lá Gyikárit*, *Gyikaréttye* — *Gyikárit*, *Kapus* — *Lá Kapus*, *Kapus úttya* — *Drumu lá Kapus*, *Kokasíratvánja* — *Lázu luj Kokos*, *Kontrásíratvány* — *Lázu Kontrásuluj*, *Közöparókajji út* — *Drumu lá Tyozépár*, *Mátyásbongort* — *Mátyásbongurj*, *Melegágydüllő* — *Vijile Melegogyuluj*, *Melegodal* — *Lá Mélégodál*, *Nyerges* — *Nyérgés*, *Pecérét* — *Pécírt*, *Pétermező* — *Pétérmézau*, *Pokol (híd)* — *Pokolba*, *Sárosrét* — *Sárásriu*, *Szinordomb* — *Szinordymb*, *Süjettvár* — *La Sijetvár*, *Szárasztó* — *Szárasztau*, *Szilágy (düllő)* — *Szalás*, ? — *Zermezau*, *Delek* — *Gylákurj*, *Ferhona* — *Fernehábá*, *Hódak* — *Holdukurj*, *Idesdombok* — *Idesdymburj*, *Kójink* — *Kolimba*, *Kójink feneke* — *Fundu Kolimbi*, *Kokoshegy* — *Gyálu Kokosuluj*, *Sarájng* — *Sárálimbá* stb.

Nem akarok ezuttal e helynévesoport nyilvánvaló hangtani tanulságaival foglalkozni, de érdekes a legutóbb felsorolt helynevek egyik alaktani sajátosságára felhívnom a figyelmet. A *Sarájng* — *Sárálimbá*-féle alakpárokról van szó. A különös rumén alakok, mint már a helynévgyűjtésről írott tanulmányomban is rámutattam (166. ill. 8. l.), csak úgy értelmezhetők, hogy a rumén lakosság a legtöbbször hallott *-ba*, *-be* helyhatározó raggal ellátott helynévalakokat vette át. Egészen különlegesek alaktani szempontból a *Delek* — *Gylákurj* és a *Holdak* — *Hódak* — *Holdukurj*-féle alakpárok, melyek azt mutatják, hogy a magyar többes alakhoz bizonyos, érthető hangváltozások fellepte mellett a rumén többes szám jelét [*-uri* (olv. *urj*)] is hozzátették.⁷⁴ Egy esetben még az is kimutatható, hogy a magyarból átkölcsönzött és rumén hangalakúvá vált *Középárok* — r. *Kozépár* — *Tyozépár* a visszakölcsönzés után *Középár* alakjában is használatos. Itt meg az *árok* szót érezte a rumén többszámnak és ezért rövidítette meg.

Egyébként az átkölcsönzött és rumén szájon forgó helynevek mai alakjukban néha régebbi magyar alakokat is fenntartottak. A mai magyar *Magyroskútnál* helynév rumén *Lá Mágyárosvápá* alakpárjában az 1784-ben még említett *Magyarosvápa* név maradt fenn. Ez egyszerűen mind megtartotta a keleti magyar nyelvjárásokban hajdan köznévi szerepben, ma csak helynévi alakokban gyakori *vápa* köznevünket is.

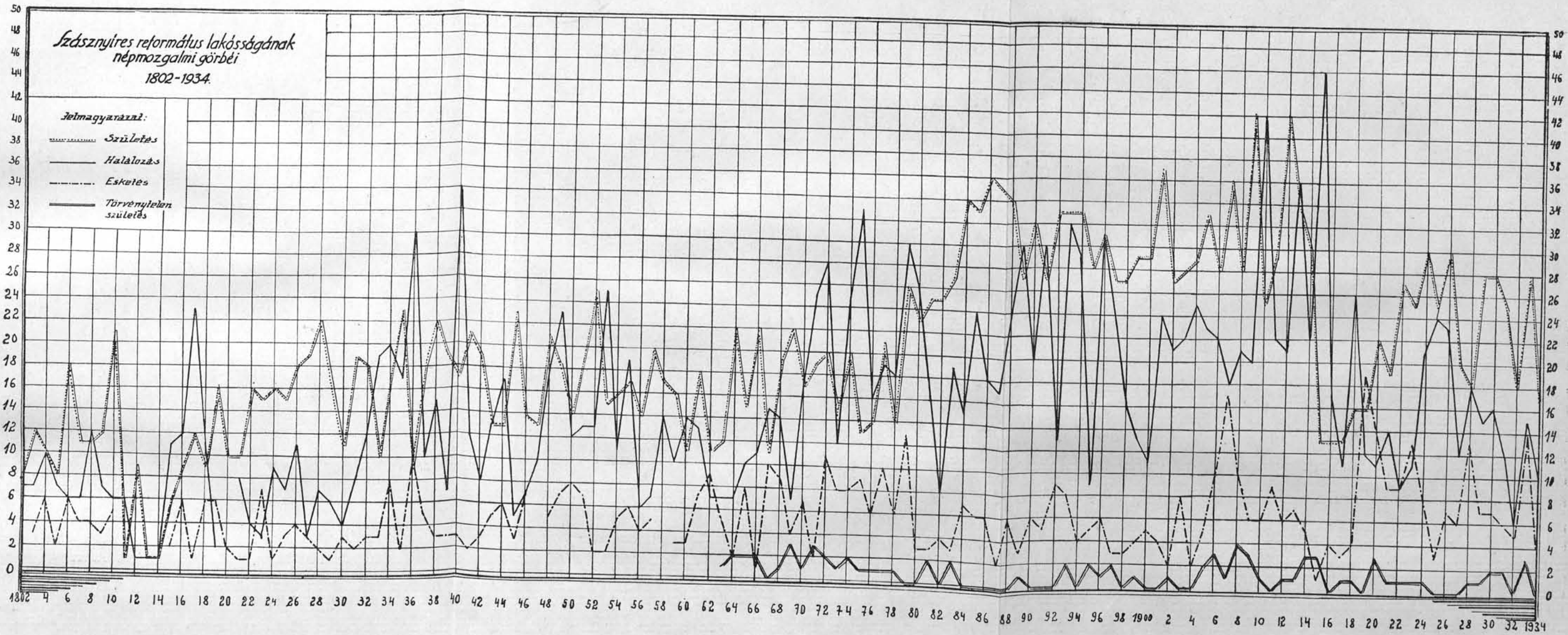
⁷⁴ Ugyanennek a jelenségnek fordítottjára példa a *Pojinyok* — r. *Pojényj* helynév. E helynév esetében az átkölcsönző magyar lakosság a rumén *poiane* 'tisztás, locus in silva cavatus, lichtung' köznévknek helynevekben gyakori többes *poieni* (olv. *pojényj*) alakját látta el a magyar többszám jelével.

A falu helynévtérképe.

*Szecszyires református lakosságának
népmozgalmi görbéi
1802-1934.*

Jelmagyarázat:
 Születés
 ————— Halálozás
 - - - - - Esketés
 ————— Törvénytelen születés

erdő. A nires-szásznyíresi lakosság eredetileg földközösségben⁷⁶ élhetett; erre mutat a máig is üzött forduló gazdálkodás is. Községünkre nézve is áll az, amit a XVIII. században még legalább is részleges földközösségben élő, tőzsomszédos Unguraş-Bálványosváraija közönséges (= közös) határának felosztásáról egy korabeli forrásban olvashatni. „Mint-hogy az falu közönséges határa fel nem volt osztva — vallják a tanuk — kinék mennyi tetszett és tehetsége volt, amely földeket és hegyeket a gyep és (a) bokrok felvettek volt, azokból az b(álványos)váraijai lakosok feles számmal rész szerint szántó és kaszáló földeket irtottak, rész szerint pedig szőlőhegyeknek applicáltak s némely részeihez pedig némelyek minden írtás nélkült jutottak; hasonlóképen az erdőkből szántó földeket, kaszálóréteket és szőlőhegyeket irtottak, de mindezek(et)... mikor és kik irtották, előszámlálni nem tudjuk, minthogy mindenik fordulóban feles számmal vadnak írotványok...“⁷⁷ Mintha e falu határára vonatkoznának ezek a sorok, hisz a helynévanyag községünkkel kapcsolatban is őrzi a gazdálkodási terület mesterséges terjesztésének, a művelhető föld-részek szaporításának történeti adatokkal nem bizonyítható mozzanatait az alábbi helynevekben: *Becán-, Csáon-, Füstös-, Gazdagné-, Hanc v. Hanci-, Haplás-, Hátosz-, Hóra-* (1784), *Hosszu-iratvány* (u. a.). *Írotványok alatt, Juonyel-, Kerekes-, Kokos-, Kontrás-, Kovács-, Kutus-, Kutyaláb-, Német-, Nyulak-, Pap v. Szuján-, Pípkak-, Pírkó-, Sándor János-, Sütő-, Szoboszlai v. Haplás-, Tatár-* (1784), *Urak-, Veres- és Zsandáriratvány* (írotvány, iratványa, írotványa). — Mint nyilvánvalóan látható, e helynevek egyrészében az írtást végző család-, kereszt-, gúny- illetőleg ragadvány-neve maradt fenn. Van ezek között olyan név is, mely természeti állapotra illetőleg állatföldrajzi jelenségre vonatkozhatik. Az írtások legnagyobb része ma kaszáló, de valószínűleg szőlőtelepítésre⁷⁸ is felhasználták az erdőből elhódított területet. Az 1784-ben előforduló *Oltoványoknál* (e, gyü.) helynév említésekor pl. világosan odairják a vallaték, hogy „ezen erdőnek közepe táján vagyon feles alma és körtvély fákból álló oltovány gyümölcsös is s ez okon neveztetik Oltoványos erdőnek“. Itt tehát erdőírtásba telepített gyümölcsösről van szó.

Nemesak azért fontos az ilyen gazdálkodás-képben beálló változás, mert a gazdálkodási terület nagyságában végbemenő eltolódások egy falu gazdálkodástörténetére, közvetve népesezés-mozgalmi eredményei-

⁷⁶ Megjegyzendő, hogy 1784-ben még voltak a falunak osztatlan közönséges (= közös) területei a következő helyeken: Az alsó fordulóban: A Temetőn felyül (zabf.), A Lenmezőben (k.), A Kertek megett (k.). — A felső fordulóban: Az Aknás előtt (k.), A Kis malmon alól, az ország útján felyül (k.). — Közönséges, szabad erdők: A Kőjinkon a Középarok felett, Az Aknáson a Száraz tóig egy continguitásban vagyon a falunak közönséges jó darab erdeje, melyet az alsó fordulótól a porgolátkert mindenütt separál.

⁷⁷ Magy. Nemz. Múz. Levéltári Osztálya (Országos Levéltár) gr. Bethlen cs. CCLIII. 3—6.

⁷⁸ Megjegyzem, hogy szőlőtelepítésre néha szántóföldet is felhasználták, amint az alább a *Hoj* helynév tárgyalásánál látható.

alakja is egy jelentőségében ma már teljesen lehangyatlott út nevét tartotta fenn. E falu lakosai között még a XVIII. században is sok volt az említett várhoz tartozó puskás;⁸¹ az elpusztult „Bálványosvár“ tartozékaival együtt jutott e falu is a XVI. század folyamán a gherlai-szamosújvári vár birtokába. A várszolgáltatásokat végző községünk és környékbeli lakosoknak érthetően fontos volt tehát e vár felé vezető rövidebb út használata, bár ma az út egykori szerepére csak a neve mutat. Ugyanúgy régi kivégzőhely emlékét tartotta fenn az *Akasztfadomb* [87] helynév.

A helynévanyagra vonatkozó összefoglaló fejtegetések után nem felesleges a következőkben az egyes helynevek vizsgálata során egyenként is megvizsgálni a falu helyneveit, amint azokat a történeti és jelenkori helynévanyagra vonatkozó kutatómunkának sikerült összegyűjtenie.

Dr. Szabó T. Attila.

⁸¹ „Szoln. Dob. Mon.“ V. 267 kk.

nek javulására, az emberszaporulat nyugodt életlehetőségeinek biztosítására nézve is elsőrangú fontosságúak, hanem figyelemreméltó e gazdálkodás-területi változás azért is, mert megmagyarázza a község vízrajzi viszonyaiban végbemenő változásokat is. Az erdőirtások, mint az köztudomású, rendszeren megváltoztatják a kérdéses terület-vízrajzi viszonyait is. A csapadék-tartó erdők kiirtása a patak, vízfolyások és állóvizek vízállományának csökkenésével vagy éppen teljes elapadásával járnak. A vizsgált község határában előforduló sok patak (*Aknás-, Belivár-, Kis-, Búzabükk-, Coptelki-, Hammasbükk-, Koristyeletről jövő-, Pusztaszöllőből lefolyó-, Sós-kút-, Szilágytői patak*), árok (*Dénesjuk-, Fűrész-, Malom-, Szilágyárka*) és tónév (*Becántó-, Dühös-, Hendes-, Mérges-, Szárasztó, Tónál*) azt mutatja, hogy a község területe sokkal gazdagabb volt valaha vízben, mint ma. A *Fűrész árka* név is csak hajdan vízerővel haitott fűrészmalomra vonatkozhatott, pedig itt ma nyoma sincs effélének: a malom az árok vizének kiapadásával nyomtalanul eltűnt, de eltűnt ezzel a fafeldolgozásnak a helyi építkezések és esetleg kisebb kereskedelmi üzletek kötése szempontjából a falu lakossága számára jelentős, kezdetleges iparága is.

A gazdálkodásterületnek előbb érintett, erdőirtás útján való növelésére nemcsak azért volt szükség, mert a szaporodó lakosság mezőgazdasági ellátása csak így volt lehetséges, hanem azért is, mert a népesség szaporulat a falu belsőségterületének határait is egyre jobban fesztette és tolta ki a szántóföldek felé. Egészen régen, mint már láttuk, a falu a Csurán hídgya [131] és Iskola hídgya [10] közötti területen feküdt, de a folytonos sarjadzással ma legalább 5–6-szor akkora területet foglal el, mint a település-kezdéskor; e mellett számításba kell vennünk e kereteken belül folyó, a családi telkek belsőségen belől lefolyó osztódását is. Az eredeti településhatáron kívül eső területet a falunak természetesen a művelhető területekből kellett elfoglalnia. Ha történeti adataink alapján nem tudnók e falufejlődés különböző szakaszait képzületben visszaállítani, északkeleti irányba a falu ilyen fejlődését bizonyítaná a *Térkút* [93] név is; e kút környéke a név tanúsága szerint régebben teljesen nyílt mező, térs hely volt.⁷⁹ Mint a belsőségvázlaton látható, valóban a XVIII. század végén a településhatár még alighogy csak elérte a *Térkút* környékét.

A faluból kivezető közlekedési utakban beálló változást is a helynevek őrizték meg. A vármegye központja, Dej-Dés, felé menő út egykor nem a Bándó patak [214] jobb partján a mai *Dézsre vezető út* [139], hanem a helynévben még ma is élő, sőt felhagyott állapotában ma is kivehető *Dézsre vezető régi út* [65] volt. Az egykori gherlai-szamosújvári várhoz vezető *Vár úttya* [117] és főként annak rumén *Káléj Gyérléj*⁸⁰

⁷⁹ Legalább a transylvániai helynévkincsben a *tér* közszó esakis művelés alatt álló, nagyobbacska, sík területű határrészre vonatkozik, de sohasem beépítetlen, tágas belsőségrészre, mint mai köznyelvünkben. A régebbi jelentésre l. a NySzt-t is.

⁸⁰ Szamosújvár rumén neve *Gherla* (olv. Gyérlá).

Nyelv és társadalom.

A nyelvészociológia feladatai és lehetőségei a magyar nyelvtudományban.

Gombocz Zoltán emlékének.

Amikor Wundt híres munkája, az Európa-szerte sokat vitatott s talán korában túl is értékelt *Völkerpsychologie* megjelent, nyelvtudósaink csak lassan és későre ismerték fel a nagy német tudós művében rejlő gazdag tárgyi és módszertani megújulási lehetőségeket. Pedig az idejében való felismerés bizonyára a század elején még régi nyomokon haladó nyelvszemléletünk megújhódásához és egyúttal a nyelvtudománnyal rokon tudományágak felfrissüléséhez vezethetett volna. Wundt igazi értékelője a nemrégiben tragikus körülmények között elhunyt Gombocz Zoltán volt, akit méltán állíthat a magyar nyelvtudomány Európa legnagyobb nyelvészei sorába. Gombocz elévülhetetlen érdeme, hogy a nyelvészeti kutatásainkból már-már kivesző szintetikus szellemet visszaállítja az őt megillető helyre és ezzel a további részletkutatásoknak is új módszert nyújt, eredményeit lélektani és művelődéstörténeti háttér megvonásával helyezi új világításba. Sajnos, Gombocz, mint minden igazán nagy tudós, hosszú ideig egyedül állott módszertani kísérleteivel. Nagyságát nyelvtudósaink hamar elismerték, de nem volt eleinte követője, aki az ő részben egyéni, részben Wundttól kölcsönzött elveit nyelvtudományunk valamelyik területén hasznosíthatta volna.

Gombocz Zoltán mellett a nyelvészeti kutatásokban fölmerülhető társadalmi kérdésekkel más magyar nyelvészek is foglalkoztak. Így említésre méltó Klemm Antal tanulmánya.¹ Szerinte a társadalmi viszonyok hatását nyelvünkre a szaktudomány nem tanulmányozta kellő részletességgel, de ennek oka a társadalomtudományi módszer alkalmazásának nehézségében keresendő. A művelődési tényezőknek és különösképpen a nyelvnek fejlődésével kapcsolatban az egyes társadalmi rétegek egymásra való hatása Klemm szerint már rég feltűnt nyelvészeinknek, de művelődéstörténeti magyarázatuk legtöbbször elmaradt. A felsőbb rétegek nyelvi, irodalmi ízlése visz vezető szerepet rendszerint az alsóbb néprétegek ízlésének és nyelvének kialakításában. „A szociális tényezőknek“ ő is nagy jelentőséget tulajdonít, „de ezeknek hatása a tudat páratlan egysége, szintetikus természete következté-

¹) *Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban.* Magyar Nyelv, 1929.

ben annyira összeolvad az egyén egész lelki miliójével, hogy a nyelvi eredményben nem tudjuk az alkotó elemeket, az összetevőket hatásuk erőfoka és minősége szerint oly élesen egymástól elválasztani, amint azt a nyelvtudományi idealizmus akarná.“

A magyar nyelvtudomány felfogását többé-kevésbbé, természetesen más külföldi nyelvészeti irányok hatása alatt a román nyelvtudomány is vallja. E tekintetben talán elég Densușianu kitűnő lapjára, a „Grai și Suflet“-re, és az abban megjelent nyelvmodszertani tanulmányokra rámutatni, amelyeknek modern szemlélete közel áll Gombóc felfogásmódjához. Densușianu²⁾ a modern filológiai kutatás összes irányait tárgyalja és kritikát mond róluk. Helyesen állapítja meg, hogy a román nyelvtudományban a filológiai kutatás a történetivel szemben kezd megszabadulni a romantikus kort jellemző „téves illúzióktól és a kritikai szellem az analízistől a megalapozott szintézis felé halad, féltetve a mult helyes ismerete érdekében a káros illúziókat.“ Majd így folytatja a társadalmi és a nyelvi viszonyok kapcsolatára vonatkozó nézeteit: „Elvben azt lehet mondani, hogy a nyelvi átalakulások visszhangjai a társadalmi élet sajátos feltételeinek, kifejezései a multban történő átalakulásoknak és azoknak is, amiknek ma szemtanúi vagyunk. A régi társadalmi viszonyok, a bizonyos korszakokban uralkodó irányzatok egy ország, egy nyelv vagy egy társadalom-rétegen belül az egymásközötti kapcsolatok, az osztályok küzdelmei mindig nyomott hagytak a nyelvben, és éppúgy az írott, mint a beszélt nyelvben a ma történő társadalmi változások is észrevehetőek.“ Densușianu már 1905-ben írt tanulmányában³⁾ kifejti a művelődéstörténet fontosságát a nyelvi jelenségek magyarázatában. A román nyelv idegen nyelvektől elszenvedett hatásai valóban nemcsak nyelvi, de az osztály-érintkezés hatásai is. Ugyanerre mutat rá Gilliéron „Földrajzi atlasz“ című műve, amellyel megteremtette a „földrajzi nyelvtudományt“, a nyelvészociológia egyik ágát. A kérdés, melyet ő és nyomában az egész modern nyelvtudomány felvet, az: vajjon a nyelv változásai tudatosak-e, és ha igen, milyen mértékben? Gilliéron szerint „a nyelv változásai tudatosak, szándékosak, de tervszerűtlenek.“ Vessler szerint öntudatlanok. Gombóc viszont azt mondja, hogy „a nyelv változik a nélkül, hogy a beszélő ember a változásról tudomást szerezne.“⁴⁾

Nyelvtudományunk nagy hátránya, hogy ma, amikor a rokon szakmái csaknem valamennyi területén kitűnő munkásokkal rendelkezik és nagyszerű eredményekkel dicsekedhet, a legkiválóbb magyar nyelvészekről is sokat hangoztatott társadalomtudományi szempontok nem érvényesültek eléggé kutatási területein. Pedig más területen a nyelvtudomány régi és kitaposott útjain már olyan eredményekhez jutottunk, melyeket csak a legnagyobb nyugateurópai nemzetek köny-

²⁾ *Orientări nouă în cercetările filologice*. Grai și Suflet. București. I. évf. 1923—24.

³⁾ *Limba noastră ca icoană a vieții culturale*.

⁴⁾ L. Gombóc Zoltán: *Nyelvtörténeti módszertan*. Megjelent a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve első köteteként az Akadémia kiadásában.

velhetnek el. A fejlődés e téren sem várthat soká magára. Az utolsó század tudományos életénk tanúságai szerint minden nagy nyugati szellemi áramlat, tudományos módszer és társadalomszemléleti látásmód, ha késve is, de eljut hozzánk.

Hogy a mai magyar nyelvtudomány fejlődését, problémakörét és célkitűzéseit megérthessük, röviden az utolsó száz év nagy nyelvészeti iskoláinak történetére is rá kell pillantanunk. Gombocz Zoltán, az európai hírű kitünő nyelvész, *Nyelvtörténeti módszertan* című könyvében tömören és áttekinthetően vázolja fel előttünk azt az utat, melyen a nyelvtudomány a legutolsó száz év alatt átment. A modern élet fejlődésével és különösképp a polgári társadalom kialakulásával felvetődő új problémák új tudományokat szültek, a meglévőket határait pedig lényegesen kiszélesítették. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a nyelvtudománynak a XIX. század szülte nemzeti érzés és romantika előretörésében elsősorban kellett régi feladatkörét, céljait átértékelni és az új idők új követelményeihez szabni. Rövid néhány évtized alatt lényegesen kitágul a nyelvtudomány köre és a modern világ új ismeretei, tudományos módszerei kezdenek céljaira és feladatvállalásaira hatni. A lélektan, az irodalom fejlődésének vizsgálata, a répiesség kutatásának előtérbe nyomulása, a társadalomtudomány és végül a műveltségtörténet mind segédeszközeivé válnak az egyre pozitívabb talajon továbbfejlődő nyelvtudománynak. De az új területek mellett a modern kutatás a régieket is vizsgálat alá veszi. A nagy század gyors fellendülésében az új kor embere tudományban mohóságában nem ismer határt. Új világot keres és a tudományban is önmaga életakarátának kifejezésére, sajátos világszemlélete megvalósítására vágyik. A fejlődést a század elején Grimm híres nyelvtana indítja meg 1819-ben. Gombocz szerint Grimm könyve „forradalmi tett” a nyelvtudományok terén, mert ezzel a művével „a régi normatív nyelvtan helyébe lépett a történeti nyelvtudomány”.

A nyelvtudomány fejlődésére nagy hatással van a Franciaországban uralomra jutó romanticizmus. A romanticizmus itt éppúgy, mint Európa többi országában, a történeti és nemzeti érzés erősödéséhez vezet és a tudományok figyelmét a nemzeti múlt feldolgozatlan problémáira tereli. A történeti látás nagyrészt a forradalmi jelszavakkal előretörő romantikus iskolának köszönhető és ez a látásmód a többi tudományokhoz hasonlóan átkerül a nyelvészetbe is. Savigny 1814-ben megjelent röpiratában kifejti, hogy „a jog épp úgy, mint a nyelvi szokás az ösztönszerűen működő népszellem alkotása s az általános műveltségi viszonyokkal egvűtt lassan, szervesen fejlődik”.

Gombocz Zoltán tanulmányai⁵⁾ e kor nagy nyelvészeti áramlatainak méltó bírálati, de egyszersmind magyar viszonylatban útmutatások a jövő feladataira is. Szerinte a nyelvtudomány a történet-tudományok közé tartozik. „Ma is azt valljuk, — írja, — hogy a

⁵⁾ Gombocz Zoltán: *Nyelvtörténet és lélektan*. 1902—1903. Budapest. Nyelvészeti Füzetek 7. sz.

nyelvi jelenségekkel szemben sem a normatív, sem az egyoldalú esztétikai, logikai vagy lélektani álláspont nem jogosult, igazi megértéséhez csak történeti fejlődésének ismerete vezethet el.

Gombocz Zoltán nyelvészeti munkáiban a fejlődés elvét hangsúlyozza és így önkéntelenül annak a dialektikai módszernek gondolatát viszi be a magyar nyelvtudományba, mely az előző kor tudósainál annyira hiányzott. A múlt század ötvenes éveinek kitünő nyelvtudósára, Steinthal-ra, támaszkodik, aki a grammatika és a logika között éles határvonalat von. Az első szerinte „megítélő, a másik megismerő és genetikus tudomány, amely tárgyát nem csupán meglévőnek tekinti, hanem keletkezését és fejlődését is kutatja“. Nagyon helyesen mondja Gombocz, hogy „a beszélés pszichikai, illetőleg pszichofizikai tevékenység s minden nyelvi folyamat szükségképen az egyes ember lelkében megy végbe. Csakhogy a beszélő ember nem magára él elszigetelten, hanem más, hasonló szervezetűekkel együtt, társas közösséget, népet alkot s e közösség tagjainak folytonos érintkezése, egymásra hatása a nyelv keletkezésének és fejlődésének előfeltétele“. Szükség van Gombocz felfogása szerint egy másik lélektanra is, „amely a lelki jelenségeknek azt a csoportját teszi, amelyet nem az egyéni tudat, hanem a társas együttéléssel járó szellemi érintkezés feltételez és magyaráz“. Kell tehát vizsgáljunk a nép-lélektant, az egy nemzethez tartozó társadalom viszonyait, és ezeknek a viszonyoknak a nyelvben való visszatükröződését. Gombocz éppen itt kapcsolódik be a nyugateurópai nyelvtudomány legújabb irányába és élete utolsó éveiben egyre tudatosabban válik Wundt következetes tanítványává.

Wundt óriási hatással volt a modern nyelvtudományra. Jelentőségét igazában csak akkor ismerte fel a magyar nyelvtudomány, amikor nagy tanítványa hatása alatt általánosan elfogadottá vált az az elv, hogy a lélektani és különösképpen a néplélektani kutatások minő fontosak a nyelvtudományban. Ő volt az, aki a lélektanral szemben hangoztatta, hogy a néplélektannak kell azokat a lelki folyamatokat vizsgálat tárgyává tennie, amelyek alapjául szolgálnak „az emberi társas élet fejlődésének és az általános értékű közös szellemi termékek keletkezésének“. Gombocz tehát, miként Wundt és a mai francia nyelvészek közül Darmstädter, a nyelvekben és a nyelv elemeiben élő organizmust lát, amelynek keletkezését és életét csak úgy képzei megmagyarázhatónak, ha a tudomány a keletkezés és a születés titkaiba betekint és a nyelvi jelenségek fejlődésének figyelését állítja kutatásai középpontjába. Szerinte a nyelv-éppúgy, mint az emberi társadalom és az emberi organizmus, örökös változásnak van kitéve. Régi és fölösleges elemei lekopnak, nyelvtanának nehézkes formái egyre inkább eltűnnek és leegyszerűsödnek, régebb észrevétlenül, ma már a modern idők gyors fejlődésének hatása alatt szinte szemünk előtt változnak át. De míg a társadalmi fejlődés egyes szakaszait nagyjában ismerjük, a nyelvtörténet kutatásában állandó nehézségünk a hiányosságok, az ismereteknek meg-megszakadó sora; nehézségek, amelyekkel kevés tudomány tud megbirkózni. A nyelv fejlődésében annak alapos vizsgálata során nem egy nagy kérdőjel tárul a tudós elé, amit

már csak a képzelet segítségével tud áthidalni olyan föltevésekkel, amelyek nagyon sokszor a pozitív tudomány kárára válnak.

A nyelv fejlődésének üteme a régi századokban természetesen nem olyan nagy, vagy legalább is látszólag nem akkora, mint az újkorban, a polgári társadalom kialakulásának kezdeti idején és napjainkban. De ha összehasonlítjuk például a régi magyar nyelvemlékeket, vagy a kódexek nyelvét a mai magyar nyelvvel, akkor egyszerre tudatossá válik előttünk az a hatalmas fejlődés, amelyen a mostoha történeti körülmények ellenére is nyelvünk átment. Vajjon csak a magyar nyelv sajátosága-e ez a változás? Bizonyára nem. A német, finn, spanyol, orosz és a keleti nyelvek kutatói hasonló nagy változásokat, sőt néha még nagyobbakat, a nyelv egész szerkezetét átalakító, jellegét megváltoztató átalakulásokat állapítottak meg. Vannak nyelvek, amelyek 600—800 év alatt oly nagy változáson mentek át, hogy régi alakjuk megértése alapos nyelvtudományi felkészültség nélkül csaknem lehetetlen. Amikor tehát Gombocz Zoltán kitűzte a célt, hogy a „nyelv változásának megállapítása és vizsgálata a nyelvtörténeti kutatások első és legfontosabb feladata“, voltaképp nem tett mást, mint bírálatot mondott az addigi magyar nyelvészet eredményes, de nem mindig módszeres munkájáról és kijelölte az utat a fiatalabb magyar tudós nemzedék számára.

Gombocz módszertani elveiből a szociológiai szempontok sem hiányoztak, de sajnos rendszeres kifejtésük háttérbe szorul a mellett az alapos és lelkiismeretes állásfoglalás mellett, amellyel a mindenkori magyar nyelvészet legnagyobb tudósa Wundt néplélektani álláspontja mellé szegődött. És most fölvehetjük a kérdést: mi az oka annak, hogy a magyar nyelvtudományban, amelyben a társadalomtudományi szempontok már itt-ott előfordultak, azok részletes alkalmazást mégsem nyertek? A összehasonlító nyelvészet és a nyelvtörténeti kutatások annyira igénybe vették nyelvészeink érdeklődését, hogy a társadalomtudományi szempont, amely nagyban elősegítette volna a nyelvtudomány többi területén dolgozó tudósaink kutatásait is, csaknem teljesen háttérbe szorult. De a nyelvészet kedvenc érdeklődési területe és előszeretettel alkalmazott módszerei mellett a szociológiai módszer hiányának talán legfontosabb magyarázata általános társadalomtudományi kutatásaink elmaradottságában rejlik. A magyar társadalomtudományi kutatás csaknem egyoldaluan politikai pártok és főként a szociáldemokrata párt kezében volt. Ez önmagában nem volna baj; de a szociálizmus legtöbbször jelszavakban élte ki magát, a napi politika célkitűzéseit támogatta és alig tudott kitermelni néhány említésre érdemes tudóst és társadalomtudományi szakmunkát. Hogy e területen milyen szép eredményeket érhetünk el, arra legjobb példát Szabó Ervin és Mályusz Elemér társadalomtudományi munkái mutatják. Mályusz Elemér egyik főműve („A magyar polgárság a francia forradalom korában“) nagyszerűen mutat rá a XVIII. század végének magyar társadalmában végbemenő mély változásokra, amelyeknek a nyelvi magyarázatát Gombocz iskolája már sikeresen meg is kezdte. A társadalomtudományi kutatás eredményei tehát előfeltételei

annak, hogy a szociológiai módszer a nyelvtudományban alkalmaztassék. E nélkül légüres térben mozog minden elmélet, publicisztikai ízt nyer minden nagyszerű gondolat. Ismernünk kell mindenekelőtt a magyar társadalom élettörténetét, belső fejlődését, társadalmi osztályaink sajátos szerkezetét, anyagi és lelki életkörülményeit, kialakulásának irányait a legrégebb időktől napjainkig. E feladat természetesen nem könnyű és e munkát tudósaink még csak igen kis részben végezték el. A régi idők társadalmi viszonyain kívül a mai magyar társadalom élete sem ismert tudományos szempontból. A statisztikai adatok tömegén kívül nem áll még rendelkezésünkre olyan elfogadható tudományos magyarázat, amely a politikai viszonyoktól függetlenül elénk tárná társadalmunk belső szerkezetét, osztálytagozódásait és azokon belül a kisebb csoportok és foglalkozási ágak társadalmi képletét is. Mindez nyelvtörténetünk ismeretének elengedhetetlen előfeltétele volna. A kutatási módszer azonossága a társadalom és nyelvtudományok között nagyon sok kérdésben fennáll, mindkettő eredményei elősegítik multunk lelki arcának az eltűnő emlékek alól való felidézését. A társadalomtudomány és a nyelvtudomány külön utakon haladva, egymás eredményeit nem ismeri fel, mindegyik a maga külön területén nehezebben oldja meg a tudománya által rárótt sajátos feladatokat.

A magyar nyelvtudomány az utóbbi évszázadban nagy fejlődésen ment át, de gyökerei még a protestántizmus korába nyúlnak vissza. Gondoljunk csak arra a nagy útra, amelyet a külföldön járt Szezezi Molnár Alberttől nyelvtudományunk Gombocz Zoltánig megtett. Szezezi Molnár Albert korában, aki maga is nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, a kor legnagyobb holland és francia nyelvészei még arról vitatkoztak, hogy vajjon a mennyországban a holland vagy francia nyelvet beszélik-e? Természetes tehát, hogy a nyelvtudomány a valósi szempontok tiszteletbentartása és vezérlete miatt nem tudott érvényesülni, nem tudta saját, önálló feladatkörét megtalálni. Nálunk magyaroknál ebben az időben éppúgy, mint a külföldön, sokan a héber nyelvvél való rokonságot hirdették. Szezezi már nem híve ennek az elméletnek és nem merészkedik ilyen fantasztikus és alaptalan, tisztán a külsőségekre támaszkodó teoriára hivatkozni. A kor tudósait hosszú időn át nem a nyelvek részletes leíró vizsgálata érdekelte, hanem metafizikai kérdések foglalkoztatták és ezek között elsősorban a nyelv eredete, az örök kérdés, a honnan jöttünk és a hová megyünk mindig felvetődő problémája. A XVII. és XVIII. század nyelvészei, vagy nyelvészkedő tudósai legelső feladatuknak azt tekintették, hogy polgárjogot szerezzenek nyelvünknek Európa nagy népesaládai között. A legfőbb cél tehát az előkelő rokonok keresése volt. És mivel a héber nyelvet Európa-szerte a legősibb nyelvek egyikének tartották, a zsidó rokonság gondolata mindig felbukkan és kísért. Az újkor küszöbén Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustrata*-jában 1655-ben például azt állította, hogy „a magyar nyelv egy az orientális nyelvek közül és semmi egyéb nyelvekkel az egy zsidón kívül rokonságban nincsen“. A tudományos nyelvészet és annak eredményei későn

jutnak el hozzánk, pedig már Aeneas Sylvius pápa, a kitünő polihisztor, századokkal ezelőtt hangoztatta a finnek és magyarok rokonságát. Vogel Márton, a XVII. században élt híres hamburgi polihisztor, határozottan észreveszi és hirdeti a magyar és finn rokonság gondolatát. Nálunk Sajnovics mutat először rá erre a rokonságra, de egy század tudományos munkálkodása volt ahhoz szükséges, hogy elveit az egész magyar tudományos világ elfogadja. A magyar nyelvtudomány első másfél századának határozatlan és tapogatózó munkája nem tekinthető teljesen kárbaveszettnek, hiszen a további kutatások számára szükséges nyersanyagot ekkor gyűjtik össze tudósaink, és ha rendszerességben és módszerességben sokat vehetünk is szemükre, szempontjaik sokszor egészen modern gondolatokat takarnak, olyan gondolatokat, amelyeknek még a legújabb irányok, a jelentéstan és a szociológia is hasznát vehetik.

A nyelvtudomány tisztán el nem különíthető kutatási területei — a hangtan, alaktan, mondatlan és a jelentéstan — voltaképp csak a legutóbbi időkben alakultak ki. Gombocz Zoltán egyik legkitünőbb művében helyesen állapítja meg, hogy „az utolsó félszázad alatt utaltak arra, hogy a nyelv intellektuális oldalának a vizsgálata háttérbe szorul a nyelvi kifejezések alakjával foglalkozó diszciplínák, elsősorban a hangtan mellett“.⁶⁾ Gombocz a jelentéstan fontosságát hangsúlyozza. „A hangváltozások törvényszerűsége — írja — felületes megfigyelés mellett is szembeszökő, a jelentésváltozások törvényszerűsége rejtettebb és nehezebben formulázható.“

A mai nyelvtudomány jó részének felfogását teljesen fedik Thomas francia nyelvész kételkedő szavai: „A hangtanban vannak törvények, ezért a hangtant tudománynak kell tekinteni a szó legszorosabb értelmében. A jelentéstanban nincsenek törvények s alig lehet elképzelni, hogy valaha is lesznek.“ Thomas nyelvészeti felfogásában természetesen nem osztozik Gombocz, mert szerinte a jelentéstan kutatásokat ez a sok tekintetben indokolt, de a maga egészében mégis elfogadhatatlan szkeptikus állásfoglalás zsákutcába juttatja. De optimizmusa ellenére ő is kénytelen elismerni, hogy a hangtani törvények tapasztalati törvények, míg a jelentéstan törvények nincsenek nyelvekhez kötve. Saussure a lélektani törvényekről és elsősorban a nyelvjelenségeknél nagy szerepet vivő képzettársítási törvényekről azt állítja, hogy azok mindenütt, Németországban úgy, mint Indiában, azonosak. Vele szemben Gombocz a jelentéstan nemzeti eredetére és jellegére mutat rá. Szerinte „a jelentéstan sajátos feladata lesz a jelentésváltozásokban tükröződő általános lélektani törvényszerűségeken belül keresni azt, ami az egyes nyelvekre, népekre jellemző, a képzettársulásnak és ezzel együtt a jelentésváltozásoknak sajátos története, művelődéstörténete, a faj jellegzetes szellemi sajátosságaitól, képzeletétől és érzelemvilágától függő törvényszerűségét“. Sajnos, Gombocz Zoltán csak élete és tudományos pályája második felében kezd behatóbban foglalkozni jelentéstan problémákkal és ek-

⁶⁾ Gombocz Zoltán: *Jentéstan*, Pécs.

kor is elsősorban a módszertani kérdések tisztázására törekszik. Elvcsinek a magyar nyelv területén való alkalmazását nem végezhette el, ez a feladat iskolájára vár.

A jelentéstannak, mint új nyelvtudományi ágának megjelenése a magyar nyelvtudományban rendkívül nagy jelentőségű. A lélektan az egyéni és tömegpszichológiai okok kutatásával önkéntelenül felveti a társadalmi okok keresését is. A nyelv fejlődését éppen a legújabb időkben a jelentéstan alkalmazásával tudnánk igazában felmérni. De sajnos, a társadalmi fejlődés irányairól, területéről sokszor még a legalapvetőbb ismeretek is hiányoznak. A modern élet az új fogalmak egész tömegét vetette fel. A polgárosodás és az eliparosodás folyamata új társadalmi osztályokat hozott létre, a régieket pedig lényegesen, sokszor alapvető sajátágaiban változtatta meg. Ez a változás nemcsak az élet külső képén, de a társadalom egész belső szerkezetén is meglátszik. Még a társadalmi jelenségeket figyelő laikus egyén is, aki két nemzedéket vagy vidéket hasonlít össze, látja az időben és a térben egymástól távollévő emberek gondolkozásában, érzés- és akaratvilágában megnyilvánuló különbségeket. A nyelvi eltéréseket természetesen nem mindig könnyű észrevenni, mert a nyelv és különösen a modern nyelv nagy része azonos elemekből áll és csak a tudatos szemléléssel vesszük észre a nyelvbeli kifejezés közötti különbségeket és változásokat. Legfeltűnőbb különbség a falu és város között észlelhető. A modern élet iránya a falu és város közötti műveltség és ezzel együtt a nyelvi eltérések megszüntetése felé mutat. A városi műveltség és nyelv beszivárgása rövidesen, talán még néhány évtizeden belül nyelvjárásaink megszűnéséhez fog vezetni, nagy kárára mind a nyelvnek, mind a nyelv mögött álló népi léleknek. A világháború és az azt követő változások miatt a falu és a város közötti gondolkodási mód eltérései egyre kisebbek lesznek. Ma azonban még olyan nagyok, hogy e különbségek könnyen észrevehetőek. De a falu nyelve éppúgy nem egységes, mint a lakossága. Gilliéron francia nyelvész nyelvatlászának és nyelvfeldrajzi kutatásainak eredményeképpen, amit a róman nyelvtudomány is hasznosított, leszögezhetjük, hogy az egyes falvakon és az eddig zártnak hitt nyelvjárások területén belül a nyelvi jelenségek nagy és egymással ellentétes változata él és a nyelvszokás egymással való küzdelme ma már tudományosan, térképre véve, az adatok egész tömegével is igazolható. Ugyanezt bizonyítják a kitűnő nyelvtudósunk, Csúry Bálint nyelvjáráskutatásai. A városi és falusi nyelven belül tehát az egyes csoportok és osztályok sajátos lelkivilága, életszokása ismerhető fel. Mindaddig, amíg egységes társadalom nem jön létre, egységes nyelvről és nyelvszokásokról beszélni merő utópia. A nyelvkifejezés mindenkor visszatükrözte és így a jövőben is vissza fogja tükrözni a társadalom szerkezetében végbemenő változásokat, tekintet nélkül arra, hogy azt a társadalmat középkori, polgári vagy szociálista társadalomnak nevezik.

A nyelvszociológia feladatköre azoknak a nyelvjelenségeknek vizsgálata, amelyekre a nyelvtudomány többi ágai nem adnak kielégítő feleletet. Természetesen nem szabad a nyelvszociológiának egyolda-

luan csak társadalmi okokkal magyarázni a nyelv életének bonyolult és sokszor kifürkészhetetlen jelenségeit, mert minden egyoldalúság csak annak a módszernek tekintélyét rombolja le, amely helyesen és kellő mértékben alkalmazva, megtermékenyítő hatással lehet a már dogmatikussá válni akaró régi módszerekre is. A mai nyelv nagy változását, amely szemünk láttára megy végbe, igazában csak úgy értjük meg, ha ismerjük a nyelvi változások mögött álló egyéni és tömeglélektani okokat és az azokat létrehozó és befolyásoló társadalmi jelenségeket. Gombocz Zoltán jelentésstanában helyesen mondja, hogy „egy adott nyelven belül, amit a hanganyagnak, ejtési módnak és a nyelvtani alakoknak azonossága határoz meg, voltaképp annyi szó-készlet van, ahány társadalmi csoport. Van kétségkívül közös szó-készlet is, de minden egyes társadalmi rangja és foglalkozása által meghatározott csoportnak van sajátos szókinése is.“ Hogyan keletkeznek az új szavak és mik hozzák létre a nyelvi kifejezés állandó változásait, vehetjük fel a további kérdést. „Amikor egy társadalmi csoport nevet akar adni egy fogalomnak, amelyet a köznyelv nem ismer, alkothat új szót szóösszetétellel vagy képzés útján, átvehet egy idegen szót, vagy lefordíthatja azt, de alkalmazhat szűkebb jelentéssel a köznyelvből vett szavakat is.“ Gombocz szerint tehát a szó jelentése megszűkül, ha nagyobb szociális körből kisebb szociális körbe kerül át. De a megfordított jelenség éppen olyan gyakori. A köznyelv is vesz át szavakat a csoport- vagy osztálynyelvekből. Megtörténhetik, hogy az átvett szó megtartja eredeti jelentését és műszó marad. De az esetek többségénél az új környezetben lassan-lassan elveszíti pontos értelmét, jelentése egyre határozatlanabbá, általánosabbá válik.“ Tehát a szó jelentése Gombocz szerint tágulhat is, ha kisebb szociális körből nagyobb szociális körbe lép át.

A leghíresebb nyelvészociológus, Meillet, történeti és szociológiai módszerét csupán Gombocz kísérte meg nálunk néhány esetben alkalmazni. Egyébként a nagy francia tudós elmélete nem talált nálunk hívókra. A francia tudósok közül Meillet volt az, aki a legnagyobb tudományos felkészültséggel tette vizsgálat tárgyává az egyes társadalmi csoportok nyelvi vonatkozásait, az osztálynyelvek fejlődésének és hanyatlásának okait, belső areulátukat, sajátos jellegüket és egymáshoz való viszonyukat. Ő is felveti az állandóan visszatérő kérdést: mi az oka annak, hogy az egyes társadalmi csoportokban, foglalkozási ágakban és osztályokban más és más jelenségesoportokkal találkozunk, amelyek csak azokban lelhetők fel? Szerinte a felelet egyszerű. Azonos, vagy hasonló életfeltételek azonos, vagy hasonló lelki feltételeket és nyelvi viszonyokat teremtenek. A nyelvi jelenségek társadalmi okaira különösképen eddig nem a nyelvészek, hanem főként az irodalomtörténészek, pszichológusok és a szociológusok mutattak rá. A franciáknál például Taine, Brunetière állandóan kapcsolatba hozzák a nyelv fejlődését a társadalmi viszonyok alakulásával. A francia és a német tudósok olyan folyamatokat is megfigyelnek, amelyek közöseknek tűnnek fel minden nyelvben. El szerint az azonos társadalmi feltételek megváltozása és a hasonló társadalmi folyamatok a jövőben egy-

máshoz hasonló nyelvi folyamatok elindítói lesznek. Általában a modern polgári társadalom kialakulása és az iparosodás a nyelv egyszerűsödése, racionálizálása irányában hat. De míg egyrésztől elkopnak a sokszor plasztikus és eredeti jelentőségükhöz közelebb álló kifejezések és leegyszerűsödik a nyelvszerkezet, másrészt a régi szavak új jelentést nyernek, a nyelv pedig a maga kifejezési módjában a modern életviszonyoknak válik megfelelőbbé. De ne gondoljuk, hogy csupán a mai nyelvre alkalmazható sikeresen a szociológiai módszer. A régi nyelv szókincsének és kifejezéseinek megértése csaknem teljesen lehetetlen a társadalmi viszonyok alapos ismerete nélkül. Sajnos, nálunk e téren nem az általános társadalmi viszonyokból, hanem csupán a művelődéstörténetből próbáltak magyarázatokat adni nyelvünk pusztuló kifejezőképességére és igyekeztek felfedni azt az ismeretlen utat, amelyet egy-egy kifejezésünk eredeti jelentésétől, keletkezésétől a mai napig megtett. E tekintetben Kertész Manó *A magyar szokásmondások* című könyvében kitűnő példáját adta annak, hogy milyen jól lehet a művelődéstörténeti és társadalmi viszonyok ismeretével megmagyarázni egyes nyelvi jelenségeket, különösképpen kifejezéseinket és szokásmondásainkat. „A futó idő — írja Kertész, — megváltoztatja a népek sorsát, életkörülményeit. Halomra dönt egy sereg intézményt, hogy romjain újakat építsen, a nyelv azonban nem mindig engedelmeskedik az idők rombolásának, hanem konzerváló erejénél fogva sokszor megőrzi a hajdani korok emlékét egyes szavakban, kifejezésekben, szólásokban és közmondásokban. Természetesen a megváltozott viszonyoknak megfelelően megváltozott, továbbfejlődött jelentésben. Az ilyen szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak a régi életviszonyokkal való eredeti kapcsolatát s e kapcsolat megszűnte után való továbbfejlődését akarjuk rendszeres kutatással felderíteni. Feladatunk természetének általános jellemzésére íme egy példa: *a rója a falut, utcát* kifejezés például, amelyik annyit jelent ma, hogy járja a falut, ismeretlen maradt keletkezését illetőleg, de ha a művelődéstörténet módszeréhez nyúlunk, megkapjuk keletkezésének okát. A művelődési és társadalmi viszonyok ismeretéből tudjuk, hogy a XVI. században az adószedő, a királyi róvó, róta a falut, mikor feljegyezte, felrótta, hogy minden községben hány adó alá eső porta van. S ilyenkor a falut egyik végétől a másik végéig bejárta.“ Kifejezésünk ismerete így egyszerre „világossá válik előttünk.“ Itt tehát egy lélektani folyamat eredményével találkozunk, de ami e lélektani folyamatot hosszú és egyes szakaszaiban ismeretlen útjára elindította, társadalmi ok, társadalmi tényező, amelyet csak a társadalom, vagy a művelődéstörténet képes megmagyarázni. Kertész Manó szerint az ilyen jelenségek döntő módon bizonyítják a nyelv fejlődésének a művelődési és társadalmi viszonyoktól való függését. Helyesen utal Wundt hibájára, aki a jelentésváltozások nagy részét pusztán csak az asszociáció törvényével próbálta megmagyarázni. A nyelvtörténeti és lélektani törvények tudása mellett „csak a múlt idők életének, intézményeinek, társadalmi viszonyainak mentől tüzetesebb ismerete adhatja kezünkbe a megfejtés kulcsát“, — írja Kertész. Sajnos, Kertész szólás-mondások magya-

rázó irányzata nem elég teljes. Legtöbbször — ez részben a hiányos adatoknak tulajdonítható, — egy-egy szólás eredetét és mai alakját állítja szembe a régivel, de nem mutat rá még az ismert szólásoknál sem arra az útra, amelyen egy-egy kifejezés, közmondás sokszor okmányokkal, írott és nyomtatott emlékekkel bizonyíthatólag is az évszázadok során átment. De így is Kertész jelentésváltozás-magyarázatai, a nyelvszokásokról írt tanulmányai és könyvei értékes kincsesbányái művelődéstörténeti és társadalomtörténeti szempontból a magyar nyelvnek. Példáiból látjuk, hogy a különböző társadalmi osztályok és foglalkozási ágak, a céhrendszer, a városi élet, az iparosodás, a kereskedelem fejlődése az idők folyamán mennyi új szónak, mennyi új kifejezésnek adtak életet, amit mi már eredeti értelmükben nem tudunk felismerni. Igaza van tehát Kertésznek, amikor azt állítja, hogy „legtöbb műveltségi szó első felbukkanásának idején már mint valamely szűkebb társadalmi csoport műszava jelenik meg. És mi ezeknek a szavaknak, kifejezéseknek tekintélyes részét örizzük még ma is a nélkül, hogy tudnánk, honnan és kiktől maradt ránk ez a nyelvbeli gazdagság, ez a kifejezésbeli örökség. Az újonnan keletkező szavak és kifejezések természetesen ebből a szűkebb társadalmi rétegből, osztályból, ahol keletkeztek, lassanként átszivárognak a köznyelvbe és irodalmi nyelvbe is. A szólások tehát, — írja Kertész, — „csak az osztály nyelvén belül lépnek fel, mint műkifejezések és e szavaknak állandó formájú kapcsolatai a köznyelvben nem voltak meg, tehát a jelentésváltozást is csak az osztálynyelvből, mint legrégebb állomásból kiindulva figyelhetjük meg.“ A nyelvi változások a társadalom belsejében végbemenő állandó változásokat tükrözik vissza. A történelmi idők során az egyénekhez hasonlóan a régi társadalmak tovatűnnek, átalakulnak, helyükbe mások, a régiektől eltérő arculatú osztályok és rétegek jönnek. De nemesak az egyes társadalmi osztályok változnak meg, állandó mozgást és alakulást tapasztalunk az egyes társadalmi rétegeken belül is. Mihelyt egy társadalmi osztály lehanyaglik vagy megváltozik, sajátos szó- és kifejezéskészlete szintén hanyatlandi kezd és ezzel együtt elpusztul az a kifejezési és életstílus is, amely mögött valamikor az emberek egy csoportjának sajátos érzésvilága és életformája húzódott meg. Sajnos, ezt a fejlődést a legrégebb időkben írott emlékek nem vagy igen kis számban tartják fenn, és a fennmaradt emlékek is legtöbbször csak a társadalmat vezető rétegek nyelvének emlékei. De minél inkább haladunk a közép- és újkor felé, az emlékeknek annál gazdagabb tárháza áll a kutatók rendelkezésére. Abban a nagy anyagban is, ahol az írott és nyomtatott emlékek óriási tömege nyújt lehetőséget a sok irányba haladó tudományos kutatásra, aránylag nagy hiányokat tapasztalunk az osztálynyelvekre és az azokon végbemenő változásokra vonatkozólag. Természetesen a multból ránk maradt kutatási anyag nagy része a legújabb korban is a vezető rétegek nyelvi emlékeit őrizte meg, de e mellett más társadalmi csoportok kifejezési formái sem veszttek teljesen el. A városi és a falusi nyelv közötti különbség ma még erősen észlelhető, épen ezért itt a végső idő, hogy nyelvjárás-kutatóink az egyre pusztuló dialektus-anyagot megment-

sék. Vannak nyelvjárásaink, ahol nemesak a szókinés, hanem a nyelvtani szerkezet régi formái is fennmaradtak. Ilyen a moldvai csángók nyelve, amely nagyon sok esetben három-négy évszázados nyelvtani formákat őrzött meg nagy örömeire nyelvészeinknek. A nyugateurópai nyelvekben szintén a magyarhoz hasonló változásokat észlelhetünk.

A nyelvjárások eltűnését, a falu és a város közötti művelődési viszonyok kiegyenlítődését számtalan kutató tette már vizsgálata tárgyává és ma ennek a folyamatnak nemesak nyelvészeti és lélektani, hanem általános társadalomtörténeti okait is ismerjük. Minden kutató egybehangzó végső állítása szerint a nyelvi és lelki változások mögött a döntő tényező, ami e változásokat felidézi, a társadalmi, a termelési és az osztályviszonyok megváltozása. Kertész szerint csak a város és a falu szembeállításával látjuk meg, hogy „az osztálynyelvből való kölesönvétele korától fogva a mai napig eltelt idő milyen nagy mértékben eltávoztatta a köznyelv beszélőit e társadalmi csoportoktól, mennyire ismeretlenek előtte e csoportnak élet- és munkaviszonyai, úgy hogy a köznyelv szempontjából még ezek a ma is eleven életre vonatkozó, de már a szemlélettől nem támogatott kifejezések is valóságos művelődéstörténeti emlék számba mennek. Ugyancsak joggal sorozhatjuk ide azokat a nem csekély számú szólásokat és közmondásokat is, amelyek a forrásokul szolgáló viszonyok kipusztulásával maguk is kivesztek a használatból“. „A halászat, a vadászat és a paraszti élet szavai és kifejezései részint még ma is megtalálhatók a köznyelvben, csak hogy az eredeti értelem teljes vagy részleges átalakulásával, úgy hogy igazi értelmükre, valódi jelentésükre csak a nyelvtudós, vagy a társadalomtörténeti ismeretekkel rendelkező művelődéstörténész tud rámutatni.“ De mennyi szavunk és kifejezésünk keletkezett és pusztult el az egykori nemesi világgal együtt, amelynek beszédmódját, stílusát, élet- és lelkiformáját az emlékek egész tömege tartotta fenn, de amit rendszeresen ebből a szempontból még egyetlen kutatónk, egyetlen tudósunk sem dolgozott fel.

Minden új életforma új stílus teremtője, és ma a nagy fellendülések és válságok korában ugyancsak tapasztaljuk, hogy minden társadalmi réteg, osztály, csoport minő küzdelmet folytat nyelvéért, életformájáért, amihez nemesak anyagi érdekei, de hagyományai és érzelmi világának egész gazdagsága kötik. Az egyes társadalmi osztályok sajátos életformáit nemesak kívülről, a többi vele szemben álló társadalmi réteg részéről fenyegeti veszély, de belülről is a felörlődés veszedelemével kell számolnia. A multat tehát csak részben ismerjük meg, de mint Kertész mondja, azok a művelődéstörténeti vonatkozású szavaink, szólásaink, közmondásaink, amelyeknek új jelentése, mint mellesleges képzet, hozzá tartozik az eredeti szemlélethez, túlélhetik a létük alapjául szolgáló életviszonyokat, viszont azok, amelyeknek hasonlat a szülőjük, s nem egyebek, mint metaforák, az eredeti szemlélet eltűnével maguk is kivesznek.“ Nagy szerepet visz az egyes társadalmi rétegek kifejezési formáinak változásában az utánzás. Csaknem általános törvényszerűség, hogy az alacsonyabb rétegek előszeretettel utánozzák a műveltebb vezető rétegek életformáit és kifejezésformáit.

Mályusz Elemér a magyar polgárság kialakulásáról írt nagy tanulmányában helyesen mutat rá arra a más nemzeteknél is gyakori jelenségre, hogy a kialakuló polgárság voltakép a nemesség helyébe akart lépni, annak kiváltságaira, vagyonára és életformáira vágyott. Mivel ezt erőtlenségénél fogva a nyugati polgársághoz hasonlóan forradalmi úton el nem érhetette, kénytelen volt nagyobb és erősebb alkalmazkodással hozzásimulni a pusztuló nemesség életformáihoz, és azt utánözva, lassanként szokásaiban és nyelvében is összeolvadt vele. A XIX. század elején már van kialakult polgárságunk, amely alapjául szolgál a huszas években meginduló hatalmas irodalmi fejlődésnek is. Az utánzás lélektani jelensége döntő szerepet tölt be az egymást váltogató vezető rétegek nyelvszokásainak alakulásában. A Gombocz-iskola egyik kiváló tanítványa, Hartnagel Erzsébet,⁷⁾ a profán életformák változásához próbál nyelvi adatokat gyűjteni. Módszere a szellemtörténészek ismert eljárási módja, minden nyelvi jelenség mögött művelődési hatásokat és szellemi befolyásokat sejt. Különös előszeretettel a XVIII. század nyelvi jelenségeire mutat rá és elsősorban Bécs nagy hatását, franciás kultúrájának döntő befolyását emeli ki. Két társadalmi osztályt említ meg, mint az újabkori németjövényszavak közvetítőit: az arisztokráciát és a kispolgárságot. Mindkettő eddig ismeretlen új életformák közé kerül, s ennek nyelvi kifejeződése a német és a francia szavaknak gazdagodását jelenti nyelvünkben, természetesen az eredetiek rovására. Az arisztokrácia körében élő szavak egy része továbbra is megmaradt e szűk réteg nyelvi használatán belül, de nagy részük épen az alantasabb rétegek utánzó ösztönénél fogva lekerül a köznyelvbe, átalakul és a műveltség közkincsévé válva, elveszíti sajátos osztály-jellegét. A régi osztálynyelvek pusztulásának mértékét ma nehéz megállapítani. Csak sejtethjük nyelvünk egykori gazdagságát, de az elveszett kincseket újból megszerezni már alig leszünk képesek. A tudománycs kutatás fedadata, hogy a még meglévőt megmentse, a régi anyag feldolgozatlan részét közkincsé tegye, és amire a hiányos adatok nem nyújthatnak feleletet, azt a lélektani, társadalom- és művelődéstörténeti érvekkel kiegészíthesse.

Az egyes társadalmi osztályok és a nyelv fejlődésének bizonyítására hadd vegyünk néhány példát a francia nyelvből is, ahol e fejlődés könnyen kimutatható. A francia irodalomtörténet ma már úgy látja, hogy a klasszikus és a romantikus iskola mögött két hatalmas társadalmi osztály életerejé és harea állott: a klasszikus irodalom túrdöklése elsősorban a főnemességnek köszönhető, a romantika felvirágzása a születő polgárság életösztönének és képzeletvilágának művészi kifejezője. Taine a *L'esprit classique* című művében nagyszerűen állítja elének a XVII. század emberét, a klasszikus embert, és rámutat gondolkodásának, nyelvének, irodalmi- és életszemléletének sajátosságaira. Szerinte Franciaország a klasszikus irodalmi iskola megszületését annak az uralkodó nemes osztálynak köszönhette, mely két századon át vezette a francia nemzetet és próbálta a nyelven és irodal-

⁷⁾ Újabb német jövényszavainkról. Magyar Nyelv 1934.

mon át is ízlését és életakarátát uralomra juttatni. A francia nemes-ség nyelvét utánzás útján lassanként átveszi és magáévá teszi a polgárság is, de ez a folyamat igazában csak a XVIII. század végén indul meg és teljes végbemenését a nagy francia forradalom teszi lehetővé. Taine szerint egyetlen társadalmi osztálynak a „les honnêtes gens“-nak nyelvén beszéltek. A nyelvnek — írja Taine, — fel kell emelkedni a művelt osztály ízléséhez, szokásához és érdeklődési köréhez. A beszéd és az íráskészség fejlődését, kicsiszolódását a szalonok segítették elő. „Vaugelas a klasszikus kor nagy nyelvésze nem tesz mást, mint a művelt osztályok nyelv szokásait rögzíti meg és szentesíti. Nyomában a művelt rétegek nyelvéből származnak a népi és családi kifejezések, eltűnnek a festői elemek, — Taine szerint — nagy kárára a francia nyelvnek, amely lassanként olyan szárazzá és szabattossá válik, mint a matematika vagy az algebra. De ezzel szemben pontos, szabatos és megfelel az uralkodó társadalmi osztályok gondolatvilágának. Ebben a korban alakul ki a francia nyelvtan is. Szabályai annyira megmerevülnek, hogy ellenük véteni annyi, mint a műveltség ellen követni el halálos vétket.“ „A kiszabott merev gondolkodás, a pontos, szabatos, körülhatárolt nyelv, az etikett világában kitermelt sajátos kifejezési forma és Boileau eszméi diadalt aratnak.“ „Vaspántok közé szorul nemcsak a nyelv, de az érzés és gondolatvilág is, ha nem jönnek a forradalmat előkészítő századvégi nagy filozófusok, Rousseau és Voltaire. Nyomukba természetesen minden új irányt vesz. A régi formák elavulnak, a klasszikus nyelv elkopik, nevéssé kezd válni és ugyanolyan mértékben, mint ahogy a klasszikus nyelvet beszélő társadalmi rétegek letörnek. Újak jönnek helyükbe, a polgársággal együtt új nyelvet és új irodalmi formát, a romantikát hozzák magukkal.“ A klasszikus nyelvnek — Taine szerint — nem volt szabad ismernie a szenvedélyek végleteit, kerülnie kellett mindent, ami nagyon egyéni vagy festői. Victor Hugo, az új iskola feje, bátran kiáltja a régi világ felé, hogy az új idők új irodalmat, új nyelvet kívánnak. Ezt a nyelvet a romantika van hivatva megteremtteni és meg is teremti. A szalonok nyelvével szemben Hugo drámáiban a melodramából merített sajátságos népies ízű és felfogású elemeket juttat uralomra, olyan nyelvi és érzelmi szemlélési módot, amely méltán megdöbbenetette a régi nyelvhez és érzésvilághoz szokott olvasókat. Előbb azt láttuk, hogy a nyelv a felsőbb társadalmi rétegektől miként hatolt az alsóbb rétegek felé és válik azok nyelvévé is, most az ellenkező példának vagyunk a tanui, amidőn az alacsonyabb társadalmi rétegek szókinése szivárog be a műveltebb vezetőrétegek nyelvébe és van arra termékenyítő hatással. Párizs ismert nyelve, az argot, voltaképp csak a szegényebb külvárosi rétegek kifejezési formája, de az utolsó század folyamán csaknem ezerre tehető azoknak a szavaknak és kifejezéseknek száma, amelyek főként irodalmi közvetítéssel (Hugo, Sue és Zola) jutottak át a köznyelvbe. Használatukat már a francia tudományos akadémia is szentesítette. Az egyes szócsoportoknak és kifejezési formáknak útját a vezető rétegekből lefelé, vagy a társadalom alacsony rétegeiből felfelé legtöbbször a mindenkori ha-

talmi és társadalmi viszonyok szabják meg. De ennek eldöntése már nem a nyelvtudomány, hanem a szociológia feladata. Nincs tehát igaza Gautier-nek, a l'art pour l'art nagy költőjének és theoretikusának, amidőn azt írta, hogy „a szavaknak magukban véve is, tekintet nélkül arra az értelemre, amelyet kifejeznek, saját szépségük és értékük van, mint a drágaköveknek, amelyek még nincsenek megcsiszolva, s kösöntyübe, nyakláncba foglalva.“

Most pedig vessünk néhány pillantást a magyar nyelvnek arra a korszakára, ahol a nyelvi változások legszembetűnőbbek voltak. A magyar nyelv a legnagyobb változáson 1770 és 1860 között megy át. Az 1770-es és 80-as években döbbenek rá írónk először arra a nagy elmaradottságra, amely a magyar nyelvet alkalmatlanná tette a közélet és tudomány legegységesebb fogalmainak kifejezésére. Lelkesítő munkájuk tehát arra irányult, hogy e hiányokat pótolva a magyar nyelv visszanyerje jogait, bevonuljon a megyék vezetésébe, szorítsa ki a latint és németet, hassa át az állami élet minden mezejét. Ez a nagy fellendülés és az írók öntudatosító munkája már a nemzeti társadalmunk mélyében végbemenő hatalmas változások lelki kifejezője. Szekfű Gyula és Mályusz Elemér történeti iskolája jól látja az igazi okot, mely a nagy társadalmi változás mögött áll. A jövő formálásának a polgárság és a nemesség harca az élesztője. E harc nyomán alig három évtized alatt megváltozik a régi Magyarország képe, és ha volna e kornak Apor Péterje, aki a Metamorphosis Transylvaniae-hoz hasonlóan e kor változásaira is rámutatna, bizonyára megdöbbenve jegyeznél fel a nyelvben, szokásokban végbemenő változásokat. A magyarság előtt nagy lehetőségek távlata nyílik meg, új városok keletkeznek, az iskolák és a művelődési intézmények százai jönnek létre, de a nagy reménysek mögött ott kísértenek a százados hiányok és elsősorban a társadalmi fejlődés mögött messze ballagó nyelv, amely paraszti csizmákban jár akkor, amidőn a nemesség és a születő polgárság már az új idők műveltségének sajátos ruházatát öltötte magára. Első és legfőbb feladat tehát az, — ennek hangoztatásában írónk ízlésükre és állásfoglalásukra való tekintet nélkül egyek, — hogy fel kell frissíteni és az új idők szelleméhez kell alkalmazni a nyelvet. Természetesen a század nagy utópiája, a nyelv tökéletes egysége, éppolyan hiú ábránd, mint az a nemzeti egység, amelyet legnagyobb írónk sok sikerrel megközelítettek, de teljes mértékben soha nem érhatték el.

A XIX. század első felében írónk hangja hol a pessimizmusra, hol az optimizmusra hajlik. Csokonai, miközben a magyar nyelvet dicsőíti. Arankához írt levelében annak közeli pusztulását jósolja meg. Csak Transylvániától vár valamit, ahol a magyar nyelv lelkes művelői megingatták a közönyt. Berzsenyi lehangoló nemzetszemlélete részben Vörösmartynál is megvan, de a társadalmi fejlődéssel járó nagy sikerek után ez a lemondó hang kezd kiveszni az irodalomból is. Helyét a bátor élniakarás, később a vak optimizmus foglalja el. A magyarság életerejében való hit csak a század végén rendül ismét meg, ezúttal újból a társadalmunk mélyében végbemenő változások

miatt. Ady modern nyelvújítása sok rokon vonást mutat a Petőfi előtti korszak nagy íróinak nyelvet újító, formákat teremtő törekvéseivel, de sötét életlátása megpillantása azoknak a megoldhatatlannak látszó problémáknak, amelyeket a XX. század magyarja boldog önszemléletében nem képes már észrevenni.

A modern magyar irodalmi nyelv megszületése érdekes tanulmányokra adhatna nyelvészeink számára alkalmat. Különösképpen jelentéstanai kutatásokkal foglalkozók kaphatnak értékes anyagot Ady és a modern magyar írók nyelvében, a nyelvi jelelenségek hirtelen megváltozására. A modern magyar irodalom megszületését Budapest világvárossá való fejlődése és a kapitalizmus előretörése tette lehetővé. A változás oly gyors volt, hogy e kor régi és új szellemű íróit szembeállítva, nyelvük ellentétessége még a leglaikusabb szemlő előtt is feltűnik. De mindmáig egyetlen tudósunk sem foglalkozott azokkal a lélektani és társadalmi okokkal, amelyek e nyelvi változás mögött állnak. Valóságos új nyelvújítás indul meg, új szavak keletkeznek, régiek tűnnek el. Az eddig ismert kifejezések új jelentést nyernek nagy művészeink írásaiban és ezt a forradalmilag végbemenő változást, mely hosszú ideig két részre osztja közönségünk ízlését és íróinkat, tudományosan még ma sem mérték fel. Pedig ma már a tárgyilagosság könnyebb volna, hiszen Ady nyelve és az általa megindított irodalmi forradalom lezártnak tekinthető. Eredményei átmentek nemcsak az irodalmi köztudatba, hanem többé-kevésbé a köznyelvbe is.

Vajjon a magyar irodalmi nyelv fejlődése ezzel véget ért? Bizonyára nem. Mindaddig, amíg lesznek változások a társadalmi életben, amíg a társadalmi osztályok ízlése harcban áll egymással, az irodalmi ízlésformák is változni fognak. Irodalmunk egyik legújabb iránya, az új népiesség, pl. arra mutat, hogy a nép nyelve ismét hatni kezd az irodalmi nyelvre. A Nyugat köré csoportosult fiatal írók egy része ismét a paraszti életszemlélet előretöréséért harcol, de tőlük függetlenül nálunk Nyirő József, Gyallay Domokos és főként Tamási Áron a székely nyelvjárás irodalmi feldolgozására törekszenek. Amíg Gyallay csupán témáiban és gondolkozásmódjában székely, addig Nyirő írói pályája első felében a sajátos székely irodalmi nyelv megteremtésén fáradozott, de stílusrobbantó törekvései kudarcot vallottak. Anál sikeresebbek újabb alkotásai és főként Tamási művei, melyek a sajátos székely gondolkodásvilágot és nyelvet először vitték az egész művelt magyar közönség tudatába. Ezek a példák rámutatnak a nyelvi és irodalmi kifejezésformák állandó változására, amelyek hol tudatosan, hol öntudatlanul mennek végbe, de vannak és hatnak akkor is, ha róluk nem veszünk tudomást. Tolnai Vilmos e változásokra célozva helyesen állapítja meg a nyelvújításról írt kitűnő munkájában, hogy „amikor egy nyelvközösség tagjai más nyelvközösségnek fejlettebb szellemi, tudományos, művészeti, gazdasági, kereskedelmi, társadalmi eszmekörével megismerkednek, ösztönszerűen is, de tudatosan is az új műveltségi elemek elsajátítására, azután pedig saját nemzetük tagjaival való közlésére törekszenek. Különösen akkor nyilvánul meg ez a törekvés, amidőn a közélet tartósabb pangás, tespedés után erősebb-

ben nekilendül. Az ilyen belső megújulás mindig együttjár a nyelv megújulásával is. Az új dolgok, új eszmék új szavakat, új nyelvet kívánnak.“ Amit Tolnai a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről mondott, az többé-kevésbé a XX. század más jellegű, de első változásiában hasonló társadalmi és nyelvi jelenségeire is áll. Berzeviczy Gergely kora a merész reformok, a nagy lehetőségek, a jövőbelátás utópisztikus kora. Ekkor születik meg az ipar, a kereskedelem, a városi élet, ekkor jelennek meg legelső lapjaink, könyveink és a társas élet megszületésével ugyancsak ekkor alakul ki egyelőre kevés ember tudatos munkájával az a fórum, amelyik ítél, vezet és irányít. De e fórumnak, az irodalmi közvéleménynek ítéletét és irányító hatalmát nemcsak az írók lelkesítő munkája, hanem a társadalmi élet lehetőségei és a magyarság sajátos belső szociális viszonyai szabják meg elsősorban. Száz év múlva, Ady korában, ahogy azt Szekfű Gyula a *Három nemzedék* című művében nagyszerűen érzékeltette, ismét ugyanazok a sorskérdések adódnak a magyarság számára, mint a francia forradalom hajnalán, a nagy reménységek és csalódások századában. A XX. század magyar írói látják a nagy nemzeti fejlődés lehetőségeit, de látják az előítéletek erős várait is és a nyelvet erre az új átalakításra, erre a küzdelemmel járó szellemi felfrissülésre készítik elő. Természetesen nem szabad kritika nélkül elfogadnunk a nyelvi jelenségek változásait, különösen akkor, ha ezt a tudatos változást nem tesszük indokolttá sem társadalmi, sem műveltségi viszonyaink. És ha Gvadányi szomorú panasszal kelt ki *A falusi nótárius*-ban a magyar nyelv elrontói ellen, szavai

„A magyar konstrukció végkép elenyészett,
Hívségtől üldözve a kalamust fogják
S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják,“

ma is figyelmeztetésül szolgálhatnak azok számára, akik egyéni látásukat és a magyar nyelv szellemét, sokszor alapjaiban sértő írásmódjukat a modern idők követelményeivel próbálják igazolni. Ha ez a kritikai szellem kihal, nem válik sohasem valóra Bessenyei jámbor szándéka, avagy Bacsányi álma, aki a „felséges magyar nyelv“ diadalát jósolta meg akkor, amidőn a jóslás beteljesedésére még alig-alig lehetett reménye. Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor és Ady Endre nyelve nemcsak utat mutatnak, de köteleznek is: a népi nyelvnek és a művelt osztályok kifejezési formáinak egymáshoz való közeledését szolgálták. Ezt az utat, a magyar nyelv állandó gazdagításának útját, mai írónknak is követniök kell, mert csak a művelt vezető osztályok és az alattuk élő parasztság és munkásság nyelvének és művelődésének közelebb hozatala oldhatja meg irodalmunk, nyelvünk és nemzeti életünk egyik legfőbb kérdését, a sokat hangoztatott szellemi és érzésszelvi egységet. A munkásság nyelve, sajnos, tele van idegen kifejezésekkel és olyan nemzetközi művelődési hatásokkal, amelyek ha gondolkodását, látásmódját és tudását ki is szélesítették, de nyelvi és irodalmi ízlését nem mindig gazdagították. A nép nyelvének újból való felemelése helyesebb törekvésnek látszik.

A mai magyar alföld nyelvének változásairól érdekes helyzetképet ad egy népi származású író, Veress Péter könyve.⁸⁾ Nem tudós munkája, de nem is áll elő tudományos igényekkel. Megfigyelései a nép között élő író vallomásai a magyar paraszt nyelve és érzésvilága mellett. Szembeállítja a parasztság kifejezési formáit a középosztály, a munkásság, a kispolgárság nyelvével és rámutat az utóbbiak mesterkéltebb kifejezési formáival szemben a parasztnyelv szemléletes voltára. Az új népiesség előretörése nem egy mesterkéltebb irodalmi iskola egyénieskedésének tulajdonítható. A felismert népi szükséglet társadalmi szükségletet fed és a reformok hangoztatása bizonyára meghozza a maga gyümölcseit.

A nyelv és a társadalom szoros egységet alkot. A nyelvtudomány feladata pedig nem lehet más, mint ezt az egységet a maga állandó változásában felfogni, mozgásának irányait felismerni és az anyanyelv lélektani és társadalmi vizsgálatával hozzájárulni irodalmi nyelvünk tudatosításához, szellemének, ősi jellegének megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez. A nyelv mindenkor hű tükörképe annak a társadalmi közösségnek, amelyből született és amelyet talán legtökéletesebben ki is fejez. Megerősödése, fejlődése, művészi kibontakozása a nemzetfejlődésnek és erősödésnek jele. Ha tehát nyelvünket, mindannyiunk édes és forrón szeretett anyanyelvét meg akarjuk erősíteni és az idők pusztító viharával szemben ellenállóvá akarjuk tenni, úgy minden erőnkkel a nemzet többségét alkotó rétegek megerősítésére kell fordítanunk. A nemzet megerősítése nélkül elszíntelenedik és végül elhal maga a nyelv, a kiháló lélek tükre is. A milliók lelkét mozgó nagy írók pedig poros könyvtárak emlékeivé válnak, de ha megújul a nemzet, akkor „poraiból megélemedett phönix-ként“ felemelkedik sasszárnyain a nyelv is, a nemzet lelkének és megújulásának hírnöke. Az irodalom és tudomány művelői csak ezt az eszmét szolgálhatják: meg tartani és továbbfejlesztani az ősi örökséget, hogy az a saját örömeinkre és az emberi művelődés hasznára ne az elszorulás, hanem a felemelkedés útjain haladhasson tovább.

Dr. Janesó Elemér.

⁸⁾ *Az Alföld magyarsága*, 1935.

A tudomány helye és szerepe a kultúra rendszerében.

Előadás az E. Múzeum-Egyesület 1937. február 21.-én tartott közgyűlésén.

A tudomány és a kultúra között oly szoros a viszony, hogy nem annyira azt kell bizonyítanunk, hogy ez a két tényező szerves kapcsolatban van egymással, hanem sokkal inkább azt kell követelnünk, hogy ezek egymással szemben megkülönböztetendők. A kultúra az általános nemi fogalom, a tudomány pedig a különös faji fogalom. Ma még azt is hangsúlyoznunk kell, hogy nem a kultúra fogalma tartozik a tudomány fogalma alá, hanem a tudomány van a kultúra fogalma alá rendelve. A tudomány a kultúrának egyik alkotórésze, mégpedig egyenesen egyik *alkotó* tényezője. Tudomány nélkül nincs kultúra, vagy ha átmenetileg nélkülözi is azt, a kultúra tudomány nélkül csak tengődik, majd előbb-utóbb elhal. A tudomány nélküli kultúrának nincs gerince, az egy angolkóros kultúra, amely előbb eltorzul, majd árnyéletet él és végül elhal. Míg egyrészt a tudomány a kultúrának megkülönböztetett, szerves alkotórésze, tehát tudomány nélkül nincs kultúra, másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy a kultúra egyetemessége nélkül nincs lehetősége a tudománynak sem. A kultúra az az egyetemesség alap, amelyen a tudomány is nyugszik, az a szellemi légkör, amelyben a tudomány tenyészik, tehát a kultúra az a feltétel, amely a tudományt lehetségessé teszi.

Ha ilyen megkülönböztetendő viszony van a kultúra és a tudomány között, akkor meg kell mutatnunk a tudomány helyét és szerepét a kultúra nagy rendszerének egészében.

Amikor kultúráról és tudományról beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy mind a kettőt nézhetjük sztatikai és dinamikai szempontból. A múlt öröksége, hogy ma inkább a sztatikai szempont uralkodik és a dinamikai szempont még mindig nem jutott kellőleg érvényre. Mi a különbség a két szempont és szemléletmód között?

Sztatikai szempontból nézve, a kultúrát és a tudományt csak eredményében látjuk, tehát csak mint valami fagyasztott tárgyiasságot, amelyben maga az élet el van rejtve s csak megfelelő elemzés után lehet azt felszabadítani. Mind a kettő azonban igazán csak akkor elevenedik meg, ha felismerjük benne azt a valós és életteljes tevékenységet, amely létrehozta. Így jutunk a sztatikai szemponton túl ahhoz a dinamikai szemponthoz, amely a kultúrát és a tudományt, mint

vitális tevékenységet igyekszik megközelíteni, tehát mint olyat, amely önmaga tartalmát projekciók szövedékében érvényesíti. A kultúra és a tudomány, sztatikai szempont alatt, tehát mint tárgyiasult eredmény, lehet a kegyelet tárgya, de még nem valós élet, viszont csak dinamikai szempont alatt, mint aktív tevékenység, a tárgyiasult eredmény tekintetvébétele nélkül, csupán értelmetlen mozgás. A vezető szempontnak tehát a dinamikai szempontnak kell lennie, amelyet azonban kiegészít a sztatikai szempont.

Ezek után vizsgáljuk meg először a kultúra valóságát és fogalmát.

Az utóbbi évtizedekben a kultúrát a civilizációval való viszonyában vizsgálták. Így járt el Joel, a kiváló bázeli filozófus, majd különösen Spengler, nálunk pedig Bartók György és ismételten magam is. És kétségtelen, hogy a kultúra és civilizáció megkülönböztetése és ellentételezése alkalmas arra, hogy a kultúrát annál világosabban megismerjük. Induljunk ki abból, hogy a kultúra és a civilizáció — sztatikailag nézve — a természet feletti győzelem eredménye, — dinamikailag nézve pedig a természettel szemben való folytonos harc. Tulajdonképpen mind a két tekintetben a szellem és a természet harcáról van itt szó. Az uralomra való törekvés ugyanis világrendi törvény. A természetben mint adottság rejlik ez a szellem feletti uralomra való törekvés; a szellem önfenntartása előtt pedig, mint „kell“, mint parancs érvényesül a természet feletti uralom. A természet szükségképeniséggel érvényesíti az adottságában rejlő törvényt, a szellem pedig a szabadság feltétele alatt követeli a nemesség kategorikus imperativusát. De míg a civilizáció a külső, addig a kultúra a belső természet elleni harc. A civilizáció főképpen az értelmi tevékenységet állítja a természet elleni harc élére, a kultúra azonban a szellem totalitásának kíván érvényt szerezni a természet felett. A civilizáció a külső természetnek megfelelően külső, ú. n. technikai eszközöket használ, hogy a győzelmet biztosítsa, a kultúra ellenben belső szellemi módok, a szellem sajátos magatartásai által igyekszik a belső nyers természet feletti győzedelemre. A civilizáció eredményei egyszerűbbek és láthatók, a kultúra alkotásai szövevényesebbek és — különösen belső mivoltukban — láthatatlanok. Könnyű dolog a civilizációban benne élni, eredményeit élvezni és eszközeit használni, ellenben nehezebb, mert szellemi önösszeszedést és erőfeszítést igényel, a kultúra eszközeinek a használata és eredményeinek élvezete.

Külön vizsgálatot érdemelne az a kérdés, hogy a civilizáció és a kultúra harca, a szellem nevében, a természettel szemben, milyen értelemben veendő, *vajjon mit kell értenünk a szellemnek a természet feletti uralma alatt?* Ezt a kérdésünkön kívül álló problémát részleteiben nem vizsgálhatjuk, csupán ráutalhatunk arra a feleletre, amelyet mi adhatunk. Az első, amit meg kell állapítanunk, az, hogy a szellem uralma nem jelenti a természetnek azt az abszolút tagadását, amelyet bizonyos aszketikus irányzatú életfilozófiák és spirituális vallási szekták hirdetnek. Mi a világot is és az embert is a totalitásában nézzük, ami azt jelenti, hogy valljuk, hogy amilyen hamis a mate-

riálizmus, épen olyan hamis a spirituálizmus is. A világ világ és az ember ember, ami azt jelenti, hogy mind a két valóságnak van szellemi és van természeti-anyagi tekintete. Tehát a világ logikájához és az ember belső alkatához hozzátartozik, hogy a szellem és a természet, bármennyire is áthatják egymást, mégsem az egymásmeilérendeltség, hanem az egymásalattiság viszonyában vannak. A természetnek értelmet a szellem ad, tehát a természetet a szellemnek kell irányítania. A civilizáció és a kultúra vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a természet nem maradhat meg önmagában, hanem azt át kell hatnia a szellemnek, mert különben a világ, ha csak természet marad, önmagában elburjánzik, óriási hatalmú tenyésztő erői következtében megemésztí önmagát, aminthogy az ember is, ha csak természet marad, valóban farkassá válik az emberre nézve, tehát mind a két valósággal való vonatkozásban az egyeduralomra jutott természet borzalmas erői a teljes megsemmisülést vonják maguk után. Viszont, a szellem uralma által, a természet rendeltetésének céljához jut s ezáltal kitűnik annak valódi értelme, értéke és szépsége.

A szellem és a természet viszonyának a kérdése után felvethetjük a civilizáció és a kultúra viszonyának a kérdését is. Érdekes volna utánajárni annak, hogy a különböző időkben milyen volt ez a viszony. Amilyen mértékben jellemző valamely korra nézve a szellem és a természet viszonyára vonatkozó döntés, épen olyan jellemző a civilizáció és a kultúra viszonyában való állásfoglalás is. Mellőzve a kérdés fenomenológiáját, állapítsuk meg, hogy ma a kultúra inferioris helyzetbe jutott a civilizációval szemben, amennyiben ma a kultúra a civilizáció szolgája. A szellem külső magatartása és uralma folytán keletkezett rendszer uralkodik a szellem belső magatartásából kialakult rendszer felett. A hasznossági szempontok szerint értékelő, tehát az értelem vezetése alatt álló szellem uralkodik az önbecsű nemesség szerint értékelő, tehát az ész vezetése alatt álló szellem felett. A belső a külső szolgálatába állott, holott a külsőnek kell a belsőt szolgálnia. Korunk súlyos és sokféle betegségének egyik okozója ez a tény és az ezen nyugvó helyzet. A gyógyulásnak pedig elengedhetetlen feltétele, hogy helyreálljon a helyes viszony, t. i. a civilizáció álljon a kultúra szolgálatában és nem fordítva. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az így megcsúfolt és önmagában nemes szellemisség visszanyerné **uralkodó királyi jogát** s ezzel együtt az ezen alapuló egész értékrendszer az élet minden terén útjelző csillagsereggé válnék.

Eddigi fejtegetéseinkből világos, hogy *a kultúra az önértékű nemes szellemisségből következő értékeszmék által megművelt emberi magatartás különböző irányú és jellegű projekcióinak a hálózata*. Menjünk azonban tovább. Mielőtt az emberi szellem ide eljut, hosszú útát kell megtennie. A hegei filozófia, ha spekulatív úton is, de igen mélyre hatolt, amikor megállapította, hogy a szellem fejlődésének első állomásán bizonyos közömbösségi állapotban van. Mondjuk, hogy az emberi szellem alvó valóság, nyugvó protoplazma, amely csak akkor kezd igazán élni, amikor elkezd gyarapodni. Ez a gyarapodás pedig

annyit jelent, hogy keresi az önmagával való találkozást. A szellem ébredése abban a mértékben megy végbe, amilyen mértékben szembeesül, találkozik önmagával. Ez az önmagával való találkozás pedig jelenti 1. az *öntudatosulást* és 2. a *viszonyulást*, tehát a kibontakozást.

Az öntudatosulás az emberi én-nek az önmagával szemben való feszülése, önmaga azonosságának a megállapítása. Az ember az ő szellemének a legbensőbb síkjában találkozik önmagával. Nemcsak, de ezt a találkozást ismételtén számba tudja venni és mindig magasabb pont-ról tudja szemlélni. Amint alaptermészetének erre a csodálatos tényére rá tud eszmélni, mindinkább felismeri tevékenységeinek a sokféleségét és gazdagságát. A szellem eme sajátos alaptevékenysége azonban nemcsak önmagában, elvontan érvényesül. Sőt, elvontan csak az elvonó képesség kifejlődésével figyelhető meg. Rendszerint más tevékenységek kapcsán jelentkezik tapasztalatilag. Az öntudat minden tevékenységet a magáénak vall, s mialatt azok végbemennek, önmaga azonosságát mindannyiszor megismétli, tehát az öntudat uralkodik mindenik tevékenység felett.

A szellem viszonyulása közvetlenül összefügg az öntudatosulásával. Amint az önmagával való azonossága végbemegy, ezzel már megtörténik az önmagával való viszonyulása. Az én viszonyba lép magával az én-nel, majd a különféle tevékenységei által önmaga különböző tartalmával, hogy ezeknek útján meginduljon az a hatásfonat, amely az én-t és a világot megszámlálhatatlan szállal köti össze. Ezeknek a hatásfonatoknak a kialakulásával mind jobban kibontakozik a szellem és kitűnik annak rendkívüli gazdagsága.

A szellem öntudatosulása és viszonyulása mind az emberi szellemnek az önmagával való találkozását segíti elő, mert hiszen a szellem minden tevékenységében, annak minden eredményében, valamint minden alkotásában és annak minden értékében önmagát ismeri fel. Mivel pedig mind az öntudatnak, mind pedig minden tevékenységnek megvan a maga belső síkja, a maga külön tere, ahol önerejét kifejti és megvalósítja, ezért a szellem önmagával való találkozása mindig ezekben a síkokban megy végbe. Amint mindenik tevékenységnek megvan a maga sajátossága, épenúgy mindenik síknak is a maga külön eredetisége és sajátossága. Az, amit az ember és a világvalóság jelentenek, mind ezekben a síkokban jelenik meg, tehát az *emberi szellemnek az önmagával való találkozása egyszersmind jelenti a valóság egészével való találkozását és kifejezését is*. Így az érzéki vagy érzékelő tevékenységek síkjában jelentkezik a világ, mint színes, ízes és hangzó valóság. Itt nyer a szellem és világa *szemléleti formát*. Az értelmi tevékenység megelemez a valóságot s ennek a tevékenységnek a síkjában nyer a szellem és világa *logikai formát*. Az ész összefogja azt, amit az értelem megelemezett, s így nyer a szellem és világa *eszei, vagy metafizikai formát*. A képzelet síkjában meglátja a szellem önmagát s ezzel nyer önmaga és világa *poetikus formát*. Az akaratban megvalósítja a szellem önmagát s így nyer itt világával együtt *etikai formát*. Végül az érzelemben, ebben a legbensőségebb tevékenységben megéli önmagát s ezzel így

és itt nyer a szellem és világa *intuitív formát*. Ezek szerint *az emberi szellem, amely a saját egzisztenciájában fogja fel az egész valóságot s amelyet át jelentkezik az egész valóság, mialatt önmagával találkozik, egyszersmind formába önti s ezzel egzisztenciálissá teszi az egész valóságot. Így ezek a formák a valóság egész tartalmával meggyarapodott és önmagát megtalált szellem egzisztenciájának a különböző tekintetei.*

Már most a szerint, *hogy a különböző tevékenységek közül melyik uralkodik a többiek felett, alakulnak ki a kultúrának különböző alkotórészei.* Mert nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a kultúra alkotórészei, a saját uralkodó tevékenységükön kívül, igénybeveszik a szellem minden tevékenységét. Ha az értelem és az ész uralkodik, akkor kifejlik *a tudomány*; ha a képzelet és az érzelem uralkodik, akkor kifejlik *a művészet*; az akarat által az *erkölcsiség*; és végül, ha az egész szellem totális lendületét tekintetbe vesszük, úgy kialakul *a vallás*, mint emberi lehetőség (tehát a vallás emberi oldala). *Ezek szerint beszélhetünk tudományos, művészi, erkölcsi és vallási kultúráról.*

Amiképpen mindenik kultúra eredetében más és más, és amiképpen mindenikben más jellegű tevékenység az uralkodó, tehát mindenik kultúra annyira más, hogy egyik sem vezethető le a másikból, egyik sem rendelhető a másik fölé vagy alá. Szemléletileg úgy kell elképzelnünk, mint ugyanazon kör egyes szeleteit, amelyek egy középpontba futnak össze, t. i. az öntudatos szellem középpontjába, amiképpen ugyanabból a középpontból is futnak szét és alakulnak ki, de mindenik más színben, más tartalommal és más tevékenységet jelentő átló meghatározásában. Természetesen ez a szemlélet nem fejezi ki a kulturális körök valóságát, csak elősegíti azoknak a megragadását. Már csak azért sem fejezi ki, mert igen egyszerűvé teszi a közöttük fennálló szövevényes viszonyt. Azt a gondolatot azonban erőteljesen támogatja, hogy, mivel a szellem egységes egészet alkot, magának a szellemnek megvan a maga belső rendszere, tehát magának a kultúrának is, mint a szellem kibontakozásának is megvan a rendszere. Ezért méltán beszélhetünk a kultúra rendszeréről.

Ha a lépcsőről-lépésre való haladás elvénél fogva eddig eljutotunk, most már könnyű dolog lesz megmutatni, hogy a kultúra rendszerében milyen helyet foglal el és micsoda szerepet tölt be a tudomány.

Szóljunk először a tudomány szerepéről s azután kíséreljük meg megállapítani a tudomány helyét a kultúra rendszerében.

A tudomány mindenekelőtt elrendező szerepet tölt be a kultúra egészének a rendszerében. Arra van hivatva, hogy általa és segítségével a szellem meghúzza azokat a határvonalakat, amelyek az egyes kulturális köröket egymástól elkülönítik. Amiképpen Kant jogosan kívánta, hogy az egyes tudományok közti határvonalat élesen fenn kell tartani, különben az egyes tudományok mérhetetlen kárt szenvednek, épenúgy az egyes kulturális körök közötti határt is tiszteletben kell tartani. A kultúra csak akkor egészséges és csak akkor tudja betölteni a feladatát, ha mindenik kör azt a részlet-munkát végzi, amely épen

reá tartozik és azt a maga sajátos módján el is végzi. Ha a határok elmosódnak, úgy ezzel megjelenik a kultúra életében az a zűrzavar s ennek nyomában a dekadencia, amely a kultúra felozslását vonja maga után. Mindezekből látjuk, hogy a kultúra egészsége, rendje, erőinek gazdaságos felhasználása érdekében mekkora szükség van arra a szerepre, amelyet csak a tudomány tölthet be a kultúra nagy rendszerében. Ez azonban nem az egyedüli.

A tudomány fenti szerepéből következik tovább *a kritikai-logikai munka*, amelyet ismét csak a tudomány képes teljesíteni. Minden kultúrát folytonosan fenyeget az a veszély, hogy egyik vagy másik köre elhatalmasodik, s vagy elnyomja a többit, vagy pedig egyenesen elnyeli annak vagy csak egyik, vagy másik alkotórészét, vagy pedig az egész kultúrát. Vagy a tudományos kultúra nő fölébe a többieknek s így jönnek létre a szellemtörténetben a „felvilágosodás“ név alatt ismert kultúrák és korok, vagy pedig a művészi kultúra jut fölénybe a többivel szemben s így keletkeznek a „romantikus“ kultúrák és korok, vagy pedig az erkölcsi, vagy vallási kultúrák jutnak a többiek fölé s keletkeznek „az egyházi imperiálizmusok“. Mindezeket a korokat és kultúrájukat nemcsak az teszi válságossá, hogy egyensúlyi helyzetük megbillen, hanem az is, hogy egyeduralmuk következtében még a saját feladatukat sem tudják kellő módon betölteni, mert rendszerint idegen, külső célok szolgálatába szegődnek. Ebből következik, hogy minden egészséges kultúrának szüksége van bizonyos irányításra, amelyet a tudománynak kell végeznie. A kultúra a szellem uralmát jelenti a belső nyers természet felett, tehát a kultúra nem lehet pusztán természeti tényészet, hanem irányított szellemi magatartásnak kell lennie. Ezt az irányítást nem végezheti magában sem a vallás, sem az erkölcsiség, sem a művészet, bár mindenik hozzájárul ahhoz a maga módján. Ezt, jellegénél fogva, egyedül a tudomány képes végezni, mert egyedül a tudomány rendelkezik azzal a kritikai szellemmel, amely ehhez a sajátos szerephez hozzátartozik. A művészi kultúra kiábrázolja a szellemiség végtelen gazdagságát s látásaival bevilágít annak rejtett motívumaiba és mélységeibe. Az erkölcsi kultúra belső fegyelmező erejével a tiszta és nemes életérdekek szolgálatába állítja mindazokat a javakat, amelyeket a kultúra egyeteme kitermel, hogy a szellem tömörségét fokozza. A vallási kultúra a humánus értékeit és javait megszenteli azáltal, hogy a világfeletti Isten szolgálatába állítja azokat s ezzel elveszi „a halál illatát“, amely minden emberhez hozzátapad. A vallási kultúra adja azt a békességet, amelyre az embernek azért van szüksége, mert az ember nem elég önmagának és a világ sem elég önmagának, de még a világ sem elég az embernek. Ha mindezeket végiggondoljuk, ismételten meg kell állapítanunk, hogy azt a kritikai munkát, amely a kultúra irányításához szükséges, csak az egészséges és a maga rendeltetésével tisztában lévő tudomány képes elvégezni. Természetes, hogy ugyanarra a kritikai eszelleme magának a tudománynak is szüksége van önmagával szemben.

Íme tehát a kultúra egyetlen köre sem mondhat le arról, hogy alávesse magát a gondos kertész munkájának, amely előre látja, hogy micsoda elburjánzások fenyegetik a kultúrát, vagy az egyoldalúságok, vagy egyenesen a túlzások, vagy pedig a megzavart egyensúlyi helyzet következtében. A tudománynak kell lennie annak a komoly fórumnak, ahonnan hangzanak az irányító intések és ítéletek.

Ha a fentiekben ráutaltunk a tudománynak a kultúra rendszerében való szerepére, most már rámutathatunk az ugyanazon rendszerben elfoglalt helyére is. Ide vonatkozó megállapításunk — az eddigiéik után — csak ennyi: a tudományt a kultúra rendszerében vezető hely illeti meg. Természetesen csak azt a tudományt, amely, önmagával szemben is alkalmazott kritikai szelleménél fogva, erre méltóvá tette önmagát.

És végül, befejezésül, hadd utaljunk vissza oda, ahonnan kiindultunk, hogy a tudomány nem elégedhet meg a történet folyamán elért tárgyiasult eredményekkel. Ez magában holt anyag, ha az élő, aktív tudományos munka, a maga vitális áramlásával, nem tudja elsajátítani. Figyelmeztetés ez nekünk, transylvániai magyaroknak, hogy ne áltassuk magunkat tudományos multunk nagyszerű eredményeivel, hanem igyekezzünk, szegénységünkben és nyomorúságunkban is, a lehetőségek szerint a legnagyobb erőfeszítések árán is, végezni azokat a tudományos feladatokat, amelyeket nem végezhet el helyettünk senki. És ennek érdekében mondjuk ki bátran és határozottan, hogy nekünk a kisebbségi jogokra azért van szükségünk, hogy részt tudjunk venni az emberiség kulturális munkájában és végezni tudjuk a ránk váró kulturális feladatokat!

Dr. Tavaszy Sándor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Két XVI. századi román katekizmus magyar forrásai.

A tg.-mureşi - marosvásárhelyi „Al. Papiu Ilarian” állami liceum igazgatósága a nyár közepén tette közzé értesítőjét az 1932—33., 33—34. és 34—35. iskolai évekről.¹ A kilenc pontba szedett tartalomban találunk olyan értekezést is, amely művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból méltán kelti fel érdeklődésünket és szolgál tanulságos adatokkal.

Egy 55 lapterjedelmű tanulmány, benne az 1544-es sibiui—nagyszebeni és 1559-ben, Braşov—Brassóban román nyelven nyomtatott katekizmusok forrásának megállapításával foglalkozik.² Ezek tudvalevőleg az első nyomtatott román könyvek. A tanulmány szerzője Sulica Miklós, a liceum nagy tudású tanára, a régi magyar nyelv és irodalom alapos ismerője,

E két katekizmus közül az elsőből (1544) egyetlen példány sem maradt fenn (csupán másolata a Codex Sturdzanusban), a másodikról (1559) pedig az volt eddig az általános vélemény, hogy nem más, mint az elsőnek újabb kiadása s tulajdonképen Luther kis kátéjának a fordítása, tehát német eredetiből való. Ezt a hivatalosan vallott, a tankönyvekben is terjesztett véleményt igyekszik Sulica Miklós megdönteni, amikor bebizonyítja, hogy az 1559-ben, Braşov—Brassóban, Coresi és Tudor deák által nyomtatott román katekizmus magyar eredetű szöveg után készült.

A nagyérdekeségű tanulmány az *Întrebarea creştinească* címet viselő katekizmus előszavából (prolog) indul ki, amelyet Sulica szerint az eddigi tanulmányozók nem vizsgáltak meg kellő alaposítással. Mit mond az előszó? Tudatja, hogy néhány jámbor keresztény (nişte creştini buni) — akikről tudjuk, hogy a reformáció hívei voltak — egy kátét fordított románra. A bevezetőben megmondják azt is, hogy munkájukat szláv eredetiből vették. Valójában léteztek szláv nyelvű katekizmusfordítások is, szent Ciril és Atanáz katekizmusa nyomán, de ezek a párbeszédés formán kívül semmi közösséget sem mutatnak a református katekizmusokkal. Akkor honnan és miért e megtévesztés? Ez az állítás a fordítók találmánya, akiknek érdeke volt a könyv református eredetét takarni. Ugyanis a 15 évvel azelőtt (1544) Sibiú—Nagyszebenben nyomtatott román katekizmus megdöbbenést s elégedetlenséget keltett az ortodox hagyományokhoz ragaszkodó papok körében, mivel eretneknek látták azt. A târgoviştei Coresi a református izű katekizmus kifogásolt részeit helyesbíteni igyekszik. Így javít a tízparancsolaton, a Miatyánkon s az ortodox hagyományoknak megfelelően adja ki a Hiszekegyet. Ezt be is jelenti mindjárt a bevezetőben, intve a papokat, hogy nincs okuk többé szidni (*sădui*) és elítélni a könyvet. Coresinek ez az intése azt jelenti, hogy az 1559-es kiadás nem volt azonos az 1544-es katekizmusmal, mert ebben az említett három szöveg a református magyar katekizmusnak hűségese mása volt. Kéri a papokat, hogy katekizmusát ne tévesszék össze az

¹ *Anuarul liceului de băieţi „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureş, pe anii 1932—33, 1933—34, 1934—35. Publicat de Dumitru Mărtinaş director.*

² *Catehismeale româneşti din 1544 (Sibiú) şi 1559 (Braşov). (Precizări cu privire la izvoarele lor.) 47—101. lap. Különlényomaiban is.*

1544-es kiadással, hanem hasonlítsák össze azzal s megbizonyosodnak a könyv tisztá ortodox jellegéről. Lényeges különbségeknek kellett tehát lenniök a két szöveg között.

Egyetlen német, luteránus katekizmus sem mutatja azt a jellegzetes sokféleséget, mint amelyet a román katekizmus élénk tár. Azt a feltevést, hogy az *Întrebarea creștinească* német eredeti után készült, cáfolja elsősorban az, hogy az akkoriban a kialakulás nehézségeivel vívódó német irodalmi nyelvet román tanult ember aligha tudta volna megérteni és nyomon követni. Éppen olyan kevéssé lehetséges az is, hogy olyan szász akadt volna, aki az akkor szintén kezdetén lévő román irodalmi nyelv sajátosságait magáévá tudta volna tenni. Filip Malerről (Philippus Pictor) Sibiu—Nagyszében város számadásaiból tudjuk, hogy a 2 forintnyi összeget az 1544-es katekizmus kinyomtatására kapta, nem pedig arra, hogy ilyen csekély összegért a fordítás nehéz és felelősségteljes munkáját vállalja.

Elesvén a németből való fordítás föltevése, csak az egykorú magyar katekizmusok jöhetnek számításba. Ilyenek: Dévai Biró Mátyás Krakkóban nyomtatott katekizmusai (1540, 1549), Batízi András katekizmusának három kiadása s Heltai Gáspár „Colosvarba” kiadott két katekizmusa. (1550, 1553). Ezeknek a tartalma megegyezik az *Întrebarea creștinească* tartalmával. Az utóbbinak formája azonban összevontabb s nem lehet egészen azonosítani a három magyar katekizmus egyikével sem. Az a kis magyar református katekizmus, amelyből a román fordítás készült, sajnos, a Batízi által is emlegetett ennyi más kis kátéval együtt elveszett.

A német eredeti feltételezését különösen filológiai érvekkel támogatták. Az aprólékos összehasonlítás azonban inkább a magyar szövegekkel mutat számos és sajátos hasonlóságot. Íme a legjellegzetesebbek:

1. A „cum” kötőszó használata „că”, vagy „ca” helyett, épen úgy, mint a magyarban, ahol a „hogy” kötőszónak „cum” és „că” vagy „ca” értelme van. Pl. „Folosul deintăi, cum (= ca) noi păcatele noastre să le putem cunoaște”.
2. A „trebuiește” igének részeshatározóval való használata, épen úgy mint a magyarban a „kell” ige használata. Pl. „Ce iaste a treia parte, ce trebuiește creștinului să știe?”
3. A „crede” igének tárgyesettel való használata „în” előjáró szó helyett, épen úgy mint a régi magyar nyelvben. Pl. „Acela om, cine crede ertăciunea păcatelor.”
4. A „cuvânt” főnév használata „porunceală” helyett, a magyar „ige” után, melynek csak a régi magyar nyelvben van „poruncă” (parancs) értelme is.
5. A „da afară” kifejezés a magyar „kiadni” ige után. Pl. „Prin cine-și deade Dumnezeu zeace cuvintele sale afară?”
6. A „cuminecătura dela preasto:” kifejezés a magyar „oltáriszentség” fordításá.
7. A „hasnă” főnév a magyar „haszon”-ból, vagy „haszná”-ból.
8. A „datul de har” összetett főnév a magyar „hálaadás”-t jelenti szóról-szóra.
9. A „pre” előjáró szó használata „la” helyett, ami a magyar „-ra” ragnak felel meg. Pl. „Ce ne învață pre (= la) credința dreptă?”
10. A fordított szórend. Pl. „Creștinu ești? — „Ești creștinu?” helyett.

Ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a román katekizmus szerzője magyar szöveget fordított. Ha egyesek e példák közül feltalálhatók a német szövegben is, ez csak azt jelenti, hogy a magyar katekizmusok szerzői német katekizmusok nyomán dolgoztak s ők is idegen kifejezéseket és szavakat utánoztak. A román szöveg tehát a németes szó- és mondatszerkesztési módot a magyar szövegek közvetítésével tükrözi vissza.

Ezek után Sulica Miklós azokkal a brașovi—brassói román katekizmusban előforduló kiegészítő szövegekkel foglalkozik, amelyek nincsenek meg Luther kis kátéjában, de megvannak a legrégebb, a XVI. századból reánk maradt magyar katekizmusokban.

(Dévai Bíró Mátyás: *A tíz parancsoltnak, a hit ágazatának, a mi atyánknak és a hit pecsétinek röviden való magyarázatja*, 1551; Batízi András: *Keresztényi tudománról való rövid könyvecske*) A tanulmányíró párhuzamba állított román-magyar szövegei valóban meglepő hasonlóságot mutatnak s szembetűnően igazolják a magyar eredet föltevését.

Az 1559-es katekizmus prologusa értékes felvilágosítást ad arról a társadalmi körrel is, amelyből a katekizmus románra való fordításának és kinyomtatásának eszméje elindult. Ez János Zsigmond fejedelem udvara volt. A fordítók az ő jóváhagyásával, sőt feltehető, hogy parancsára ültetik át románra a katekizmust, miután megnyerték Sava püspöknek jóváhagyó beleegyezését. A fiatal fejedelem környezetének legtekintélyesebb emberei, két román származású tanácsosa: Csáki Mihály kancellár és az ügyes diplomata, Békés Gáspár, voltak. Békés Gáspárt János Zsigmond jobbkezesnek nevezték, az az öreg Csáki Mihályt pedig „elkirály” néven emlegették. Mindketlen reformátusok. Ezeknek a román etnikumú arisztokratáknak az elméjében születhetett meg a katekizmus románra való fordításának gondolata, akik a fejedelmi udvar összes politikai és vallásos ténykedését irányították.

Az 1544-es román katekizmus kezdeményezőit is a református hitre tért román arisztokrácia körében keresi Sulica. Ez a katekizmus sem lehetett német eredetűnek fordítása (Luther kis katekizmusa), mert nem volt sem olyan tanult román ember, aki maradék nélkül le tudta volna fordítani németből Luther kis katekizmusát, sem pedig olyan szász, aki olyan román fordítást tudott volna végezni, amelyet a déli Kárpátok innenső és túlsó oldalán is megértettek volna. Eredetijét tehát szintén a magyar katekizmusok közt kell keresnünk. A magyar református egyháztörténet első apostolai és alapítói között beszél a hatalmas román magnásról, Drágfi Gáspárról, aki Dragoş maramureşi-máramarosi vajdá ak leszármazottja volt. Satu-Mare-Szatmár és Sălaj-Szilágy megyék román és magyar lakosságú vidékén voltak nagykiterjedésű birtokai. A gazdag földesúr vidéke jobbágycsoportok között a reformáció terjedésének lelke lett. Erdődön volt székhelye s itt alapított híres református iskolát. Ugyancsak itt tartották, 1545 szeptember 20-án, elnöklete alatt első zsinatukat az országész protestáns magyarjai. Drágfi sok magyar hitújítót vett pártfogásába, többek közt Batízi Andrást és Sălaj-Szilágy ismert reformátorát, Derecskey Demetert is.

Drágfi környezetéből kellett tehát kikerülnie, Drágfi birtokain kellett élnie annak a román papnak is, akit megbíztak azzal, hogy a románok számára lefordítja a katekizmust s aki a román és magyar nyelvet egyformán ismerte. Magyar mintája azonban Batízi katekizmusa nem lehetett, mert ezt a vaskos és bonyolult munkát a román olvasók nem értették volna meg. Éppen ezért mintája valami egyszerűbb, a románság műveltségi fokához közelebb álló, rövid magyar katekizmus lehetett. Ezt a kis magyar katekizmust emlegeti Batízi is katekizmusának előszavában, de belőle egyetlen példány sem maradt fenn. Sulica érvelése szerint az az elveszett magyar katekizmus, amely az 1544-es sibiui-nagyszebeni román katekizmus forrásául szolgált, igen hasonlótt Dévai Bíró Mátyásnak Krakkóban 1549-ben megjelent *Orthographia ungarica* című abécés katekizmusához.

A katekizmusok kérdésével kapcsolatban Sulica a Forró Miklós költségén, 1564-ben Braşov-Brassóban megjelent román prédikációs könyv és Agenda forrását vizsgálva, megállapítja, hogy az Agendában foglalt imádságok a Dévai Bíró Mátyás abécés katekizmusában található magyar imádságok után készültek.

Mindezekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a XVI. századbeli magyar református vallási mozgalom nem véletlenül, hanem alapvetően és általánosan befolyásolta az első nyomtatott román könyveket.

Az első román katekizmus kinyomtatásának munkájába legcélszerűbbnek a szászok bevonása mutatkozott, akiknek szoros kapcsolataik voltak Munténiával. Ők könnyen szerződtek nyomdász mestert Târgovișteből és hozták meg a román katekizmushoz szükséges kevés cirill betűmennyiséget. A sibiui-nagyszabeni szász városi tanács a könyv kinyomtatásában jó üzletet sejtve, saját költségén adta ki azt. A szászok szerepe tehát a XVI. századbeli román könyvnyomtatási mozgalomban nem több az előrelátó kereskedők s üzletkötésénél.

Sulica Miklós tanulmánya alkalmas arra, hogy az első román nyomtatott könyvek igazi forrásának megjelölésével helyes irányba vezessen e kérdésben és általánossá vált tévedéseket helyesbítsen.³

Dr. Veégh Sándor.

³ Sulica Miklós tanulmányának egyébként nem maradt el a várni lehetett visszhangja. Nem kisebb ember, mint *Iorga a Revista istorică* folyóirat 1936 október–decemberi (10–12) számának 359. oldalán azt írja a tanulmányról, hogy az világító munka, amely új utakat nyit s minden előnyünk megvan ahhoz, hogy azon haladjunk. („E o lucrare luminoasă, care deschide drumuri noi și avem tot avântajul să mergem pe „dinsul“.”)

Érdekes véletlen az, hogy Iorgától teljesen függetlenül a *Gândirea*-nak, ennek a színvonalas román folyóiratnak, irodalmi kritikusa már előbb Iorgával azonos véleményt nyilvánít a folyóirat 1936 szeptemberi számában. A kritikus, Papadima Ovidiusz, itt (374. oldal) arra a megállapításra jut, hogy Sulica Miklós a rendelkezésére álló kevés eszközzel (lévén vidéki tanár) olyan kutatási utat hangsúlyozott, amelyen hasznosan lehet haladni.

ADATTÁR.

Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből.

Lécfalvi Gyárfás Elek a Tárna-va—Küküllő-megyei Bozias—Borzáson született 1812-ben, mint Gyárfás Ferenc, ugyanazon vármegyei főjegyzőnek, majd számszeletti kir. táblai bírónak elsőszülött fia, abból az ősi székely primor családból, amelynek egyik tagja, Pál, Báthory Gábor írődeákja, majd Bethlen Gábor fejedelmi udvarában „aulae familiaris” volt. ennek öccse, Gyárfás Ferenc pedig portai követ Rákóczi György idejében.

Gyárfás Elek középiskolai tanulmányait a tg.-mureși—marosvásárhelyi ref. kollégiumban végezte. Közszolgálatait Tárna-va—Küküllő megyében kezdette meg 1830-ban mint 18 éves gyerekifjú, majd 1833-ban mint kadét belépett a cs. és kir. 31. gyalogezredbe, ahonnan elismerő oklevéllel távozott. 1837-ben már ismét vármegyei szolgálatban volt, mint egyik ülnöke a megyei törvényszéknek. 1838-ban I. Ferdinánd számszeletti táblai ülnöknek nevezi ki a tg.-mureși—marosvásárhelyi királyi táblához, hol 1845-ben rendes táblai ülnök lesz. A 48-as mozgalmak idején visszavonul a közszolgálattól, de már 1851-ben ismét ülnöke előbb a sft.-gheorghiei—sepsiszentgyörgyi, majd az alba-iuliai—gyulafehérvári cs. és kir. ideiglenes tartományi törvényszéknek, 1854-ben pedig sibiui—nagysebeni főtörvényszéki tanácsos. Közben a főkormányzék megbízásából requisitora az alba-iuliai—gyulafehérvári káptalan levéltárának, amely működéséért külön elismerést vívott ki magának. 1857-ben teszi le kitűnő eredménnyel az akkor előírt bírói vizsgát, 1860-ban már elnöke a cs. és kir. úrbéri bíróságnak. A törvényes kir. tábla helyreállítását a tartományi bíróságok 1861-ben megszűnő Transylvánia katonai kormányzója, gróf Crenville, guberniumi szolgálatra hívja meg, honnan mint főkormányzék tanácsos 1868-ban vonul nyugalonba. Mint édes atyja, úgy Gyárfás Elek is állandóan regalista tagja volt a transylvániai országgyűléseknek; az 1841., 1846., 1848. és 1865. évi országgyűlésekre szóló királyi meghívó levelei ma is megvannak. Nyugalomba vonulása után többnyire Letzfalau—lécfalvi birtokán tartózkodott, melyhez egyik rokona, Gyárfás Miklós, alba-iuliai—gyulafehérvári örkanonok újtján jutott, aki négy fia neveletésében is odaadón támogatta. Birtokán sokat foglalkozott a székely falusi ifjúság szellemi épülésének előmozdításával s e célra ott alapítványokat is létesített. Halála is Letzfalau—Lécfalván következett be 1879. évi február hó 16-án. Bár négy fia volt, köztük a nagy hírű úrbéri szaktudós, Gyárfás Ferenc, budapesti kúriai bír. ezektől csak egyetlen élő fiú-unokája maradt, Gyárfás Elemér dr. szenátor, az alba-iuliai—gyulafehérvári róm. kat. Egyházmegyei Tanács világi elnöke.

A bécsi útra nyilvánvalóan apósa, a winckelsteini Winkler János, rosia-montana-i—verespataki előkelő bányatulajdonos küldötte ki; az utleírásban is neki számol be a látottakról s főként a Winkler Jánost érdeklő bányahivatalokban végzetekről.

Az utleírás nincs keltezve, de Bitay Árpád tudós történészünk annak több adatából, főleg a főhercegi ifjú pár ott leírt bevonulásából megállapította, hogy Gyárfás Elek az 1844. évben járt Bécsben. Károly főherceg fia, Albrecht u. i. 1844. május 1-én vette nőül Münchenben „a bavariai király leányát”. Ez a bajor király I. Lajos volt, élt 1786—1868, uralk. 1825—1848), a naplóban névszerint nem említett leánya pedig Hildegard (1825—1864.). 11 nap mulva érkeztek hajón a Dunán Nussdorfba. Így a bevonulásukról a naplóban levő pár sor a maga pontosságával egyben korhatározó pontos mozzanat is. A tulajdonomban levő és befejezetlennek látszó napló szószerinti szövege — az eredeti orthográfia érintetlenül hagyásával — a következő:

„Édes Bályám Uram!

Verespatakban létembe megígértem, hogy Bétsbe jövetelem után az utazásomról, amennyire csak figyelmem kiterjedhet, egy kis leírást fogok küldeni, hiszem, hogy nem leszs kielégítő, azomban azt, amit láthattam vagy hallhattam, híven ide írom.

Elindulván Borzásról április 15-én, estvére értem Ludasra, mert későn indultam volt, itt szállottam Gr. Kendefi Adámné Árendátorához, T. Gidófalvi Gábor úrhoz; 16-án estvére érkeztem Kolosvárra és beszál-lottam a Biasini vendégfogadójába; 17-én voltam a Királyi Kormányzó Úr eő Exjánál, hogy Bétsig Passust kaphassak, 18-ikán ki kaptam a Passusomat, de a gyors szekér csak 21-én indulván Pest felé, annálfogva azt meg kellett, hogy várjam. Ez nap estvéjén a Sifkovits Regimentbeli katona-banda, minthogy a K. Kormányzó Úr eő Exja beteges, tehát a Statuum Praeses Úr eő Exja háza előtt igen szép darabokat játszadozott, Császáruink ő Felsege születése napja estvéjéni tiszteletre.

19-én a K. Gubernium, a katonai Tisztikar, a több tiszti karok és papi rendek az ő Felsege hosszas életét fohászokdni a Catholicum Templomba mentek, künn pedig a piatzon egy bataillon katonaság lövésekkel tisztelkedett, s presentálás közben a katona banda muzsikált.

20-án Doctor Patakinál voltam ebéden.

21-én reggeli 5 órakor indultam utnak; ekkor, meg vallom, nem kitsin megütődéssel voltam, mert hazámon kívül soha többet nem lévén, nagy nyughatatlanság fogott el, hogy esmeretlen utakon, helyeken és esmeretlen emberekkel utazni indultam, azomban Isten kegyelmével ekkor elindultunk a gyors-szekérrel, lévén hat uti társak, u. m. Czelesztin, a híres színész, Br. Wesselényi Miklósnak egy Tisztye, Nagy Lázár, egy Kolosvári gazdag Chirurgus, Szabó Domokos, Dési kereskedő Papp Miklós és Kolosvári Serfőző-arendator Vaszi Tobiás, — az én nagy szé-rentsémre mind igen betsületes jó uti társak voltak (mert meg kell jegyezni, hogy a gyors-szekeren sokszor azt se tudja az ember, hogy ki és miféle utitársa van); — mentünk Kolosmonostoron, Fenesen, Gyalun, N.-Kapuson, Gyerő-Vásárhelyen, Kőrösfőn, Sárvasáron keresztül Bánffy-hunyadra, itten B. Bánfy József fogadójában szállottunk, itt szokott a gyors-kotsi megállani és lovakat változtatni, itt ebédeltünk, ebéd után mentünk Kis és Nagy Sebes falukon, igen regényes kinézést ad az utas-nak a Sebes omladozott vára, továbbá mentünk a Körös vize mellett Csutsára. Csutsán túl vagy hat puska-lövésnyire elválasztya Erdélyt Magyarországtól az erdőknél egy árok, s az út mellett egy oszlop; eddig mivel hazánkbeli faluk birtokosait mind ismerjük, ennélfogva azokat le nem írtam, de ezentúl már Magyarországba: Fekete-tó, Gr. Battyániék faluja, azután a Királyhágó, ennek a tetejénél szép megállani, innét lehet bé Erdélybe is, Magyarországba is látni; itt bé ereszkedve van a Bár-ótság, egy nagy helyen fekvő szabad lakosság, ezeknek a Praetoriumok az út mellett van. Ezután Tápé, Zámboné faluján át jöve, estvéledtünk Gegénbe, Draveccki falujába, itten szokott a gyorskotsi változtatni, de most itt hálva 22-én április, reggeli 5 órakor megindultunk és mentünk Ósön, Götosen, Tinódon, Élesden, Lugoson Gr. Battyániék birtokaikon, Örvénden, (ahol többen bírnak), Újlakon, Telekden, ahol Gr. Haller és Gr. Kornis urak a nagyobb birtokosok.

Telekden túl Nvárad felé balról láttam azon helyet, ahol B. Wes-selényi Miklós és Wurmbrand duelláltak volt; addig völgyes, de igen jó és szép utakon, az utak mellett mindenütt sorjában lévő fák között jöttünk, innét tovább értünk Gr. Korniséknak egy Hodos nevű csárdájába, itten frustukoltunk s innét mentünk Fugi-Vásárhelyen, több birtokosok faluján által, délben értünk Nagyváradra, itten szépen néz ki a Cath. püspök, Lytsák által épített kápolna a szőlők tetején, menve be N.-Váradra, itten van egy vár is, ez a többek közt arról is nevezetes, hogy egy Ibrányi nevű várkapitánytól török basa Szejdi, az utolsó Rákótzai idejében, részint nagy erővel és részint cselszövénnyel egy titkos ajtóhoz jutván, bévivé katonáit, azon Ibrányi hősül esett el, a felesége és leánya pedig, hogy a török fertelmeit el kerüljék, a puskaporos bástyát fellobbantották és úgy veszték el. Itten, Nagyváradon, eznap délután várakoznunk kellettén másnapig, meg néztük a mulató kerteket, ahol feredők vannak, a Rádai kertjét, nem igen csinosak voltak a feredők, azonban azt mondják, hogy egy Félix nevű bányában igen hasznos, természetes meleg feredő van, de messze lévén, nem látogathattuk meg; meg néztem a Püspöki nagy épületet, meg jártam N.-Váradnak több részeit, Megyeházát és fogházait is, a fogházak az amerikaiak módjára vannak építve. N.-Váradot a Kőrös vize folyása ketté osztja, u. m. Váradolaszira, — mely is a püspök birtoka és Váradra; különben négy bíróság van a két Váradon, megnéztem sok szerzetesi és más helyeket és épületeket is. N.-Váradon lakik az Unitus Cath. püspök, itten a tisztelt pap urak kelletinél sokkal bővebben vagynak el látva vagyonnal, — a megye házánál vagynak megye katonái, itten a rend sokkal jobb és szebb, mint Erdélybe, azonban azt jegyzem meg, hogy temérdek zsidó telepedett meg itt Magyarországon, úgy annyira, hogy inkább lehet ezután Zsidó-országnak, mint Magyarországnak mondani.

23. Ápril éjfélt után a Fekete Sas nevű városi vendégfogadóból megindultunk s mentünk keresztül Püspökin, Nvárad püspök faluján, Borson, a káptalan faluján, Artádon Hodosi Imre faluján, Keresztesen a káptalan faluján, Peterden Gosi Imre faluján, Berettyó-Szent Mártonon csupa nemesi Curiákból álló helységen, Berettyó-Ujfalun (ez egy nagy mezőváros, a Herceg Eszterházié); itt reggel ételtünk, Nváradtól kezdve mind szélesedik a térség, úgy hogy ezután a szem semmi hegybe nem akad meg, innét mentünk Deretskére, mezőváros Herceg Eszterházié, ez nevezetes hely a felettébb sok hagymák természetéről; itt lovakat változtatván, mentünk Kis-Pértsen, Hg Eszterházi faluján át, délre érkeztünk Debreczenbe. Ez egy meglehetősen nagy kereskedő város, sok nép lakja határát, közel 50-60 ezer ember; itten a víz szüke miatt a piacz közepin egy 38 öles méj kutat csináltak artesis módon, a régi templommal általellenbe, ezen víz, amikor merittik, egy kis ideig büdös-köves ízű, de nemsokára az íz elrepül és olyan, mint a másféle folyóvíz s azt mondják, hogy egészséges. Itten a nem rég épített város háza a legszebb. A Reformátum Templom oly nagy, hogy én akkorát Erdélyben soholt-soholt nem láttam. Ezen város végin lévő erdő elejin vannak szép feredő házak, vendéglő és táncteremmel, s innét az erdőbe sétálásra ösvények. Ezen városba vagynak a tiszántúli kerületi váltó és törvényes táblák, itten készíttének salétromot is.

24-én reggel 5 órakor megindultunk (Czelesztin, Szabó Domokos és Tobiás útitársak itt elmaradtak, helyettük a gyors szekér egyik részvényesse, Lobmajer és egy Pesti zsidó jöttek) és érkeztünk frustukra a Hortobágyi Kadarts nevű csárdába, ahol is lovakat változtatván, mentünk a Hortobágyi pusztákra, ahol, ha körülnéz az ember észak és nyugat felé, alig látszanak messzünnen a Tokaji, Egri, Miskolczi és Gyöngyösi hegyek, de a pusztákra csak tanyák, temérdek ezerekből álló nyájak és gulyák, de faluk nem látszanak és a temérdek térség láthatár végén a tárgyak úgy látszanak, mintha tengerbe állanának, és aki nem tudja, alig hiheti, hogy ne lenne víz, csak amint közeledik az ember, úgy láthatni, hogy nints víz. Ezen csalódást itten magyarul délibábnak hívják. Hortobágy vizén van egy derék kőhíd, amely 200.000 Rhenus forintba került. Egyébaránt Deretskén innét nints tsinált út, a mi is nagy hiba, mert a motsáros árkok miatt kígyózva kerengőleg kerül az utazó, a mi is a különben is unalmas pusztán még unalmasabb. — Füredre menve, balról Josa György úrnak a tanyája mellett, egy kis dombon egy mulató háza van, ahová, a mint mondják, mikor kedve kerekedik, ki ki megyen szokott betyáros időtöltését üzni. Délután másfélóra tájéknál értünk Tiszafüredre (ez egy mező város, nagyobb részint a Josa Gyurié, ezen falu nevezetes arról, hogy itt magyar nyergek készíttetnek), itt lovakat változtatván, mentünk a Tiszán által, de a hídnak egy részét el vivén a víz, nagy bajjal tudhattunk a hajóval menni, mert kétszáz kereskedő szekereknél több volt előttünk. Füredtől fogva Poroszlóig ki volt mindenütt ütve a víz, úgy, hogy én akkora vizet soha sem láttam, mert Füred Poroszlóhoz egy jó futamodás két lóval menve, Füredtől Poroszlóig (a hídat ide nem érve) igen nagy költséggel csinált töltés van, hanem azt mondják, hogy meg érdemli, mert évenként közel 60 ezer R forintot hajt be ezen híd. Mentünk Poroszlón (Egri káptalan, Gr. Károlyi és Br. Orczi urak tulajdona, Tárkányon (Egri káptalané), itt kezdődik jó csinált út, Füzes Abony (Egri érseké), Keretsén (Egri érseké), itt már tanáltunk egy kis erdős hágót Kápolna (Egri érsek faluja) felé, ahová is esve tíz órakor megérkeztünk, és vatsorálván, lovakat változtattunk 's éjjel menve, többnyire erdős hegyeken mentünk 's éjjel után értünk Gyöngyösre; az egy igen szép mezőváros, 18 ezer lakossal, több urak tulajdona 's az Egri érsek vendéglőjében vatsorálván, lovakat változtatva értünk Hasz nevű faluba, mely is a gróf Battyániéé.

25-én reggel 5 órakor érkeztünk Hatvanba, a Hg Grasalkovits mezővárossába, ahol a piatzon szép kastélya van, itten van királyi só-tisztség is; itt lovakat változtatván mentünk Aszódra, Br. Podmaniczky faluján keresztül (itt is egy igen szép kastély van) is értünk egy igen regényes helyre, ú. m.: hét ház vagy Besenyő nevű, néhány házhoz nem messze, magánosan áll a kapuzinusoknak egy felséges kinézésű dombon épült kolostoruk erdős helyen. Azután délelőtti fél tízre értünk Gödö!ére, Hg. Grasalkovits uradalmi mező városába. Itten igen szép kastély van egy nagyszerű vadaskerttel, — itten van uradalmi és városi előljáróság, — a piatz közepin van két oszlop, a nagyobb a szent Háromság oszlopa, a másik a szent Flórián oszlopa. Megjegyzésre méltó, hogy Gyöngyöstől kezdve erre jövet, ha körülnéz az ember, a hegyek és völgyek hasonlítanak Erdélyhez 's csak a szokás és öltözet különbözteti, egyébaránt

Magyarhonba, a mint közeledik az ember Pesthez, annál helyesebb és rendbeszedettebb szokást és dolgokat lehet látni, mert a Királyhágón innet, Nváradon, Debretzenen által egy jó darabig, a nemes és polgári rend nagyobb része, a gatyás rend pedig öszvesen szilajos ajánló képet mutat, és különös kedvét leli az itteni sajátságos csárdásnóták musikál-tatásában.

Itten lovakat változtatván, mentünk ezen Dominiumból, két sorba lévő fák közötti úton, 's értünk egy Kerepes nevű falut Czárt. (Czartoricky) Hg falu-ját, innét egy hegyre menve, a mint ennek tetejére ér az ember, és Czinko-tára ereszkedik, az erdélyihez hasonlatosság el vész, mert egy nagy tér-ség nyílik meg, és a látásnak egy más vágygya ébred fel, mert Budának, Pestnek és a Dunának a vidéke tűnik az ember szeme elejébe. Czinkota, Gróf Battyániék faluja mellett, értünk egy serházat, a Gr. Festetitsét, innét nyíl egyenességű paralell fák közötti, csinált töltéses úton lehet egy óra alatt bémenni a csaknem szem előtt álló Pesten, azonban itt hirtelen szél eredvén, egy Erdélyben esmeretlen porfelleg, a léggel egygyesülve, földtől égis éris homok fuvatag, szemet és tñdőt sértve, akadályoztatolt látni, azomban szívem dobogott, midön közeledtünk a Magyarhon fővárossához, vágyván látni a magyarok királyi palotáját Budán és a Dunát.

Ilyen vágyak között megérkeztünk délután két órakor a Tigris nevű vendégfogadóba Pestre. Nagyon el voltam bádjadva az úttól, de a mint le szállottam a szekérből és keveset falatozlam, azonnal el mentem a Duna partjára, a holott egyszerre meg láttam Budát szembe, láttam a Dunát hajóival és gözösseivel, igen a szent Gellért hegyét és igen Pestet is, — nékem, aki Erdélyből eddig soha kinn nem jártam, mondhatom, hogy ezen látvány erőssen meg lepett s ezen meg lepetéssel minden hosszszas utazás utáni bádjadságom varásmódra el repült. Estvig itten volt mibe bámulnom. Itt a Duna partján lehet látni a hajókhoz tartozó podgyászokat ki és bé rakoskodó idegeneket. Pompásan ül Buda vára, mind egy trónba a Mátyás Király palotájával (a mostani Nádor lakásával) a híd építés szorgalmatosan folj.

26. ápril reggel jókor fel költem és elindultam, hogy az nap Budán, Pesten a nevezetesebb látnivalókat meg nézzem. Pesten legszebb utcza: a Vátzi utcza, itt a legszebb és drágább boltok, itt van rendszerint a legnagyobb nyüsgés-mozgás. Mentem Pestnek több utczáin, hogy a leg-szebb házakat feljegyezzem, de oly sokak, hogy nem győzhetni. Elmond-hatom, hogy én gyönyörűséggel néztem, 's azt mondják, hogy Pesten a víz áradás nem látszik, mert még szebb, mint azelőtt volt, hiszem is, mert a nagy közlekedés és dunai kereskedés hamar felemelhetta. Elmen-tem a Hídépítéshez, ide billétet kell nyerni, hoóy az ember bójuthasson. Itten vagyon egy panoráma, amelybe igen jól látszik, hogy milyen leszsz a híd négy oszlopokon pompásan építve. Rendre megnéztem az asztalos, kováts, lakatos, kőfaragó műhelyeket, a kővek mind gránitkővek, 's eze-ket öszveenyvezik, az enyvet nagy munkával készittik, Csernoviczból hozott márgával öszveelegyített apró fővényel, a fundamentuma az osz-lopoknak már a vizen felyül van. Itten láttam erőss téglákat, oly erőss, mint a kő, Steinbergből hozzák. Lehet látni egy két ember által forgató erőmíveket, kerekék forgásával, a melyek a sok mázsákat nyomó gránit-

köveket egy helyről felemelik, és ahová szükséges, oda teszik. Erőmív öröli a márgát is. Szép nézni a gőz erejét, a tüzet köszénből csinálják, a nelynek is a gőze fojtós 's a Buda-Pesti parton fojtós léget csinál. Itt lehet látni erőmíveket, melyek kevés munkával oly nehéz dolgokat tesznek, hogy azt emberi erő nem lenne képes megtenni és láthattya a keresztény gondolkozású, hogy az emberi ész és lélek Istentől van, hogy azt, amit az emberi erő meg nem győz, a lélek és ész erőmíveket talál, a mely a nehéz munkákat könnyedén végben viszi. Ha edszer kész leszsz a híd, a valami felséges munka leszsz.

Azután mentem Budára. Itten a hídon egyfelől a menők, a más felől a jövők járnak és így temérdek ember jár a nélkül, hogy egymást döfölnék, keresztül Budára. Itten úgy tanáltam, hogy a Duna partyán lévő része szép Budának, a több részét pedig nem lehet hasonlítni Pesthez. Innét menve a Várba, szép épületek vannak, pompás a Nádori lak (Mátyás Király palotája); innét felséges kinézés van mindenfelé és meszsze lehet el látni Pest felett. Azután az Erdélyi Királyi Kormányzó Úr Ó Excjának is az épületteye, a jobbízű, nagyszerű épületek közül való. Láttam azon épületet is, melyben az országos fegyvertár van, amelyet csak szent István király napján nyíltják meg, máskor bé van zárva. Azután láttam szomorúan és meg borzadva a piatzon azon helyet (ahol most a kút van), a hol Hunyadi Lászlónak feje vétetett. Láttam azon épületet is, a mely abban az időben a Czillei Ulriké volt, amelynek tornázból, az akkori nádor a hóhérnak kiáltotta, hogy vágják a László fejét. Innét egészz megborzadva mentem a vár körüli sétahelyre, ahonnan pompásan látszanak a budai hegyek. Ide szokott nyáron olykor-olykor a budai és pesti nép a városi lég változtatása kedviért kimenni. Innét láttzik Krisztina Várossa a Horváth kertbeli arénával, innét láttzik a vár árka is, ahol régebben a megitélt foglyok fejei vétettek; láttam a helyet, a hol Martinovits és Sigrái fejei vétettek; ezen hely, ha beszélni tudna, sok vérnek tudná biographiáját elé beszélni.

Továbbá ezen várról láttzik egy hegy nyugot felé, ahol Mátyás király idejében egy szép Lora nevű juhászné lakott, ide szokott Ófelsége lovász legénynek öltözve, fejedelmi gondjait a szép juhászné társaságában felejtegetni. Láttam Mátyás király Templomát; ennek a tornyán, a Magyarország czimerével egybefüggőleg jól láttzik a holló is. Őszvejárván Budát, el mentem a Várnak Pestfelől való oldalára; innét pompás látvány van, a Dunán temérdek hajón lévő malmok vannak, szép nézni, hogy csolnakáznak a Dunán, és Pest az ő szép épületteyeivel szépen néz ki, egy szóval azt csak látni, de le írni nem lehet, mely pompás kinézés van a Budai várról le a Dunára és Pestre 's ezek felett meszsze az egészz térségre. 's viszont szép a Pest felől való Dunapartyáról nézni a Dunára, Buda-Várára, szent Gellért hegyére.

Őszvejártam még egyszer Pestet 's csudálkoztam, hogy a víz áradáskor nem omlott őszve, mert sokhelyt másfélölnyinél is fennebb volt az épületek között a víz, de mintha soha áradás sem lett volna, oly szép Pest, a Párisi uttza üveggel van befedve, egy szóval Magyarhon büszke lehet Buda Pesttel. Estve voltam a Magyar Színházba, játszódták a két pisztolyt, igen szép betyáros történet és földszint a színház tömve

volt, azt mondják, hogy a Magyar Színháznak több betse van most, mint régebben volt, s úgy tapasztaltam, hogy a Magyar Nyelvet kezdik más nemzetek is bétanulni, jelesen a zsidók (ezek nagyon sokan vannak Magyarhonban 's ahol valami pénz forrás vagy pénz forgás van, mindenütt lébe kalányok 's ha befogadják őket, remélleni lehet, hogy Magyarország vagy másfélszáz év mulva magyarul is beszélő zsidó ország leszsz).

27. április, a Pest nevű gőzhajóra ültem; itt az eddigi úti társak nem követtek. Itten az elindulás napja előtt a felvételi hivatalnál le kell fizetni a vitel árrát. Az első hely Pestől Bétsig nyolcz pengő r.forint, a második két pengő r.forint, és a podgyászt is ezen hivatalnál le kell tenni, melyről nyugtatványt adnak és másnap a határozott időn a hajónál kell lenni. Az elindulás előtt háromszor csengetnek, amikor a harmadikat csengetik, aki a hajóba nem leszsz, el marad, mert azonnal indul a hajó, tehát két óraker elindultunk. Ez már megint valami különös, a világnak különböző részeiből összejött emberek társaságában lévén az ember, előbb, míg valamelyikkel megismerkedik, nagy tartozkodással van, így voltam én is, de azután csakhamar megismerkedtem sok magyarhoni urakkal, úgymint Hevesmegye administratora Almási, Ungmegye alispánya Horváth János, Locomtenentiale Consilium Tanátsnoka Gr. Königsseg, Hajdu kerületi követ Kováts Sámuel, Komáromba lakó Domokos Mihály urakkal, nem különben egy Eperjesi egyesült hitű orosz káptalan kano-nokja, Molnár András úrral, ez egy igen derék academita és theologia doctora, azonba a tudományos pályán kivüli szép élettapasztalással bíró ifjú ember. Azomba míg az esméretséget tehetné az ember a hajón, szép az elindulás, a parton sok ember van, akik a hajó elindulásában gyönyörködnek, továbbá pedig a rokonok, jó barátok butszuzódnak 's talán hív és hívtelen szerelmesek is egymásnak Istenhözátot mondanak (mert a hajóba sokféle és sokfelé meszsze utazó emberek vannak). Én, akinek sem a parton, sem a hajón nem volt senkim, még csak ismerősem is, csak Istenhez fohászokdtam, hogy vezéreljen szerentsésen és így indul-tunk el.

A hajón lévőknek gyönyörűség nézni, hogy a tárgyak rendre hogy jönnek és elmaradnak, és a szárazon nem ismért valami különös hajó-zási cathegóriában tartozó meglepetést érez az ember. A hajón két hely van, az első és második, az első valamivel drágább, de a társaság ked-veoseb itt, mint a másodiknál, mert a második helyen sok elegy-belegy és cselédség is van. Most a második helyen többnyire zsidók voltak, azonban az első helyen lévőknek szabad a második helyen lévőkhez is nézni által menni, de a második helyen lévőknek nem szabad az első helyre. Az aszszonyságoknak külön szobájok van, minden szobák szépen, jelesen, az első helyen pompáson vannak butorozva és itt az ember úgy találja magát, mint egy vendégségbe meghívott úri háznál. Sokan voltunk, mert akkor csak az első helyen többen voltunk 50-nél, de mint-hogy csinos és mívelt emberek voltak, annálfogva nem lehetett meg ünni. Mindezek után azt jegyzem meg, hogy költséges lévén az utazás, nem kiti boldogság, sőt nélkülözhetetlen a vagyon és pénz, de a mellé még kell jó nevelés és nyelvtudás is, mert azzal bárhol és bárkik között

lehet örömet és nem vallhat szégyent. Itt a hajón van külön pipázó szoba, senki és semmi gorombasággal, illetlenséggel vagy helytelenséggel nem viselheti magát, mert legkisebb helytelenség rögtön szembetűnő, hanem ki-ki illőleg discurál, olvas, vagy ír vagy gyönyörködik a tájékokba. Fejül a hajó fedelén lehet szélyel nézni. Itt a hajó fedeletet végén van a kormányos, aki egy kerék forgatása által kormányozza a hajót. A kapitány az ő Cabinéjéből ki ki jön és a hajó közepin, egy erre végre csinált állásról szélyel néz és egy onnét a hajóban lévő massinistához szolgáló rézcsőbe beszélve, adja a direcliót. Rendre mindent megnéztem, megnéztem a masinát is, amely a kőszénnel csinált tűz munkája által forralt gőz ereje által, a víz folyással szembe viszi a hajót, 's a vas kémén mellett van egy más, kisebb kémén is, melyen a kelletlenül több gőz ki menyen, nehogy a szükségfeletti gőz ereje miatt elpattannyon a katlan. Felséges adomány a szép ész, és nem tudtam bámulás nélkül nézni a híd és hajó körüli masinák munkáit, mely oly pontosan van fel számítva, hogy csalhatatlan hiba nélkül viszi végben a munkát. Fejül a hajó fedeleteten van a konyha, éléskamra és úgy el van mindennel látva, hogy pénz mellett a legkényelmesebben lehet élni; a podgyászoknak van magazinja, a hajósoknak külön helyek, egy szóval egy ily hajót legelébb bámulás nélkül látni nem lehet.

A Duna völgye szép, Poson felé menve, közelebb érni lehet a Duna mellett kétfelől Dunakeszi és Szent Endre mezővároskát, azután Vátz, püspöki lak és város, azután Kis-Maros, itt egy szép vadás kert és püspöki kastély van, Nagy-Maros mezőváros, svábok lakják, azután Visegrád, itt egy regényes váromladék van, azután Szob, szép fekvésű hely, Szobbal általellembe van Dömös, itt Béla király, mikor diétát tartott, a ház leszakadott és agyon ütötte. Azután Hellémba, itt szakad bé az Ipol vize a Dunába, azután Kövesd, itt szakad bé a Garam vize, azután Pilis, ezután jön Esztergom, királyi város, érseki lakhely, itten ki szokott kötni a hajó. Esztergomba épül a primási templom, ez egy igen nagy és költséges épület, de egy dombon állva, gyönyörűn látszik, kivált Komárom felé, mivel erre már szélesebb a térség.

Amint Komárom felé mentünk, Újfalu tájékán jött Posonból a Fridrich nevű hajó sok utasokkal, ezen jött a Primás Úr Eő Exja is le Esztergomba. Mind a mi hajónkon, mind pedig a Fridrich hajón lévők a hajó fedelére jöven, örömmel néztünk egymás utazására és köszöntünk a Primás Úr Eő Exjának, Újfaluba harangoztak. Azután a Duna partyán két felől értük Korva és Piszke nevű, több birtokosok által birató falukat, azután Sütő, a primásé, itt márvánt vágnak, túlfelől Mots, a primásé, azután Radvány, több birtokosoké, túlfelől Neszmély, Gr. Zitsi Miklós faluja, nevezetes arról, hogy itt jó bor terem és nevezetes arról, hogy itt Albert király a török háborúból visszajöven, dinnyét ett és arra vizet iván, meghalt; arról nevezik azon kútat most is király kuttjának. Azután jön Almás, Gr. Zitsiéke, itt kőbányászat van, 's abból épittik a komáromi várat, itt a réf. Eccla archivumában van egy rendelete egy török Basának, melyben parancsolja, hogy az emberek adják a gyermekeiket az oskolába és adjanak a tanítottanak fizetést. Ezzel általellenben van a Zsitva-torok, nevezetes arról, hogy itt békéltek meg a törökök 1618—19-be

az ausztriai házzal, ekkor kezdette a török az ausztriai házat elismérni, Itt szakad a Dunába a Zsitva vize. Innét balfelől megszűnnek látszanak a vértesi hegyek, annak háta megett kezdődik a Bakony, továbbá Tata mezővárossa, Gr. Eszterházi Miklósé, aki Rómába ül és nem tud magyarul, itten van egy vára és itt velették egykor a török követeket a tóba, itten van egy malom, amely évenként 80 ezer r. forintot is behajt hasznót, s ezen uradalomhoz 57 falu tartozik. Emellett van Szőny, Gr. Zitsiéké, e valaha római Bregetium volt, itt találták a Cicero leányának a koporsóját, itt kapnak régi, pogány pénzeket is, innét nézve Komárom felé, már nem lehet látni hegyeket, csak térséget. Azután jön Komárom királyi város, itt vagyon az európai legerősebb várook közül való egygyik erőss vár, mely még kebelébe ellenségét soha bé nem fogadott: itt lőtt a mi pattantyusunk a Napoleon ágyujába hogy a töltés oda szegződött. 1809-be ide vonta magát az ausztriai ház is. Itt fog lenni az ausztriai birodalomnak a fő depója. Itt van egy Bástyán egy szűz kőből faragva, mely egy kézzel pendelyt emel és a más kézzel figét mutat és alája e van írva: *nec arte, nec Marte*.¹ E vár alatt szakad bé a Vág-Duna az öreg Dunába, ahonnet Posonig egy 12 mértföldnyi nagy szigetet formál. Ezután jön Gőnyő, Gr. Zitsiéek faluja, azután nemsokára bé estveledvén, a hajóban ültünk, itt a hálás nem volt a legkényelmesebb s én azért sem aludtam, hogy hajón többet nem aludtam, de a kerék zúgása is ébresztgetett.

28. ápril. reggel felvirradván, jobbról és balról huzamosan egyenes helyt lévő erdőket láttam. Nemsokára értünk Óvárra, itten van Gr. Zitsinek egy régebben épített kastélya. E tájról pompásan látszik megszűnnek Posonnak vára, melyet Schlossbergnek hívnak, ez is omladék. Csakugyan e tájról látszik Herczeg Eszterházinak egy Köptsény nevű faluja, az azontúl látszó hegyek már Austria határszéle. Reggeli 7 órák érkezünk Posonhoz, itten a hajónk sok utasokat Posonba hagyott, jelesen az elébb említett urakat is és ismét mást vett fel, Béts felé jövőket. Ezen városnak a Duna partya felé, a kiszállóhely mellett van a Königsberg nevű domb, a melyre a megkoronázott király fel szokott menni és a kardjával négyfelé vág, annak jeléül, hogy országát védeni fogja. A Duna túlsó partján, ahová Posomból hídon járnak átal, van a Posoni Au szép nagy sétáló berke, itten van szép vendéglő, a hol többnyire musikusok gyönyörködtek a hallgatókat Po-on országgyűlési és koronázási hely, de nem oly szép, mint Pest. Miután a tájék és a város körüli vizgálást tettem, láttam, hogy a hajónk egygyik Cabinejéből kijött egy görögös öltözetű öreg ember egy jó természetű nőivel és egy szép leányával, ezen öreg a volt Serviai fejedelem, Milosnak a testvére, Obrenovics Efram. Nem tudott más nyelven beszélni, csak ráztul. — ez volt ministere Milosnak, de azt mondják, hogy a Serviai ármányoknak és szerentséllenségeknek is koholója, azomban a képe nem mutatott semmi ministeri képet s egyéb fogásai is nem hasonlítottak egy mívelt diplomatához, valójában alig hihetném, hogy minister volt, mert inkább hasonlított egy czikornikhoz, mind ministerhez a képe. Most számkivetésbe van s jön Bétsbe Miloshoz, nem mér szegén Servia mellett telepedni, nehogy kurtább legyen a teste egy fővel.

¹ Sem furfanggal, sem hatalmi erővel (meg nem hódítható).

Itt Posontól nyúlik északfelé a Kárpátusi hegy. Pesttől Posonig 18 státiot jöttünk, nyolcz óraker érkezett ide Bélsből Galatea nevű igen szép gőzös, 's a Posonba jött utasait le tévén, az onnat Pestre menőket felvette, azzal ment, — szép látni, midőn a két hajón lévő utasok, mint akik soha sem látták egymást, mind néznek egymás szemébe.

Ekkor indultunk mi is Béts felé, 's menve balról egy erdős hegyen látszik Farkas vára minája, jobbról pedig regényesen Dévény omladozott vára; ez egy régi vár, még a magyarok ki jövelekorai volt, Morváknak Zvatopluk nevű fejedelem idejében. Ezen kis városka a Herczeg Pálfié, ez a határ széle Magyarhonnak Austria és Morávia között, ez alatt foly bé a Dunába a March vize, a mely víz választja el Magyarhont Moráviától. Dévényben van a harminczad, itten a portékákat vizsgáló Bétsi vámosok a hajónkba szállottak, — a vár megett Béts felé van egy pompás kőszikla csúts.

Posontól addig igen szép regényes, hegyes erdős völgyes hely 's tart még keveset balfelől, de azután Bélsig térség. Austria határ szélén van egy Heinberg nevű város, ezen város felé kanyarodásnál egy kősziklán van egy vár omladék, Heinburg felett pedig egy nagy magass dombon igen pompásan és regényesen látszó omladozott vár van, itten vannak dohán főző és tö fabrikák, Béts felé pompásan látszik Heinburg és vára. Azután jön Altenburg, itt látszik egy domb, a melyet a hussiták a sisakjokkal hordottak össze; a mellett van egy Gótikus templom, Báró Ludvigsdorf faluja, azután Petronelle Gr. Traunék faluja, szép kastélyal, azután Elend, Gr. Traun faluja, azután Fischament, szabad mezőváros, Kaiser-Ebersdorf, az Ófelsége birtoka, Prader, az Ófelsége vidéki kastélya, Kaiserüll többeké.

Itt jött Bétsből a Duna nevű gőzös sebessen, amely az ország gyűlése olt minden napon Posonból reggeli hét óraker Bétsbe menyen és innét délután négy óraker megyen Posonba. Azután nemsokára érkezünk Bétshez. Itt a hajó megállott és a Poltiától vizsgálók jöttek, Passusainkat elvették 's ehelyett egy nyomtatott nyugtatványt adtak, a melyel 24 óra alatt a Politia Directiojától a passust ki kell váltani, azonban a vizsgálók a portékáinkat vizsgálgatták, jelesen a dohánt nem szabad kivinni 's miután krétával a pakjainkat megjegyzték, kiszálhattunk és Bétsig a Dunától egy Prater nevű igen szép erdős helyen mentem fiákerrel délután 5 óraker Bétsbe (a Dunáról való kiszálló helyen fiákerek vannak) alig kaptam helyet, ahol beszállhassak, míg végre a külvárosba a Wiedenen, a Triest nevű vendéglőbe beszállottam. Ez nap részint fáradt voltam, részint nem mertem megindulni, nehogy elveszeszszem magamat.

29. ápril. egy lonbedinterrel kiindultam, hogy lássam Bétsnek valami részit, 's miután egy napig a lonbedinterrel a bel és külvárosnak több részit öszvejártam, úgy láttam, hogy a belsőváros körül van egy vár, a melyen kívül mindenütt pompás kinézésű sétahelyek vannak, azután ugyanazt körülveszi a glacies (glaszsi), itt is pompás sétálóhelyek vannak, hogy pedig milyen a város, arról csak annyit mondhatni, hogy a midőn Kolosvárról Pestre jön az ember, Kolosvár egy kis város Pesthez képpes, a midőn pedig Bétsbe jön az ember, úgy tetszik, hogy Pest

egy kis városka Bétshez képpent, Kolosvár pedig mind egy kis mezőváros, egyszóval Béts nagy város.

30. április meg néztem a királyi épületeket (a Burgot). Némely része füstös régi épület, de nagy tisztelet lepi meg az embert, a midőn reájok néz, egygyik királyi kapun arany betűkkel e van: *Iustitia regnorum fundamentum*. A Burg mellett van a Josefsplatz, itten a piatz közepén kőből ki van faragva Jóséf császár lóháton kinyujtott karral. Szép piatz a Hof, a belvárosba úgy tetszik, hogy a legszebb utzák a Kolmark és Graben, Tuchlauben és Hern-gasse. Az itten látható pompás boltok, ékszerek és drágaságok temérdek sokat érők, azon kívül pedig a több utzákon is különbnél különbféle pompás boltok vannak, a flaszterek faragott négy-szegű kövek, az épületek nagyok és pompások; van olyan épület, jelesen a Bürger-spítál, ebben amennyi lakos van, egy nagy falut lehetne belőlle állítani és vannak olyan pálék (?), hogy szép és nagy Dominiumokat lehetne venni azoknak az árrokkal.

1. Maji nem volt szép idő, ami elég nagy kár volt, mert ez nap látni a Bétsi népet. Az az ember életében egy felséges jelenés, úgymint reggel hat óraker a kengyelfutók futnak és pályadijat nyernek, most egy ángol futott jobban, azután az Augartenbe pompás musikálások folynak, úgy nemkülömben a Sperl-Gasséba, a Sperl nevű vendégfogadóba, ahol két nyári és két téli salonok vannak, itt több ezer embert is meg vendéghelhetnek a ki elégittésig és szép renddel, délután pedig a Práteren szekereznek, most is, mind a mellett hogy nem volt szép idő, több kotsikázók voltanak két ezernél is, 's a mellett pompás lovakon lovagoltak. Ekkor voltam szerentsés látni, amint szekerezett az özvegy Császárné, Ferencz Károly Ó Fennségének két fiai, akik között láttam a speraturus korona örököst, továbbá István főherczeget, — ezek külön szekereztek kamarásaikkal, láttam a török követet is kotsizni ekkor; a többek között is hihetőleg, hogy voltanak nevezetes emberek, de a temérdek sok szekerezőt nézni is alig győzheltem, mint aki soha ilyesmit nem láttam, — láttam egy szerentsent is ugyanekkor.

2. Maji el mentem az Augartenbe, ez egy pompás sétáló hely, e mellett van a Brigittenau, a sok vendéglőivel, itten pompás időtöltést viszen végben a Bétsi nép Brigitta napján, azután megnéztem a szent István templomát, azután a Tiefe-grabenen lefelé menve, felettünk egy hídát vettem észre, a mely nem híd, hanem utcza és hoszszat tart ezen utcza (Hohé brükké). A külvárosba a legszebb utcza a Seger-czájlé. A Dunából egy Canális van vive nyugot felé a glaszszi felé és magában foglalja a Leopoldstadtot, abban van az Augarten és Brigittenau és Josef kertje is.

3. Maji marha-mustrálás volt, itten lehet látni kövér marhákat és teheneket 's szép birka juhokat, egyéb nem is volt az Augartenbe, itten lehetett látni gazdasághoz tartozó mesterséges eszközöket. Onnét feljöve, jöttem azon piatzotskába, melyet Stokk im ájzen-plattznak hívnak, itt egy fal mellett van egy fa, a mely a fel szabadult lakatos legények által már szeggel tömve tele van verve, — azután körüljártam a váron (bastájon) és nyugat felé szépen látszik Döbling nevű szép falun túl egy hegyen Kalenberg és Leopoldberg nevű vár omladékok, ezen hely nevezetes

arról, hogy Szobijeszki lengyel király itt jött volt a török ellen a németek segédelmére. Onnét jöttem Frájung nevű piatzra, ez arról nevezetik Frájungnak (szabadításnak), hogy itt egy szegelet háznál hajdan lakott pékklégény vette észre, midőn a törökök felakarták vettetni Bétsét, a földbe dolgoztak 's ez hírt adván, úgy dolgoztak a török ellen, a mely által meg szabadult Béts.

Az nap estvéjén voltam a Kärtnertornál Theatrumba, sokan voltak, Herczeg Ferencz Károly nőivel is ott volt s a páholyok és a földszinten sokan voltak, a párteren 4 ezüst huszas volt a bémenetel díjja, 's pedig csak a fennállóknak, de nem bánom, hogy elmentem, mert valami baletisták tánszoltak 's mimikáztak, de úgy, hogy én olyant soha de soha sem láttam. Egy Essler Fáni nevű volt a legnagyobb tántzos, azt mondják, hogy ez a világon a legelső tántzos.

4. Maji elmentem a Josephinumba, ide csak szombatonként lehet 11 órától délután 1 óráig menni, itten az emberek teste állásait, izmait és erejét, úgy nem különben a szülést, jól és idétlenül szült kis gyermekeket, továbbá pedig az egész emberiséget a maga egészsz meztelenségében lehet látni — mindezek viaszszból vannak, de oly természetesen, hogy aki nem tudná, azt hinné, hogy csupa emberi testek. Azután elmentem a pénzverő házba, itt is mindent gőz erejével munkálnak. Emellett van egy Mineralien Cabinét, itt az Austriai egészsz birodalom részeiből hozott stufák és kövek vagynak, itt láttam Verespatokról is sok stufákat, mert fel van írva reájok, honnét valók. Azután elmentem a szent István templomába, ezen nappal keresztül járnak a templomon, nagy és sok mellék oltárokból áll és akkorák a mellék oltárok, mind a nálunk lévő nagyobb templomok Itten van a Szávojai Eugenius herczeg kápolnája és Maximiliánnak egy pompás monumentuma. Estve voltam a Burgtheatrumba, a második párteren 30 pengő bémeneti díjjal, igen szép vígjáték volt ezen cím alatt: Modestus.

5. Maji látni akartam a templomi menetelt, de húsvéttól fogva nem tartatik, ami, a mind mondják, nagyon szép; elmentem, hogy meg nézzem a császári lakot, de ide most, amíg a császár Schönbrunba nem megy, csak audientiára lehet menni. Meg néztem a császári istállókat, ahol mint egy 600 darab hámos és nyerges lovakat láttam. Azután körüljártam a bastájt is, úgy láttam, hogy az a leggyönyörűbb sétálás magánosnak, ha társaságot akar látni az ember, a Népkertbe lehet látni sok gyülekezetet. Ez nap mint vasárnapi napon pedig a nyüsgés erőssen nagy volt, akár merre néztem. El mentem Schönbrunba, itten láttam egy felséges királyi kastélyt, a kertbe egy dombon egy szép meszszelató emeletet; itten lehet látni szép halastókat, melyekbe különbnél-külömbféle színű tarka és arany halakat lehet látni. Itten láttam a különböző éghajlatú állatokat, igen nagy meglepést éreztem, midőn az elefántokat láttam, itten láttam szép virág házakat és kerteket, mily dicső és felséges Schönbrun, azt én le nem írhatom. E mellett van egy Hitzing nevű falu, a Najburg kolostoré, ide egy kávéházba erőssen sok Bétsi ember gyült öszve, úgy hogy azt hinné az ember, hogy az egészsz Béts Schönbrunba és Hitzingbe gyült 's minthogy a mái nap szép idő volt, sok nép gyült öszve, éppen ily sok nép gyült öszve a Praterbe, hasonlólag a nép-

kerlben és mindenütt felséges művész musikusok gyönyörködtették a hallgatókat és a kávéházakban is tömve voltak, egy szóval Béts Mennyország és Pokol, benne laknak angyalok és ördögök és azt a luxust, pompát aki nem látta, nem is képzelheti, a mi itten van. A nép kertjében van szép halakkal halastó, van a Teseus temploma és ezen egy félhold formálag álló kávéház, 's itt is mind azon gyönyörök, a melyek Hitzingbe 's máshol voltak, látszottak. Ez nap estvéjén voltam a Kärntneri színházba, az olasz operisták adták a Sevillai borbélyt, remekül de remekül.

6. Maji meg néztem a fegyvertárt, ez nagyon felséges. az udvar teli van ágyukkal, különböző időből és különböző uralkodótól, a szaláokban pedig fegyverek és kardok oly rendezesen, 's oly szépen vannak rakva, hogy távolról azt hinné az ember, hogy csak ékszerek; itten vannak régi időbeli sisakok és vitézi vas öltözetek 's nevezetesebb vitézeknek érdempénzeik 's díszjeleik. A városi Zeughaus is megérdemli a nézést, itten van a több ritkaságok között a Karamusztafa koponyája és halotti inge.

7. Maji láttam szép lovaglásokat a Práteren, a hol oly jó lovaglókat és lovakat láttam, amilyeneket még nem láttam; mind herczegek és nagy úri családból való lovagok voltak.

7—8—9. Maji több helyre tisztelkedni menve, ezen napokon megjártam Bétsnek némely részeit: a Wassergartent (ittén sokan szoktak sétálni), a Paradiesgartent (ittén reggeliznek a nevezetes urak) és mindenütt felséges musikákat lehet hallani, szép része a külvárosnak a Séger-czájle, gyönyörű sétálás esik pedig benn a városon a Grabenen, a Kohlmarkon és a Tuchlaubenbe, mert itten külömbnél külömbféle pompákat lát az ember. A boltokat rendre megnézve, a singes boltokat el kezdve az üveges, arany és ezüst, könyves és képes és több mindenféle megkívántatókból álló boltok mellett elmenve, minthogy itten különös ügyességgel sok és pompás portékákat raknak ki, a szem és íz eltéved, úgy hogy a leghidegebb vér ember is gyönyörét lelheti és azoknak felvásárlására határtalan kedvet kap 's mi után teljes gyönyörrel el nézi mind azokat, 's nem ejt vásárt az ember, nem az ész, hanem a seb kormányja teszi azt. S a seb kormányja miatt elmaradott vásárok miatti fájdalmas érzést csak az hideg ész el tudja nyomni.

10. Maji, ezen nap nevezetes reám nézve, mert láttam a királyi kintses kamarát; ide elébb kérelem-levelet kell egy néhány nappal a megnézhetés előtt adni, amelyre biléttet kapva, csakis úgy juthatni ide. Itten a mi van, le írni nem lehet, mert egy legkisebb portékáig minden nevezetes és tisztelettel lepi meg az embert. Itten előbb elefántcsontból, fából és üvegből lévő nevezetes régi felséges metszéseket láthatni. jelesen egy madár 's annak a nyakán egy méh, fából ki-faragva oly felségesen van, hogy ezt látva, nem hiszek oly átkozott szívű embert, a kibe a szent hit fel ne ébredne, mi szerint a lélek Istentől van, mert azon kéz, a mi azt faragta, Istentől adatott lélek erejével tudhatta csak faragni; azt hinné az ember, hogy nints mód, hogy ne élt volna valaha ezen madár, annak tolla, pihéje, mindene úgy van ki faragva. Azután királyi palástokat és királyi koronákat, királyi pálczákat, csillagokat, kereszteteket, aranyból briliántokkal, császárné öltözettyeihez tartozó briliántos és külömbnél külömbféle drágaköves nyaklánczokat, fejkességeket, látni pedig hideg

vérrel nem lehet, úgy más szobákba ezüst és arany tálakat, felséges régiségeket és több nevezetes művészek által faragott és készített portékákat látni bámulás nélkül nem lehet. Itten van azon arany medence, a mely a cs. k. hercegek és hercegnők keresztelésekkel elé vétetnek, itten van a Napoleon fiának a reichstadi hercegnek a böltsője, melybe rengetődött és két szekere, a mit a francziák neki ajándékba küldöttek kiti korába, csupa ezüsből van és sok arannyal megveve (beschlagen); vannak régi aranyos kardok, a többek között van a Gejza magyar király kardja is; van egy nagy óra, amelybe a mint az óra perczek telnek, szépen lassan a Lotheringiai herceg Mária Therésiával szembe jönnek és fejul két angyal koszorut botsát a fejükre 's a rendek kísérvé mindkettejük előtt egy-egy vitéz, koronát tart fejük felett egy angyal aranybetükkal írja: Vivant Franciscus Maria Theresia; ez is egy igen szép mechanisch munka. Ezen kívül pedig régi időbeli szép és drága órák vannak, de mind ezek mellett felséges és drága pompákat lehet látni, melyeknek árubezsüket meg írni képes nem vagyok.

11. Maji voltam a Burgba lévő Mineraliem Cabinetba, itten találkoztam a Cabinet Directorával, Paris Urral és megmondottam a Bátyám Uram tiszteletit, melyet is örömmel fogadott, 's igen jó volt hozzám, mert mindent megmutatott és megmagyarázott. Itten nevezetes gyűjteménye van az ásványoknak, a világnak különböző részeiből, itten láttam Verespatakról is szép stufákat 's szép köveket Sibériából, Peruból, 's a természetnek szép munkáit lehet a kövekbe látni, melyeket azt hinné az ember, hogy kéz művelte. Itten gyönyörű bergkristallumok vagynak, jelesen van egy pompás Afrikából, amely mintegy 139 fontot nyom, vannak drágakövek, brilliántok, diamantok, smaragdok, opálok etc., de jelesen stufákba, hogy hogy teremnek a drága kintsek, látni felséges. Azonban van egy nagy darab opál, amely azt mondta Paris Úr, hogy megbecsülhetetlen, ilyen drága opál nints az egészsz világon, — 's e mellett van egy pompás bokréta, a melyet Mária Theresia egy Juvelirral rakatott öszve és a férjét, a Lotheringiai herceget meg lepte 's ez azért is jeles eset mert a Lotheringiai herceg, Ferencz a metallumoknak nagy buvárja lévén, mind gyűjtögette és egy kasztenbe tartotta, 's egykor a nője, Mária Theresia felséges aszszonyunk. reá akadván, hogy pusztán a kasztenbe ne üljenek, egy felséges bokrétába csináltatta 's úgy lepte meg, — az a bokréta egy szép dominiumot ér, mert 90 ezer pengő rfrtra van betsülve. E mellett vannak drága kövekkel gyűrűk, 's emellett felséges, különbnél különbféle színű bergkristallumok 's egy pohár bergkristallumból vágva, amelyet az ember azt hinné, hogy üvegből van faragva. Továbbá vannak kővé vált állatoknak csontjai és óriási nagy állatok állai fogakkal, amely állatok a rég elenyészett időkből valók voltak; úgy, hogy ma afélék nem existálnak. Vannak petrificiált halak, csigák 's több kimondhatatlan sok apróbb 's nagyobb állatok, 's vannak fa csutkák kővé válva, — 's ezek felett csak a minerológiához értők által tudható nagy betsü mindenféle kövek gyűjteménye. Ezután elmentem ebédre a Schothenthor melletti vendéglöbe, itten láttam a mint Fő Hertzeg Károly és több császári házbeliék mentenek 's kísérték temérdek szekerek Nuss dorfra, ide várták a Fő-Hertzeg Károly fiát,

Albrechtet,¹ aki is gőzhajóval hozta a nőjét a Bavariai király² leányát. Azután elmentem a Burg melletti Palotájához Főhertzeg Károlynak, hogy láthassam amikor jön a magass ujj pár és az odagyült sokaság előtt jóval odamenve, elől voltam, minek következtetésében láttam a boldog újpárt az öreg Hg. Károly szekérébe, az öreg úr mellett ülve balról a magass menyasszony, ez egy nagyon kedves, fiatal, szép, nyájasképű hertzegné, valamint maga a Hertzeg is, a több gyermekei is H. Károlynak nagyon ügyesek, egyáltalában pedig az egészsz császári és királyi uralkodó háznak minden tagjai szelid és nyájas képűek.

Ezután elmentem a cs. és királyi kriptába, ez a kapuczinus szerzeteseknél van, csak egyedül voltam 's egy nagy szakállas szerzetessel jártam meg, itten pompát nem lát az ember, itten ő felségeknek is a tetemeik halotti csendben várják a feltámadás nagy napját. Azonban itten a legpompásabb koporsó a Mária Therésiáé, melyben a férjével nyugszik, bronzból van, II. József császárig mind drága koporsók bronzból csináltattak, de II. József császár meghagyta volt, hogy csak közönséges rézből csináltassák 's úgy temették el, ezután a többiek is rézbe temették. A külső koporsók, amelyek is nagy szekrény formák, a belső pedig, a mi az öltözetet és belső koporsót illeti, nem lehet látni, de azt mondja az én magyarázó barátom (monachus), hogy az már pompásabb szokott lenni, csakugyan a közelebb el halt Ferencz császár urunk koporsója is az idomra nézve csinosabb 's az oldalán arany betűkkel van: *Justitia regnorum fundamentum* Különös érzés lepett meg, amidőn annyi nevezetes uralkodók koporsója mellett jártam, 's ezeknek életbeli nevezetes eseteikre, tetteikre visszatekintve elgondoltam, hogy rendre kimulva, mily pompákat 's kintseket kellett el hagyniok, bizony bizony minden pompa 's minden ék 's egy ezred csak buborék,³ mély álm nyomja a megholtat, de sok emberek jutottak az eszembe, ezeknek tetteikre tekintve, midőn erőssen a világhoz ragaszkodnak 's képesek lehetnek embertelen tetteket 's egy kis ideig tartó kényelem vagy kis kimenetelű kinézéséért ezer színű malitiákat végbe vinni, bizony bizony ámbár élnek, ámbár ébren vannak, de az olyanok is mélyen alusznak.

12. Maji elmentem a gőzszekeren Badenbe; ez Bétshez három mérföldnyi hely. A tájék igen szép, határtalan szorgalom látszik a hegyes erdős helyeken, sok váromladékok vannak emlékül hagyva; különben a föld terméketlen természetűnek látszik, nagy szorgalommal teszik termékkennyé, itt a németek között lehet látni, hogy labor assiduus omnia vincit. A gőz szekeren három fertály óra alatt mentünk, amikor stataliter kell menni, 14–15 minuta alatt oda menyen, ez egy nagyon felséges találmány, a locomotiv gőz erőmíve munkáját még nem látta az ember, alig hinné, mert hat, hét vasútra alkalmazottszekeret egymásután kaptsolva, könnyedén és sebessen viszen. Itt három Classisra van osztva, a két elsőbbek drágábbak, mert a butorok szebbek, azonban elég kénye-

¹ (1817—1895).

² I. Lajos bajor király (élt 1786—1868), leányát: Hildegardot (1817—1895).

³ Idézet Kölcsey Ferenc *Vanitatum Veni'as* c. verséből: helyesen: „Pára minden pompa s ék: Egy ezred egy buborék.”

lemmel utazhat az ember a 3-ik Classisba is, a mint pedig a gőz szekér megyen, ha messze tárgyakra néz az ember, aztat kísérheti a szem, de az út melletti ember vagy oszlop csak mint a villámlás úgy tűnik és mulik a szem előtt, de legszebb. a mikor a mellékuton jön más gőzszekér, ekkor vehetni leginkább észre a gőzszekér sebességét, mert csak elvillámlik egymás mellett, nem érkeznak a szekerekbe lévők, hogy egymásnak köszönyenek; továbbá pedig itten nem szerentsés az ablakon fejet vagy kezet ki nyujtani, mert a pálya melletti lehető oszlop vagy kőfalhoz érhet 's oda szakad, azonban szép felszámítás van és nagy elővigyázat minden lépésre, s minden keresztüljáró ösvény vagy szekér útnál őr áll, aki tudja a gőzös érkezését 's a szerint engedí által menni vagy nem a még a gőzös el nem halad, továbbá pedig közel egymáshoz magass rudak 's rajtok kosarak vannak, azon esetre, hogy ha szerencsétlenség esnék, a kosarakat tüstént fel emelve, segedelem érkezik rögtön, azonban oly magasra vitte az ész már, hogy életveszedelemtől félni nem igen lehet. Egy egy locomotiv utáni szekereken ülhetnek hatszázan is, ilyen szekér van itt valami 35, egy-egy locomotiv belé kerül 25—30 ezer pengő rfrtba, Bétsből Gloggnizik 12 mértföldig van ezen vasut és került 13 millió pengő rfrtba. Vajon Erdélyben mikor leszsz vasut és gőzhajó?

Béts az austriai birodalomnak fővárossa, még a Rómaiak is úgy mint Vindobonát esmerték és ezek által városnak emeltetett, amelyben a nagy Császár, Mark Aurél 180-ik évben meg halt. Béts nevezetes a történetírásban a két, 1529 és 1683-beli török háborúkról, a frantzia béütésekről 1805 és 1809-be, úgy az 1814-beli híres fejedelmi Congressszusról. Béts körül 34 külváros, a város és külvárosok között van a Glaszsi (Glacis) mintegy 600 lépés széles, alleékkal béültetve, benn a városba van mintegy 1216 épület, a templomokon kívül, melyben 3, 4, 5, 6, 7 emeletesek az épületek, a külvárosokban van mintegy 7000 épület, a külvárosokban is 3, 4, 5 emeletesek, kő graditssal és cserép vagy réz fedelekkel; azon canálison, mely a város és Leopoldstadt között folj, szép hidak vannak, jelesen a Ferdinand és Ferencz hídjai (és két lánczos hidak a gyaloglók számára, melyeket Sofia és Károly hídaknak neveznek). Bétsnek a klimája nem állandó, a meleg és hideg hirtelen váltják magokat. Bétsset egészszen meg lehet látni a szent István toronyról és Kalenbergi várról. Népeisége Bétsnek mintegy 340 ezer, ezekből a belső városban mintegy 60 ezeren laknak, itten mintegy 5000 hivatalbeli van és mintegy 30.000 férfi és nő cselédség. Béts belső várossából tizenkét kapú viszen kifelé, ezek között az első rangot illeti a Burg kapú, — az utzák gránitkövel vannak kiflaszterezve, azonban keskenyek és horgosak az utzák, a piatzai tágasabbak, kivált a Burg vagy Parade-platz, az udvari és népkert között, szép fák között szekerezhető és járható utakkal és ösvényekkel.

A nevezetesebb épülettjei Bétsnek a Burg, ennek külsője nem sokat mutat, ellenben Nyugat-észak felé a nép kertye felől nézve pompás, a belsője pedig képzeltetni, hogy milyen lehet egy császári lakás. Továbbá a Fő Hertzeg Károly, Hertzeg Battyáni, Ditrichstein, Eszterházi, Lichtenstein, Lobkovitz, Pálffi, Schönborn, Schwartzenberg, S'ahremberg paloták, nem külömben a Báró Sina palotája, — úgy a Trattner hof, a német

rendek háza, a Bürger-Spítál (ezen épület 180.000 forint házbért hajt bé), továbbá nagyszerű épületek a Mülkerhof, a Schottenhof, a Bellegardi-féle ház, a Dicasterialis épületek között nevezetesek az udvari kamara Palotája, a Bánk épületje (itt a dolgot nézni nem szabad), a cs. k. Cantzalaria, a Magyar és Erdélyországi Cantzelláriák, a Hofkriegrats épület, az alsó-austriai országháza, a magistratus épülete, a Cs. K. Priv. National-Bank; a titkos Status Centrallaria, az Universitas épülette, a polgári Zeughaus és a Tiefe-Grabenen a két emeletes (Nb. itten a földszinti épületet nem mondják emeletnek, tehát azonkívül kell venni; ezeken kívül pedig sok templomok, imádkozóházak, kápolnák. Béts az I. Maximilián idejétől fogva az uralkodóházak residentialis laka, úgy az Statusok udvari hivatalának Centralis helye, úgymint a Cs. Kir. titkos Status és udvari Cancelláriák, a finansz ministerium. a fő Politia, és a fő Censura, — az udvari haditanáts és a közönséges számadó igazgatóság. Itten van egy róm. cath. érsekség, van egy egyesült protestans Consisterium is. Itten a nevelésre, a kimívelésre és tudományra szép intézetek vannak, a cs. királyi egyetem IV. Rudolftól alapítva 1335. egy Bibliotheca a tudománynak minden ágaiból a Dominicánusok piatán és egy nagy természet-történelmi Museum és egy fűvészeti kert a Renn-végen. Továbbá gazdasági egyesület, — állat orvoslási intézet 1822-be alapítva, — orvosi, sebészeti akadémia II. József által 1785 be kinyitattva szép bibliothecájával, naturalien kabinet az emberi testek wachs-praperátumokat, Dontana és Mascagne nevűek készítették. Van Ingenieur akadémia, 1738-ba alapítva. Van világi papok kiképezésére érseki Seminarium, ezeken kívül a nemes ifjaknak Mária Theresia által 1745-be alapított akadémia. Van akadémia a napkeleti nyelvekre is, Mária Theresia alapított 1754-be egy a török portával való ügyekbe alkalmazhatásra ifjak képezésére akadémiát, itten van Cardinalis Pázmán Péternek hajdan való Magyarországi Primásnak egy Collegiuma. Van polytechnicum Institutum, egy nagy Bibliotékával és minerológiai portékák, chemiai praeparatumok tanulmányára egy mathematisch-physicalisch kabinettel. Van a cs. k. Convictus a szegényebbek számára, 's egy Löwenbergische Convict, melyet 1732-be Gr. Löwenberg alapított. Van a cs. k. Civil Mädchenpensionát, melyet II. József császár 1786 ba alapított. Van emellett a felsőbb rangú kisasszonykák számára is egy pensionat. Van az Ursulina apátzánál leány iskola. Van ezeken kívül hat fő és hatvan alsóbb iskolák, van az egyesített protestánsoknak theologiai tudományt halgatható és más alsóbb tudományt halgatható intézete, 's ezeken kívül több p.ívát tanuló és nevelő intézetek, van úszó iskola a Präteren.

A tudományokra és mesterségekre nézve főrangúak a cs. k. udvari Bibliotheca, a cs. k. egyesített naturalien kabinet a Burgba, a Brasíliai Museum, amelybe a természethistóriára nézve, amit Braziliából kapott az udvar, bététetett. A cs. királyi Schatzkammer, a melybe a császári klenodiumok, szentségek, mesterséges és ékességes portékák vannak, továbbá a cs. k. Zeughaus, itten vannak a ritka és megnézést érdemlő fegyverek, 's jelesen egy nagy lántz, a melyet a törökök 1529-be Budánál a Dunát el akarták rekeszteni Meg érdemlj a nézést a polgári Zeughaus is, itt az udvaron van hat ágyú, melyet Ferencz császár 1810-be

a polgároknak az ők hívségeikért nekik ajándékozta. Továbbá érdemes a nézésre a Belvedere, ezen gyűjteménybe több mint kétezeröt száz kép van, melyeket mind a nevezetesebb művészek készítettek. Továbbá vannak az emberiségre és egészségre nézve intézetek, II. József császártól 1784-be alapított közönséges betegek háza, cs. k. garnisons ispotály, a kegyes szívűek ispotály, az Erzsébeth apátzák és kegyes szívű nők ispotály, az izraeliták ispotály, a szegény gyermekek számára privat institutum, minerális vízgyógyintézet a Carolina-kapun kívül, a cs. k. Invalidusok háza, a polgári ispotály, az árvák háza, gyermekek iránti intézet több-helyt a kül városba, a cs. k. siketnémák intézete, a cs. k. vakok intézete, a közönséges nyugpénzi intézet özvegyeknek, árváknak, törvénytudók, orvosok, sebészek, mesterembereknek és több cs. k. udvari szolgálatba lévőeknek, van bolondok háza, ez szomorú jelentés, ezt nem néztem meg, mert azt mondják, hogy kedvetlen és szomorú bényomást csinál az emberbe, 's hiszem is, mert az életbe magát sok okosnak hívő, rossz irányból intézett életű, rosszsmájú, ezerfából faragott atheista és sokszor éppen isten'elen eszes emberek is eléggé unalmas jelenést okoznak a betsületes embereknek, hát még a bolondok. Van Austriának Sparcassája is, van három tűz kármentő intézet, ú. m. az első austriai, a cs. k. szabadalmas és a Triesti Társaságnak Agentiája.

Itten vagynak nyugalmas feredők is, melyek között a jelesebbek a Dianabád, a Florabád, a Bründlbád, továbbá az orosz izzasztó feredő Gumpendorfon, az Augarten mellett a hideg és meleg feredők, az Augarten mellett a Damenschwimmschul és végre a cs. k. katonai úszó-iskola a Prateren, mely a civilistáknak is használhatásul nyitva áll.

Itten a szekerezésre vannak polgári lohnkutserék, vannak több mint 600 fiákerek 's ezeken kívül vannak sok társaságok, amelyeknek szekereikre a falu nevei fel vannak írva 's a közél lévő vidékekre és falukra el viszik az embert. Ilyennel voltam én is Schönbrunba, ebben belé ülhetnek 10—12-en 's fizet az ember 12 pengő rfrtot 's vannak gyaloghintók, melyekkel a városnak utczáiba elviszik az embert. A gözszekerekre vivő szekereken pedig e van írva: „Omnibus“.

Vannak jeles vendéglők (Hotels), melyek közül nevezetesebbek benn a városban zum Erzherzog Karl, zur Kaiserin von Oesterreich, zum Schwan, zum Wilden Mann, zum Ungarischen König, zum Römischen Kaiser, zur Stadt London és zum weissen Wolf és kávéház több van 80-nál is, ahol csinos butorozásokat láthatni.

Bétsben az industria határtalan, mintegy 300 kiváltságos és 300 kisebb fabrikák és manufacturák vannak. Említésre méltó a cs. k. porzellán-manufaktura, a melynek a Joseph piatzon derék magazinuma van.

Szép az ágyú öntés, ágyú furás és a cs. k. puska gyár.

A bétsi népnek sokféle időtöltései vannak, öt helyt van Theatrum, melyek között a cs. k. Hoftheatrum a Burg mellett csupán szomorú játékokra néző és a lefinomabb vígjátékokért van; a másik a cs. k. Hoftheatrum a Kärtnerthor mellett, csak operákért és ballettekért van, ide gyakrabban jöttem, mert most májusba itt szoktak lenni az olasz operisták és ballettisták által adni szokott szebb játékok, ezek felséges játékok voltak; a harmodik a Wieden, a népszerűbb játékok szoktak adadni,

az 4-ik a Josephstadtba 's az ötödik a Leopoldstadtba, itt is népszerű darabok adatnak elé.

Lehet víg tánczó helyeket találni a Redouthba, im Casino auf dem neuem Markte, az Apollo szállóba, Sperlnél, az arany birsalmánál, továbbá egy holnap sem telik el, a musikai egyesület vagy a jelesebb virtuosok által eléadó Concertek nélkül; piquen'quek és társasági bálók is vannak.

Végre pedig a kellemesebb sétáló helyei Bétsnek, a Kohlmark és Graben, a belső várost körül vevő vár (Bastáj), a Glaszsi (Glacis), a mely alléekkel van béplántálva, itten kávéház és vízgyógyintézet, a népkert és a paraditsom kert, a Hertzeg Lichtenstein és Schwartzenberg kertyei, a Prater, az Augarten és Brigittenau. Ezek nagyon egészséges és kedves sétáló helyek, azonban, midőn az idegen legelőbb Bétsbe érkezik, ha nintsenek itten jó barátjai, mert csak egy jó barát vagy esmerős nem elég, többen kívántatnak, akik mindezekhez elvezessék, 's jelesen nagy befolyású emberek kívántatnak 's ezek mellett nyelv tudás és dolgok körüli ügyes felfogás, műveltség és esmeret kívántatnak, mert különben sok és nagy költséggel, sok kedvellenséggel és sok unalommal jár mindezeknek felkeresése. Meg bethűhetetlen itten egy jó barát vagy bár esmerős is, akit ha vezetőnek (Ciceroné) használhat, továbbá pedig itten, minthogy nagy a város, nem tudakozódhatik az ember az esmeretlentől, mivel nem csak azt nem tudhatja az ember, hogy a városban a kívánt személy vagy tárgy hol kapható meg, hanem még a véle egy épületbe lakókat sem tudhattya az ember, hogy ki és mi.

Azonban perse pénzen kaphatni vezetőket vagy fiákereket, akik tüstént a kívánt helyre viszik az embert, ha megnevezi az utzát 's a ház számát, továbbá pedig itten a gráditsoknak és szobáknak is numerosa van 's már azelőtt tudni kell, melyikhez nyenyen, mert még csak az épületbe is elvitetheti magát 's itt is csak bé nyitni nem lehet, hanem csengetni kell, mert az ajtók bé vannak zárva, — minden háznál Hausmeister van, és a nagyobbaknál kapus, akiknek hireik nélkül nem is igen tudhat az ember bémenni. Én szerentsés voltam, hogy sok erdélyi urakra, tanulókoromi barátaimra és esmerőseimre akadtam, akik mindenbe világositást adtak.

14. Maji, reggel el indult Bétsből a Hessenhomburg nevét viselő magyar gyalog Rgmt, ez húsz évig volt itt szolgálatot tenni és most más német regiment váltsa fel. A mikor el indult, ki ment maga a felség is, több Fő-Hertzegek és Hertzegek Generálisi és több tiszti kar, az is egy oly pompa volt, amit nem minden nap láthatni Bétsbe is. Ez nap megnéztem a Belvederet, itt lakott Maria Theresia, most pedig minden szobák felséges művű képekkel vannak teli. Amikor a politechnikumba a műv kiállítást láttam, azt hittem, hogy annál már felségesebb valami nem lehet, most pedig végig nézve a Belvederébe lévő képeket, kissébb nagyobb szerben a lefolyt életnek különböző idejéből látni meglepetés nélkül nem lehet, e mellett van az Ambrazi gyűjtemény, itt is a régi időkből pántzélokat, sisakokat, zászlókat, kardokat, buzogányokat és egyiptomi régi alakokat, úgy görög és római régiségeket lehet látni és drágakövekkel régi gyűrűket 's csupa aranyból régi műveket, itten láttam több ezer évekről maradt múmiákat, a melyeknek oly sokáig meg

tarthatási balzsamozás módját most nem tudák. Itten egy szép kert is van halas tókkal.

15. Maji megnéztem a Császári istállókat és szekereket, itten látni pompás aranyos kotsikat, itt láttam a császári halotti szekeret is, a melybe az uralkodóházbelieket haláluk után viszik az örök nyugvó helyre, az itteni kotsiknak az ára létre állítana egy szegény legényt, azután megnéztem a császári lovaglőiskolát (Reitschult), itten, akinek pénze van, idegeneket is taníttanak lovagolni és lovat is taníttanak, de a mely lovakat itt taníttanak, azok nem gondolom, hogy a bányászok hegyén járjanak.

16. Maji láttam a Naturalien Cabinétet, itten az állatok országát láthatni, a világnak minden részeiben lévő szárnyas, négy lábú, ragadozó és szelid, vízi és földön lévő, csúszó és lábas, elkezdve az férgektől, az insectumoktól kezdve az elefántig, szunyogtól a Strutzmadárig és a halaknak minden nemeit sok szobákba, ezeket leírni nem lehet, lehet számítani mily megmérhetetlen és megfoghatatlan a természet, a midőn csak az itten lévő temérdek állatoknak esmeretére és természeti tulajdonok megkülömböztetésére megkívántató tökéletes esmeret megszerzésére egy élet nem is elég.

21. Maji, a mai napom nekem mindenképpen felett nevezetes és elfelejtethetetlen, mert láttam az uralkodó házat 's annak minden tagjait, úgy nem különben az idegen uralkodók nagygyajit, diplomatáit, úgy mint a mái napon rózsainnepet (Rosenfest) tartatott Ő Felsője, a császári kertbe, adatott egy ebéd, volt a kertbe a virágházba lévő szalába, itten az austriai uralkodó ház és külső diplomatai kar mellett, az Austria-Birodalom nagygyainak is csak az extractussa lehetett szerentsés jelen lenni. Örömmel néztem, hogy Erdélyből is volt ezen fővigalomban Br. Jósika Sámuel udvari tanácsos Úr ō Méltósága, mást Erdélyből nem láttam. Hogy én ezen innepet láthattam, egykülönös nagy szerentse volt, mert nemcsak, hogy ide a szalához közel, de még a kertbe sem volt szabad senkinek is menni, azelőtti különös engedelem következésébe nyerhető billét nélkül. Ezen kertbe máskor sem lehet bé menni. Én a virágházból, a mely éppen a szála mellett volt erőssen közel, nézhettem egy udvari kamarás kegyéből ezen magas gyülekezetet. Itten kevés úr volt kereszt nélkül. Itten volt szerentsém látni a különböző nagy, közép és kisebb kereszt rendű vitéz magass urakat.

A midőn a Császárt és császári házhoz tartozókat, a ministereket és az idegen uralkodók követtyeit az ōk keresztveikkel ily udvari víg társaságba láttam, nagy meglepetést éreztem, gyönyörrel néztem mindenik Fő-Hertzegnek vígalmára 's azok között különös víg volt István Fő-Hertzeg. Itten volt a török követ is az ō veres sapkájával. Strauss a bandájával musikált felségesen és a princek 's princessinek táncoltak. Csak hogy ezt láthattam, ez is meg érdemelte a Bétsbe való jövetelemet. Ez a vigalom tartott délután hatig, akkor Strauss a bandájával a népkertbe ment és ottan a felséges darabjaival gyönyörködtette egészsz tíz óráig a publikumot, ekkor egy kis tüzi játék volt, a mi nagyon felségesen hánta a szikráit."

Közli: Dr. Gyárfás Elemér.

E. MÚZEUM-EGYESÜLET

Elnöki megnyitó az E. M. E. 1937. február 21-i közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

Engedjék meg, hogy elsősorban megemlékezzem arról a nagy veszteségről, mely Egyletünket elnökiünk, gróf Wass Béla, elhalálozásával érte. Gróf Wass Béla közpályán eltöltött hosszú élet alkonyán hozta meg azt a nagy áldozatot, hogy előrehaladott kora dacára vállalta Egyletünk vezetését. És ezt a tisztet a legnehezebb viszonyok között, élete végéig lelkiismeretesen töltötte be. Amíg egészségi állapota engedte, tevékenyen részt vett Egyletünk életében; hosszan tartó, súlyos betegsége alatt is állandóan a legnagyobb érdeklődést tanúsította Egyletünk ügyei iránt.

Ezért indítványozom, hogy érdemeit jegyzőkönyvben örökítsük meg, emlékét pedig szívünkben fogjuk megőrizni.

A négy évig tartó világháborúnak egyik reakciója az volt, hogy az emberiséget és főképpen annak apostolait nagy békevágy hatotta át. És akik beláttak az emberek lelkületébe, oly eszmék elindításán fáradoztak, melyek hivatva vannak az emberiséget ott összehozni, ahol a napi politika, a fegyverek elnémulnak, és ahol nem erőszak útján, hanem békés eszközökkel, nemes versengésben, magasabb célok szolgálatában mérhetik össze erejüket az egyes országok, testi és lelki tehetségükhöz mértén babérokra pályázva.

Ezen új eszméknek hódolva, születtek meg és fejlődtek az egyes országok ifjúságának cserkész táborai és az ezeket összefoglaló világjamboree. Baden Powel-nak nagy érdeme, hogy sikerült neki az egész világ fejlődő ifjúságát egy táborba összehozni, hogy ott egymást megismerve, megbecsülve, rend, fegyelem és jellem tekintetében, mind pedig testi ügyességük bemutatásában keljenek versenyre.

A béke-eszmék ugyanilyen apostolának lehet nevezni Baillé la Tour márkit is, aki az ó-görög kort tanulmányozva, még a háború előtt életre keltette az Olimpiászokat. De ezek tulajdonképpen csak a háború után lendültek fel és értek el nem várt és soha nem látott méreteket. És így lettek kifejezői azon békeváagnak és békegondolatnak, mely az emberiséget nem a harcerekken, hanem a békés olimpiai stadionokban kívánja összehozni, hogy mérjék össze erejüket és ott vihessék diadalra békés küzdelmekben az egyes országok nemzeti lobogóit.

De nemcsak a sportnak, a testi ügyesség fejlesztésének vannak meg az emberiséget összehozó közös térségei, hanem még inkább meg kell lennie a szellemi tehetségeknek, a tudományoknak olyan stadionja, melyben fegyver- és politikamentesen, vallás és nemzeti különbség nélkül kelhet nemes versenyre az emberiség, hogy a tudomány áldásai-val kapcsolja össze a széjjelhúzó és egymással harcban álló elemeket.

Míg a szellemi együttműködés különböző társaságai nemzetközi viszonylatban fejtik ki tevékenységüket, mi, az E. Múzeum-Egylet, nagynevű alapítónk, Gr. Mikó Imre, intenciói szerint a tudományok fejlesztésével és terjesztésével szűkebb területen kívánjuk azon célt szolgálni, hogy az emberek ne a fegyverekben és az erőszakban keressék boldogulásukat, hanem egy olyan téren, ahol mindenki kiveheti a részét, s mindenkinek előmenetele és győzelme csak hasznot jelent a többiekre, nem pedig halált és pusztulást. És ahogy az olimpiai stadionban az egyes nemzetek külön-külön vonulnak fel és mutatják be testi képességeiket, és ahogy az Olimpiászt nemzetinek és egyúttal nemzetközinek is lehet nevezni, épúgy a tudomány olimpiá-szában minden nemzetnek meg kell tennie a magáét, hogy legjobbjait felvonultatva, versenyre kelve a többi nemzettel, nemzeti tudományával hozzájáruljon a tudomány nemzetköziségéhez.

Az a célja Egyletünknek, hogy a magyar nemzeti kultúrát terjesszük, tudományos felolvasásainkkal hozzájáruljunk népünk neveléséhez, de a mellett a tudományoknak mindenkit átfogó és mindenkire kiterjedő hatása folytán a népek összességében kivívjuk azon helyet, amely nemzeti kultúránkat megilleti, és ezáltal hozzájáruljunk más kultúrák fejlesztéséhez és a különböző nemzetiségek tudományos síkon való békés összehozásához és együttműködéséhez.

Ezen célkitűzéseink sajnos nem találtak mindig kellő megértésre a hatalmon lévők részéről, mert különben nem gáncolták volna el a timisoarai-temesvári vándorgyűlésünket, ahol minden politikától mentesen alapítónk szellemében kívántuk teljes erőnket a tudományok terjesztésének szentelni és ezért a kormánytól minden támogatást, nem pedig betiltást érdemeltünk volna. Sajnos, az állammal szemben az anyagi és vagyoni helyzetünk még mindig nem nyert rendezést, pedig csak ennek rendezése után leszünk képesek hivatásunknak teljesen megfelelni és nyugodtan dolgozni.

Áthatva azon kívánságtól, hogy a hatalmi tényezők végre belássák tudományos alapon a népek közötti békét szolgáló feladatunk fontosságát, van szrecesém a közgyűlést megnyitni.

Báró Jósika János
alelnök.

A választmány jelentése az E. M. E. 1936. évi működéséről.

A közgyűlésnek teendő szokásos évi beszámoló választmányunknak egy év alatt az E. Múzeum-Egyesület érdekében kifejtett munkáságáról és az Egyesület életében egy év alatt történt eseményekről van hivatva számot adni. Egy darab multat igyekszünk tehát a jövő számára átörökíteni.

A mult elbírálása mindig a jelenen keresztül történik, még akkor is, ha a történetíró nem hajlandó ezt magáról elismerni. Mi pedig oly közel állunk a most letűnt év eseményeihez, hogy készséggel elismerjük, miszerint mint az 1936. év történéseinek cselekvő és szenvedő alakjai, még mindig az események hatása alatt állunk. Még friss a fájdalom szívünkben, melyet a köznek mindig szolgálni kész, fennkölt gondolkozású elnökünknek, szentgyeydi és czegei Wass Béla grófnak, halála ütött. Wass Béla gróf az E. Múzeum-Egyesület ügyeinek intézésében évtizedeken keresztül résztvett mint választmányi tag, az elnöki tisztét 1925 február 21-től élete utolsó napjáig, 1936 szeptember hó 1-ig, töltötte be. Közéleti működésben gazdag életét a tudomány-szeretet, főleg a természettudományok megbecsülése jellemezte. Hanyatló korában is mindig az egymás iránti jóindulat és megértés hirdetője volt. Emlékét kegyelettel őrizzük s intő szavait, a mindenkivel szemben való „jóindulatot és megértést“, az E. Múzeum-Egyesület eddig is mindig hirdette s hihetőleg ezután is gyakorolni fogja. Megboldogult elnökünk emlékére két hálás unokája, gróf Wass Albert és báró Atzél Ede, a november hó 2-án kelt bejelentés szerint, az E. Múzeum-Egyesület javára ötvenezer lejes alapítványt létesít. Az alapítványi összeget öt éven belül évi egyenlő részletekben ígérik befizetni. Az alapítvány rendeltetését a választmány „legjobb belátása szerint állapíthatja meg“. Fogadják a nemes gondolkozású alapítványtevők ezuton is a hálás köszönet nyilvánítását. Az 1937. január 29-i ülésen a választmány kimondotta, hogy az elhunyt elnök személye iránti kegyeletből az elnöki széket egyelőre betöltetlenül hagyni javasolja a t. közgyűlésnek.

Az E. Múzeum-Egyesület első vonalban álló szellemi vezetőinek sorában az 1936. év új embereket állított az élre. Az 1935-ben elhunyt dr. Szádeczky K. Gyula helyébe a Természettudományi Szakosztály dr. Páter Béla ny. gazdasági akadémiai igazgatót, a városunkból elköltözött és lemondott dr. Veress Ferenc elnök helyébe pedig az Orvostudományi Szakosztály eddigi tevékeny titkárát, dr. Koleszár Lászlót, állította. Mindkét szakosztályi elnök nemcsak szakosztályunknak, hanem az egész Egyesületnek régi, lelkes munkása, kiktől választmányunk sokat vár.

A szakosztályok a letűnt évben összesen 25 népszerűsítő és 25 szakelőadást tartottak, mégpedig a Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Szakosztály tartott 7 népszerűsítő és 4 szakelőadást, a Természet-

tudományi Szakosztály 10 népszerűsítő és 3 szakelőadást, az Orvostudományi Szakosztály 7 népszerűsítő és 18 szakelőadást (8 ülésben). A Jog- és társadalomtudományi Szakosztály előadásai közül az 1936. január 1—december 31-i időre csak egy előadás esik. Biztató jelt látunk azonban arra, hogy a Jog- és társadalomtudományi Szakosztály is fokozottabb tevékenységbe kezd s felhagy azzal az eddig vallott elvvel, hogy mindaddig semmi működést nem fejt ki, míg az ostromállapot és cenzúra miatt korlátozva van működésében.

Örvendetes tényként kell megállapítanunk egyébként, hogy az 1936. év folyamán a városunkban hirdetett előadásaink közül egyet sem voltunk kénytelenek elhagyni hatósági engedély hiánya miatt. Előfordult ugyan néhány esetben, hogy a műsorban feltüntetett időpontra nem kaptuk meg a szükséges hatósági engedélyt, részben technikai okok miatt, részben pedig, mert a hatóság nem volt hajlandó engedélyt adni, de személyes közbenjárásra az akadályok elhárultak s újabb kérés beadásával későbbi időpontra sikerült az elmaradt előadások megtarthatására is engedélyt nyernünk. A kérdés történetéhez tartozik azonban az a tény is, hogy Egyesületünk mindig nagyon óvatos az előadás-sorozatok összeállításában. Kerül minden olyan tárgykört, avagy címet, mely a legkisebb mértékben is kifogásolható lehet bármilyen okból a hatóságok részéről.

1936. január 1-től 1936. december 31-ig a szakosztályok a következő előadásokat tartották:

Népszerűsítő előadások:

(a megtartás sorrendjében):

I. Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi Szakosztály:

1. *Reischel Arthur*: Az első magyar regény. 2. *Dr. Imre Lajos*: A közösségi élet pedagógiája. 3. *Dr. Biró József*: Az „erdélyi“ barok. (Vetített képekkel.) 4. *Biró Sándor*: Román-magyar történeti kapcsolatok. 5. *Járosi Andor*: A mai életrajzi regény. 6. *Dr. Tavaszy Sándor*: Nietzsche. 7. *Dr. Jancsó Elemér*: Aranka György és kora.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. *Cseke Domokos*: Az Alduna és a román tengerpart. (Vetített képekkel.) 2. *Dr. Tulogdy János*: A természettudományok haladása az utolsó két évtizedben. 3. *Husz Ödön*: Az élettudomány fejezeteiből. Születés és halál a szervezetek faji életében. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Tulogdy János*: A természet védelme és a nemzeti parkok. (Vetített képekkel.) 5. *Dr. Ferenczi Sándor*: Románia halvilága. (Vetített képekkel.) 6. *Dr. Szász Ferenc*: Meteor-katasztrófák. (Vetített képekkel.) 7. *Xántus János*: A sivatagok, mint a kultúra bölcsői. (Vetített képekkel.) 8. *Bányai János*: A „székelyföldi“ fehér földek ipari

jelentősége. (Vetített képekkel.) 9. *Xántus János*: Az ismeretlen Spanyolország. (Vetített képekkel.) 10. *Dr. Tulogdy János*: A levegő meghódításának legújabb eredményei: a vitorlás repülés. (Vetített képekkel.)

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. *Dr. Koleszár László*: A rekedtségről. (Vetített képekkel.)
 2. *Dr. Schmidt Béla*: Hogy nyert világjelentőséget a magyar paprika?
 3. *Dr. Koleszár László*: Az orvostudomány haladása a háború óta. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Osváth Lajos*: A reumáról. (Vetített képekkel.) 5. *Dr. Stern Vilmos*: Újabb haladás a belső elválasztás tanában. 6. *Dr. Boér László*: Milyen sport való a nőknek? 7. *Dr. Schmidt Béla*: Kolumbustól Ehrlichig. (Vetített képekkel.)

IV. Jog- és társadalomtudományi Szakosztály:

Petrovay Tibor: A részvénytársaságtól a szövetkezetig.

Szakelőadások:

I. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztály:

1. *Dr. Rajka László*: Jókai bűnügyi történetei. 2. *Herepei János*: Régi verses emlékeink. 3. *Dr. Jancsó Elemér*: Nyelv és társadalom. 4. *Dr. Varga Béla*: A neveléstudomány bölcséleti alapvetése.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. *Dr. Balogh Ernő*: Újabb adatok a „komárniki“ barlanghoz. 2. *Dr. Balogh Ernő*: Újabb adatok a „meziádi“ barlanghoz. 3. *Dr. Balogh Ernő*: A „popováci“ barlang.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. *Dr. Koleszár László*: Högyes Endréről, mint a mystagmustan felfedezőjéről. (Elnöki székfoglaló értekezéslet.) 2. *Dr. Mátyás Mátyás*: A thrombosisról. 3. *Dr. Péterfy Pál*: Gégefekélyek fertőzőbetegségeknél. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Koleszár László* és *Dr. Herskovits Izidor*: Tüdőtályog gyógyult esete. (Betegbemutatás.) 5. *Dr. Osváth Lajos*: Fogeredetű tályogok punctiós kezeléséről. (Betegbemutatás.) 6. *Dr. Herskovits Izidor*: Ritkább röntgen-képek a csontdiagnostica köréből. (Betegbemutatás.) 7. *Dr. Márkos György*: Az acetonehánnyásról és annak jelentőségéről egy bélelzáródásos eset kapcsán. 8. *Dr. Herskovits Izidor*: Igazi- és áldiverticulumok a tápcső mentén, különös tekintettel azok felismerésére és gyakorlati fontosságára. 9. *Dr. Orient Gyula*: Ascorbinsav C vitamin jelentősége. (Eredeti anyag bemutatása.) 10. *Dr. Farkas Sándor*: A fogak és focalis infectio-kérdés mai állása. 11. *Dr. Borsos Imre*: Hogyan gyógyítottam meg

egy ajakrákot. 12. *Dr. Herskovits Izidor*: Hordozható röntgen-apparátus a betegágynál. (A készülék bemutatása.) 13. *Dr. Hauber László*: A rákos daganatok és tbc-s elváltozások electrochirurgiája. (Filmvetítés.) 14. *Dr. Flechtenmacher Károly*: A gyomorsebészet mai állása, különös tekintettel a gyomorrákra és a duodenum-fekélyre. 15. *Dr. Flechtenmacher Károly*: Extrauterin terhesség különös esete. 16. *Dr. Márkos György*: Bronchotefániáról egy gyógyult eset kapcsán. 17. *Dr. Koleszár László*: Mastoiditis műtétek utáni primer-sebvarrás eredményei. (Saját eljárás.) 18. *Dr. Bogdán Károly*: A másodlagos vesevezér tünetek jelentőségéről. — Összesen 8 ülésben.

Előadásaink mindig teljesen ingyenesek és bárki által meghallgathatók. Az előadásokról előzetesen nyomtatott műsört bocsátunk az Egyesület tagjai és az érdeklődő közönség rendelkezésére. Közleményeikkel a napilapok is támogatják előadásainkat, az előadásokról beküldött hirdetések mindig ingyen közlik. Fogadják itt is lekötelező szívességükért hálás köszönetünket.

Amily örömmel állapítottuk meg az előbb, hogy az Egyesület székhelyén hirdett mindegyik előadásunkat megtarthattuk, mert végeredményben mindegyikre megkaptuk a hatósági engedélyt, éppoly leverőleg hat reánk, midőn arról kell jelentést tennünk, hogy az 1936. augusztus hó 23—25. napjára Timișoara-Temesvárra kitűzött vándorgyűlésünket, mely orvoskongresszussal lett volna egybekötve, nem tarthattuk meg, mert minden utánajárással sem sikerült megszerezniünk a hatósági engedélyt. Hiába járt e célból az Egyesület küldöttsége a belügyminiszteriumban is. Még szomorúbb a dologban az, hogy az utolsó napig reménykedvén a hatósági engedély megszerzésében, kénytelenek voltunk minden előkészületet megtenni, úgyannyira, hogy a vándorgyűlésre előírányzott összeg nagy részét az előkészületek felémésztették a nélkül, hogy a tudomány terjesztését célzó összeg bármily kevéssé szolgálhatta volna a tudományos törekvések előmozdítását. A kinyomatott és szétküldött meghívó tanúsága szerint a vándorgyűlésen 25 népszerűsítő előadás, az orvoskongresszuson 57 szakelőadás lett volna. Az orvoskongresszus előadói között olyan külföldi professzorok is szerepeltek, kiknek európai viszonylatban is ismert nevük van. Csak sajnálni tudjuk, hogy nagy gonddal előkészített és tudományos szempontból sokat ígérő vándorgyűlésünket a megértés hiánya elgáncsolta. — Az Egyesület választmánya a vándorgyűlés ügyét emlékiratban a Román Tud. Akadémia tudomására hozta s kérte támogatását hasonló esetek elkerülése céljából.

A csaknem az E. Múzeum-Egyesülettel egyidős folyóiratunk eddigi neve helyett csak Múzeum néven jelent meg és sokszor a kiszedett tanulmányokat kénytelen volt elhagyni, mert a cenzúrázás teljesen érthetlenné tette azokat. Itt azokról a tanulmányokról van szó, amelyekben épen a régi helyneveken van a hangsúly s ezek nem használhatása esetén megdől a tanulmány közlésének értelme. *Dr. Iorga Miklós* történettudós, volt miniszterelnök és *dr. Gyárfás Elemér* szenátorunk szíves közbenjárására 1935-ben

Egyesületünk kapott is egy belügyminiszteri engedélyt, hogy folyóiratunk a történeti és nyelvészeti tanulmányokban azokat a helyneveket használhatja, melyek az illető korban használtak. Az 1936. évben azonban az illetékes hatóság nem vette figyelembe a régi miniszteri engedélyt. Ebben az ügyben az Egyesület ismételten a belügyminiszteriumhoz fordult s ismét kérte dr. Iorga Miklós volt miniszterelnök úr és dr. Gyárfás Elemér szenátorunk szíves közbenjárását. A kapott hivatalos értesítés szerint a belügyminiszterium megengedte, hogy folyóiratunk az „Erdélyi Múzeum“ címet viselhesse s a folyóiratban közölt szövegben a földrajzi neveket két nyelven használhassuk. — Javasoljuk, hogy mondjon a t. Közgyűlés köszönetet dr. Iorga Miklós volt miniszterelnök úrnak és dr. Gyárfás Elemér szenátorunknak szíves támogatásukért, melyet Egyesületünkkel szemben ismételten tanúsítottak.

Dr. György Lajos főtktár szerkesztésében megjelenő folyóiratunk az elmúlt évben 3 füzetben összesen 346 oldalon jelent meg. A vele kapcsolatos „Tudományos Füzetek“ száma 81-ről 90-re emelkedett. Az Orvostudományi szakosztály dr. Veress Ferenc és dr. Koleszár László szerkesztésében kiadta az „Értesítő“-ben az 1932—33. évek tudományos szaküléseinek anyagát. A szakosztály „Értesítő“-jének XLVI. kötete 252 oldalon jelent meg.

Nem jelent meg a múlt évben sem az Egyesület 75 éves jubileumi Emlékkönyve. Az Emlékkönyv kiadása az 1937. évre is fel van véve a munkatervbe, esetleg két kötetben, melyek közül a választmány határozata értelmében egyelőre csak a szakosztályok történetét tartalmazó kötet jelenik meg, az E. Múzeum-Egyesület ötvenéves és huszonötéves történetét tartalmazó kötet további határozatig nem jelenik meg.

Nem jelent meg a tervbevett „Szádeczky Gyula-Emlékfüzet“ sem. Ennek oka az, hogy a szerzők még nem készültek mindnyájan a tanulmányaikkal. Remélhetőleg azonban az 1937. évben az Emlékfüzet meg fog jelenni.

A folyóirata és kiadványai ellenében az E. Múzeum-Egyesület és a külföldi intézetek és folyóiratok között fennálló csereviszony nagyon sok kívánnivalót hagy hátra. Hozzánk nagyon hiányosan érkeznek a folyóiratok, a külföldi intézmények pedig szintén sok esetben reklamáltak kiadványainkat. Mi minden esetben pótoltuk a meg nem érkezés miatt előállott és nekünk jelentett hiányokat. Természetesen a régebbi kiadványainkra vonatkozó óhajoknak nem mindig tudtunk eleget tenni, mert már sok régebbi kiadvány kifogvott. Hosszú volna felsorolni mindazon külföldi intézményeket, melyek Egyesületünket ilyen célból a múlt évben felkeresték.

Az Egyetemi Könyvtárat a múlt évben is zavartalanul látogatták mindazok, kiknek birtokában volt az E. Múzeum-Egyesület tagigazolványa. Az igazolványt kérésre mindazok megkapták, kik tag-sági kötelezettségüknek eleget tettek.

A múlt évben is ingyen küldtük meg 50 példányban falusi tanítóknak és papoknak a „Magyar Népegészségügyi Szemlé“-t. Hiszünk, hogy a népegészségügy előmozdítását szolgáltuk e kitűnően szerkesztett folyóirat ingyenes megküldésével. A legtöbbje azoknak, kik ingyen kapják e folyóiratot, nem is sejti, hogy Egyesületünk teszi lehetővé nekik e folyóirat olvashatását. Ha véletlenül megtudják ezt, megható az a hang, amellyel köszönetet mondanak Egyesületünknek. A múlt évben az 50 példányért 4000 lejt fizettünk a „Magyar Népegészségügyi Szemle“ szerkesztőjének. Fogadja köszönetünket e helyről is megérintő szívességéért. A szétküldést ezévből is a Magyar Népheti folyóirat kiadóhivatala volt szíves vállalni csupán a készkiadások megtérítése ellenében. Szívességéért itt is köszönetünket nyilvánítjuk.

A tárvizsgáló bizottságok jelentése és a rendelkezésünkre álló adatok szerint gyűjteménytarainkban a következő gyarapodások voltak:

A Könyvtár gyarapodása 93 mű 127 kötetben. Az Egyesülettől kapott dotációt csaknem teljes egészében könyvkötésre fordították, 339 kötetet köttettek be. Gyarapodott még a Könyvtár 53 kötet folyóirattal. Úgy a könyvek, mint a folyóiratok nagyrészt ajándék és eserepéldányként jutottak a Könyvtár birtokába. — A levéltárban főleg rendező, konzerváló és tisztító munka folyt. Kisebbszámú gyarapodás az Egyesület adminisztrációs kiadásainak terhére, a választmány utólagos jóváhagyásával, vásárlás útján történt. A Könyvtár-igazgatóság a még 1934-ben a levéltár konzerválására az Egyesülettől kapott 10.000 lej rendkívüli segélyről még most sem tud elszámolni, mert a szükséges hártypapírt külföldről nem tudta beszerezni s így a múlt év végén előzetes próba után belföldi hártypapírt vett, mely a külföldinek csak a felébe került. Így a rendelkezésre álló összegből sokkal nagyobb mennyiségű papírt tudtak beszerezni. A papír a jelentés szerint jónak bizonyult. A javító munkálatok folyamatban vannak. — A tárvizsgáló bizottság jelentése alapján a levéltár konzerválására a dotáción kívül kisebb összeget javasolunk az idej költségetesbe beállítani.

Itt tartom helyénvalónak megemlíteni, hogy az Egyesület választmánya Merza Gyula egyesületi ellenőrünket, főleg a könyvtárnak tett többszöri ajándékozás elismerésül, az E. M. E. alapító tagjává választotta.

Az Érem- és régiségtár igazgatóságának jelentése szerint, az Egyesülettől a választmány hozzájárulásával kivételesen egy összegben felvett dotációt a középkori és modern kerámia kiállítási állványára fordította. A jövő évre ismét kéri a dotációnak kivételesen egy összegben való felvehetését. Gyarapodást csak az Orosz Endre által ajándékozott római és középkori kőanyag jelentett. Orosz Endrét többszöri ajándékaiért, melyet főleg az Érem- és régiségtár, de több ízben a Könyvtár számára is tett, a választmány hálája és elismerése jeléül szintén az E. M. E. alapító tagjává választotta.

Allattárunk és Növénytarunk a dotációt a választmány hozzájárulásával a gyűjtemények fenntartására, konzerválására fordította.

A tárvizsgáló bizottságok jelentései szerint a fentebbi négy tárban minden tekintetben a legteljesebb rend van. A gyűjtemények épsége biztosítottnak látszik. A tárigazgatók készséggel adták, vagy adatták meg az Egyesület kiküldötteinek a kért felvilágosításokat. Azt is meg kell állapítanunk, hogy ha régebben voltak is kívánnivalók e négy tár egyik-másikában a gyűjtemények elhelyezésére vonatkozólag, a tárigazgatók igyekeztek adandó alkalommal az elrendezésen javítani. Ilyen örvendetes javulásról tesz most is jelentést a könyvtárvizsgáló bizottság, mikor közli, hogy a Régi Magyar Könyvtár kettős sorban való elhelyezése megszűnt, mert az igazgató jóvoltából egy három méteres üveges szekrényt bocsátottak rendelkezésre.

Meghatódottan jelentjük, hogy az Állattár igazgatója, dr. Ioan A. Scriban egyetemi tanár, ez alkalommal utóljára tette meg jelentését a dotáció felhasználásáról. 1937. január 21-én tragikus hirtelenséggel elhunyt. Temetésén Egyesületünket az E. M. E. titkára képviselte. Csodálatos a Gondviselés útja. Más évben előfordult, hogy az elhunytak január hóban ismételten fel kellett a figyelmét hívnunk, hogy az elszámolásról szóló igazoló iratokat küldje be, most jóelőre már 1936. októberében beküldötte azokat. Mint nem Transylvánia-Erdély szülőtte, eleinte nehezen tudta megérteni Egyesületünk és az ő igazgatása alatt álló intézet viszonyát, de már évek óta az ellenőrző bizottság a legnagyobb rendről tesz jelentést. Ez alkalommal is a december 7-én kiszállt bizottságot a legnagyobb udvariassággal fogadta.

Az előbbi négy tárról szóló jelentéssel ellentétben az Ásványtár állapotáról ez alkalommal sem tehetünk jelentést, mert az Ásványtár igazgatója az 1937. január 11-én ellenőrzésre kiszállott bizottságot most sem volt hajlandó megbízatása teljesítésére a tárba beengedni. A közgyűlés nem haladhat el szó nélkül e jogtalan cselekedet mellett s tiltakozó szavát most is fel kell emelnie a miniszteriumnál az Ásványtár igazgatóságának évenként megismétlődő önkényes és jogellenes magatartása ellen, hogy a tulajdonost megakadályozza saját tulajdona számbavételében.

Az E. M. E. vagyoni állapota, az 1936. december 31-i helyzetet feltüntetve, a következő: Az alapok értékpapírjainak összege változatlanul 262151.85 lej, az alapok takarékbetétjeinek összege változatlanul 183392 lej, régi kétes követelések 18667.37 lej, a Str. Regala 1.—Majális-utca 1. sz. ház ingatlan vételára illetékekkel s költségekkel 1093000 lej, készpénzkészlet 215564 lej, összesen tehát 1772773 lej 22 bani, ami a múlt évi vagyonállapothoz képest 102675 lej többletet jelent. E többlet elsősorban abból állott elő, hogy az 1936. évben nem került még kiadásra, miként jelentésünk előbbi részében ismertettük, az E. M. E. 75 éves jubileumi Emlékkönyve és a Szádeczky-Emlékfüzet. E tételek az idejű költségvetésben ismét szerepelnek. A fenti vagyon-állaghoz járul még a gróf Wass Ottilia-féle ingatlan értéke. — A számvizsgáló bizottság megvizsgálta a folyóirat, házgondnok, szakosztályok és titkár számadását és az iratkezelést. Mindent rendben talált.

Az 1936. évben a rendes közgyűlésen kívül hét választmányi ülést tartottunk. A választmány az ügyeket 152 jegyzőkönyvi szám alatt intézte el. Az iktatókönyv 492 ügyszámot tüntet fel.

A letűnt évben szeretett Elnökünkön kívül örök búcsút mondtak Egyesületünknek: Dr. Hirschler József kanonok (Cluj-Kolozsvár), Dr. Ilosvay Lajos nyug. egyet. tanár (Budapest) alapító tagok; Baresay Tamás földbirtokos (Gilău-Gyalu), Bors Mihály földbirtokos (Sând-Szind), Csutak Vilmos főgimn. igazgató (Sfântul Gheorghe-Sepsiszentgyörgy), Félegyházy Antal nyug. főgimn. tanár (Odorheiu-Székelyudvarhely), Dr. Goldmann Árpád orvos (Oradea-Nagyvárad), Horosz Ignác kereskedő (Cluj-Kolozsvár), Dr. Jancsó Ödön orvos (Cluj-Kolozsvár), Dr. Király Géza ügyvéd (Cluj-Kolozsvár), Dr. Lórencz Béla orvos (Cluj-Kolozsvár), Dr. Lükő Béla orvos (Sátmar-Szatmárnémeti), Pálffy Márton főgimn. tanár (Cluj-Kolozsvár), Péter Antal nyug. polg. isk. igazgató (Turda-Torda), Dr. Petersberger Frigyes táblabíró (Cluj-Kolozsvár), Dr. Szokol Pál nyug. bányafőtanácsos (Baia Sprie-Felsőbánya), Torday József vezérigazgató (București), Veress Gábor zenetanár (Aiud-Nagyenyed) — rendes tagok. Mindnyájan hű tagjai voltak Egyesületünknek s fáj a búcsú tőlük mindannyioktól. Mégis egyesek olyan nagy szolgálatokat tettek az Egyesületnek, hogy a köteles megemlékezésen túl nem hagyhatjuk megemlékezés nélkül különös érdemeiket. A fáradhatatlanul tevékeny Csutak Vilmos az E. M. E.-nek írásban és szóban odaadó munkása volt, dolgozatai folyóiratunkban és emlékkönyveinkben jelentek meg, népszerűsítő előadás tartására többször városunkba jött. Legnagyobb érdeme talán mégis a sft.-gheorghei-sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésünk rendezésében kifejtett buzgalma. Temetésére az Egyesület dr. Tavasz Sándor szakosztályi elnököt küldte ki képviselőjéül, ki a ravatalra koszorút helyezett s a sírnál méltatta az elhunyt érdemeit. Dr. Hirschler József plébános-kanonok választmányunknak is tagja volt, de főleg azzal írta be nevét az E. M. E. történetébe, hogy letétként fontos és nagyértékű, főleg egyházi vonatkozású tárgyakat helyezett Érem- és régiségtárunkba. A hála jeléül ravatalára koszorút helyeztünk. Dr. Jancsó Ödön orvos Orvostudományi Szakosztályunknak választmányi tagja és üléselnöke volt, ki szak- és népszerűsítő orvostudományi előadásaival gyakran szerepelt előadóink között. A szakosztály koszorút helyezett ravatalára s a ravatalnál búcsúbeszédet a szakosztály akkori titkára, dr. Feszt György, mondott. Lórencz Béla szintén az Orvostudományi Szakosztályban fejtett ki munkásságot. A szakosztály elnöke, dr. Koleszár László, búcsúztatta el s helyezett sírjára koszorút. Pálffy Márton a Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Szakosztály állandó munkásai közé tartozott. Nagy lelkesedéssel előadott komoly értékű tanulmányait és népszerűsítő előadásait egyforma érdeklődéssel hallgattuk. A szakosztály koszorút helyezett ravatalára.

Ha összehasonlítjuk az 1936-ra készített munkatervet az itt vázolt 1936. évi munkateljesítménnyel, szomoruan kell megállapítanunk, hogy a munkatervet csak részben sikerült megvalósítanunk. Az elmaradt vándorgyűlés, a még meg nem jelent Emlékkönyv és Emlékfüzet vádolni látszanak. De akik Egyesületünk belső életében résztvesznek, jól tudják, hogy a meg nem valósult tervek talán több gondot és aggodalmat okoztak és több energiát emésztettek fel, minha valóra válthattuk volna őket.

A választmány nevében:

Dr. Kántor Lajos
titkár.

NYELVMŰVELÉS

Megint azok az idegen szavak.

A multkoriban kirándulásra indultunk. Egyik tanártársunk felesége így fejezte ki azt a véleményét, hogy a társaság egyik tagja a legfelkészültebb kiránduló: „Nézzétek csak! X. Y. a legkirándulásmészigebb!” Egy pillanatra elgondolkoztam ezen a sete-suta makaróni szón. Megvallom, meglepett az a csodálatos nyelvi „öntudat”, amely e magyar nő kijelentésében megnyilvánult. Számomra azonban a nevetségesnél több volt ez a másoknak fel se tűnő röpké szó. Egy egész osztály, középosztályunk, értelmiségi rétegünk sekélyes nyelvi öntudatára világitott hirtelenében rá. Mert az a kör, amelyben mi vagyunk, az első pillanatra érthető és kifejező *nemzedék* szó helyett ma a *generáció*-t csépli az unalomig. „In-”, sőt *entellektüeljeink* csak *ideológiát* és *generációs problémát* ismernek, hiszen a magyar *gondolatvilág* (eszmevilág, eszme kör) és *kérdés* szó „elkoptatott” és „nem fejezi ki ugyanazt”, nem fedi azt a „fogalmat”, mint amelyet a „*probléma alatt*” értünk. *Direkt* különlegességszámba megy, ha jó öreg *művelődés*, *műveltség*, *közművelődés* szavunkat használjuk nagynéha a *kultúra* helyett. Valahogy *kultúraltabb* ember az, aki e szót csonka németes alakjában (*kultúr*) minél gyakrabban alkalmazza. *Abszolút kultúrembernek*, illetőleg *kultúrlénynek* csak azt tartják, aki az előkelő *kultúr*-család összes tagjaival minél bensőségebb viszonyban van, és *exkluzíve* csak a *kultúrnép*, *kultúregylet* (!), *kultúrház*, *kultúrviszony*, *kultúrszükséglet*, *kultúrigény*, *kultúrszakosztály*, *kultúrállam*, *kultúrpalota* szót és édeségeit alkalmazza. Az ilyen ember valószínűleg azt hiszi, hogy *kultúr*-főlényét bizonyítja, ha beszédjében vagy írásában csak úgy röpköd a sok *nívó*, *situáció*, *diploma*, *energia*, *tempó*, *harmónia*, *szolidaritás*, *figura*, *approbáció*, *idea*, *aktualitás*, *pozíció*, *aviatika*, *centrum*, *adminisztráció*, *konzekvencia*, *szankció*, *szimpatia*, *antipátia*, *grimász* és *gesztus*-féle szó, hogy ne is beszéljünk az ezertagú idegen-szócsalád egészen közönséges atyafiságáról, mint amilyen a *lavor*, *szalvéta*, *szerviz*, *spájz*, *snelzider*, *vekker*, meg édestestvéreik.

Néha előfordul, hogy az asztalon nincs evőkészlet. A felszolgáló leánynak majd kitörik a nyelve, mikor *ekszcájgért* kiált, de még véletlenül sem említene evőeszközt. Hogy is tenné ezt az egyszerű lélek, mikor a következő pillanatban belépő gazdasszony is *fasírt*-ot kínál *krumpli gárnil*-lal. A legközönségebb és legmindennapibb fogalmakra vonatkozó idegen szavak használatában nincs különbség az ú. n. alacsonyabb műveltségű, meg a „műveltebb” társadalmi réteg között.

Egy városunkba újabban beköltözött nyugdíjas lelkész feleségétől napokon keresztül hallottam azt, hogy „két szoba, konyha *komfort*” lakást béreltek. Máig is gondolkodom, hogy a lakás melyik része, milyen új, eddig nem ismert lakrész lehet az a „*komfort*.” Vagy talán asszonyunk ezzel a lakás „kényelmes” voltára, jól elrendezettségére akart célozni? Az előbb

említett idegen szavaknak és hasonszórú társaiknak édes anyanyelvünk házatját pusztító, falánk élőködő hada rendre kiszorítja, sőt már csaknem egészen ki is szorította legkifejezőbb, legegészségesebb szavainkat és szókapcsolatainkat. Mert ugyan ki meri azt mondani, hogy az itt felsorolt szók helyett használható *színvonal (szint)*, *állapot (helyzet)*, *oklevél (okirat)*, *erő, ütem (iram, lendület)*, *összhang, összetartás (együttérzés)*, *alak, jóváhagyás, parancsuralom, közkegyelem, eszme (eszmény)*, *időszerűség (korszerűség)*, *helyzet (hely, állás, szerep)*, *repülés, középpont (központ)*, *közigazgatás (ügyvezetés, ügyvitel)*, *következmény, megtorlás (megtorló intézkedés)*, *rokonszenv, ellenszenv, (arc)fintor, taglejtés (kézmozdulat, tett)* szó és sok száz vagy talán ezer társa nem az első pillanatban érthető és nem kifejező szó?! Azok, akik az idegen szavak használatáért küzdenek, látszólag helyes érvet sorolnak fel akkor, amikor az idegen szók használatából nyelvi gazdagodást remélnek. Pedig éppen itten tévednek. Mikor pl. a *banális* szót használom, semmibe sem veszem a magyar szavak egész sorát, mint amilyen a *hétköznapi, mindennapi, köznapi, közönséges, elcsépelet, kopott, elkoptatott, izellen, untig hallott, útszéli, émelyítő, semmitmondó, lapos*. Gazdagodást jelent-e az, ha az egyetlen *bizarr* szó miatt száműzöm *különös, furcsa, fura, különcödő, szertelen, szokatlan, felöltő, feltűnő, szeszélyes, hóbortos* szavunkat? Ugyebár: nem! Kétségtelen, hogy a külső körülményekhez és a belső lélektani helyzethez alkalmazkodva, más-más esetben használom ezt vagy azt az árnyalatot kifejező magyar szót. Ezt azonban szegénységnek alig lehet nevezni, mint ahogy gazdagodást sem jelenthet az, ha tíz szó helyett egyet használok. Az a bizonyos gazdagodás csak szemfényvesztés, csak szemkápráztató látszat és a gazdagodás érve: ördögi csapda a nem gondolkozó fő számára. Nincs igazuk azoknak sem, akik az idegen szavak használatáért érvelve, azt mondják, hogy ez vagy az a magyar szó nem fejezi ki ugyanazt vagy nem pontosan ugyanazt fejezi ki, mint idegen vágytársa. Először is kétségtelen, hogy alig van olyan szó, amelyik ugyanazt fejezi ki, mint a másik. Még az ú. n. azonosértelmű (homonim) szavak sem pontos megfelelői egymásnak. Nem fejezhetem ki türelmetlenségemet valaki iránt „ebteremtette” vagy „kutyaadta” felkiáltással, bár a *kutya* is *eb* és az *eb* is *kutya*. Nem beszélek *atyámról*, mikor a testi *apáról* van szó, pedig az *atya* és *apa* „ugyanazt” jelenti. Viszont az istenkáromlásnál még izléstelen és nevetéses is volna Istenről beszélve az *apa* szót, és még inkább ennek becéző (*apu, apus, apika, api* stb.) alakjait emlegetnünk. Az idegen szavak helyett használt magyar szó sem jelentheti tehát ugyanazt, mint a páváskodó idegen. A hiba gyökere ott van, hogy idegen nyelvekre sandítunk s azokon gondolkozunk, amikor magyarul beszélünk és írunk. El kell felednünk ilyenkor az idegen nyelveket. Akkor semmi sem hiányzik, gondolkodásunk pedig pontos lesz, kifejezésünk szabatos. (Vö. Kosztolányi Dezső, Nyugat, 1933. I. 509.).

Szta.

Az „Új Cimbora” helyesírási elvei — gyakorlatban.

Nem tagadom, életem végéig nehezen nyugszom bele az ú. n. újságírói helyesírásba és azokba a sorozatos visszaélésekbe, amelyeket e téren napilapjaink elkövetnek. A sietős munka, a napilap-szerkesztés ideges, lázas

üteme azonban mégis csak megértésre hangol. De van olyan lapszerkesztő terület, amelyen semmiféle megértésre nem vagyok hajlandó. A gyermek és ifjúsági lapok szerkesztésére gondolok.

A felnőttek bokros teendőik között alig tudnak szakítani időt arra, hogy az „erkölcsös” vagy „gyermeknek való” értékjelző követelményeken kívül más igényekre is ügyet vessenek gyermekük olvasmányainak bírálatakor. A multkoriban magam is csak egészen véletlenül néztem bele egyik gyermeklapunk, az *Új Cimborá*, néhány olyan számába (1935—36.), amely egy elemi iskola egész gyermekserege kezén megfordult. Mondhatom, épületes dolgokat láttam. Az egyik lapon pl. a szerkesztői üzenetekben a „*Szerkesztő néni*” a következő, egyébként nagyon üdvös fenyegetést dörögte a remegő gyermeklelkiismeretek felé: „A szünidei beszámolók (!) s egyáltalában a *leközölt cimborá* levelekben (!) ezután nem fogunk javítani (!) egy hibát sem.” Erre kilenc sornyi magyarázat következett; a tizenegy sornyi szövegben tíz (!) helyesírási és központozási hibát számoltam össze. Vajon elvárhatja-e ezek után a „*Szerkesztő néni*” azt, hogy cimborácskái ne az ő lapjában látott, lelkiismeretesnek és felelősnek éppen nem mondható helyesírási elveket kövessék?

Szta.

Az „ősbemutató”.

A könnyelműséggel és ízléstelenséggel együtt a magyartalanságokat is hatásosan terjesztő színházi folyóiratokban és napilapokban többször olvastam az „ősbemutató” szót. („Ezek után még nagyobb érdeklődéssel várjuk a kitűnő író ma esti *ősbemutatóját*” — olvasom egyik napilapban. Ellenzék, LVIII. 1937. 43. sz. 2.) Meg is kíséreltem magyar észjárással megérteni, de sehogysem sikerült a dolog. Sejtettem, hogy ez nem magyarul gondolkozó agyból pattant ki, hanem idegenből való szolgál fordítás. Valóban, mikor felütöttem a német szótárt, ott láttam a „magyar” *ősbemutató* idegen tejtestvérét, az „*Uraufführung*”-ot; ezt a szótár „első előadás” jelentéssel fordította. Az olyan előadást, amelyen először adnak egy darabot, bátran lehet *bemutató előadás*nak vagy egyszerűen *bemutató*nak is nevezni, *ősbemutató*nak azonban semmiképen sem. Ha így haladunk, nemsokára a magyar *szépanya*, *dédanya*, *ükanya* szót kiszorítja az idegenből fordított *ősnagyanya* (Urgrossmutter). Lesz majd a mai *szerző* szavunk helyett *összerző* (Urheber) szavunk is. Akkor majd idegen majmolásunk ékeőbb bizonyosságának okáért valamelyik honi *összerzőnk* darabjának első előadását joggal nevezik *ősbemutató*nak.

Szta.

Az idegen tulajdonnevek írása.

Zsebemben van egy kis naptár, melyet egyik honi magyar könyvkiadónk ajándékképpen juttatott el ügyfeleihez. Ennek „Fővárosi rövid útmutató” című részében a konzulátusokról és követségekről is tájékoztatni akar a naptárszerkesztő. De hiába keresem a külföldi követségek sorában pl. *Dánia*, *Hollandia*, *Németország*, *Franciaország*, *Oroszország*, *Lengyelország*, az *Észak-Amerikai Egyesült Államok*, *Törökország* és még több más állam nevét; helyettük *Olanda*, *Germania*, *Franja*, *Rusia*, *Polonia*, *Statele-Unite*

és *Turcia* országnév áll. Nem hihetem, hogy külső hatalom kényszerítette volna ezeket a neveket rá a naptárszerkesztőkre, hisz a naptárocska más részében az országnevek magyarul állanak. Nem! Egy kis kényelemszeretet, néhány bani haszon utáni vágy, ez altatta el ismét a nyelvi öntudatot.

Erről beszélve, eszembe jut egy egészen új eset is. Mostanában egy németországi vonatkozású, régi exlibrisről írva, használnom kellett a *Boroszló* városnevet is. Legnagyobb meglepetésemre egyik debreceni folyóirat szerkesztője e helynevet *Breslau*-ra javította ki. Furcsa és nem éppen bölcs szerkesztői beavatkozás! Mert ha nem nézzük is azt, hogy XVI. századi kérdésről írva, az akkori magyar történeti városnév-alakot kellett használnom, e tájt pedig a magyarban csak a *Boroszló* városnév élt *Lipcse*, *Drezda*, *Göttinga*, *Franekéra*, stb. névvel együtt, mondom, akkor is nevetséges e javítás; éppen annyira lehetetlen, mintha román szövegben *Londra* helyett *Londont*, *Budapest* helyett *Budapestet*, *Viena* helyett *Wien*-t, stb. írnék. A francia sohasem nevezi az „örök várost” *Rómának*, *Bécs*-t *Wiennek*, az angol fővárost *Londonnak*, hanem *Rome*, *Vienne* és *Londres* alakokat ejt, viszont az olasz mindig *Viennat*, *Parigit* és *Londrat* mond. Román tudományos munkák címlapján is nem egyszer látni országunk fővárosának nevét *Boucarest* vagy *Bukarest* alakban, a szerint, amint francia vagy németnyelvű kiadványról van szó. Nagyon helyesen, hisz a németet csak ehhez, a franciát csak ahhoz a városnévhez fűzik történelmi vagy irodalmi emlékek, mint ahogy a magyar multnak, nemzeti művelődésünknek egy-egy darabját őrzik a magyarrá alakult idegen helységnevek. E helységnevek jelzik azt a bensőséges, mély kapcsolatot, amely népünket, műveltségünket évszázadok óta a Nyugathoz fűzte és fűzi. Mikor mindennapi beszédünkben, írásunkban e helységnevek magyaros alakját használjuk, minden alkalommal tisztelettel és hálával hajtjuk meg a nemzeti művelődés zászlaját az előtt a nép előtt, amelynek nyelvében a helységnév ugyanakkor más alakban él. Ugyanez az eset az idegen keresztnevekkel is. Az én gyermekkoromban már a kicsi gyermeket hozzászoktatták ahhoz, hogy az idegen írók keresztnevét magyar alakban használja. Mesékönyveinkben, az ifjúkor legizgalmasabb és legkomolyabb olvasmányjaiban csak *Verne Gyula*, *Defoe Dániel*, *Swift Jónátán*, *May Károly*, *Dickens Károly*, *Hugo Viktor*, *Shakespeare Vilmos*, *Schiller Frigyes* és mások nevével találkozunk. Egyikünk sem gondolta ezeket az írókat magyaroknak azért, mert keresztnevük magyar volt, de közelebbvalónak érezte mindenikünk, meg-hittebb, hozzánk forrottabb ismerősnek. Csak újabban indult meg valami értelmetlen és semmiképen sem helyeseltető irányzat, amely csak *Stefanokat*, *Andrékat*, *Johnokat*, *Georgeokat* *Michaeleket*, *Giovannikat* és *Josékat* ismer. Ez áramlat hívei azt hiszik, hogy európaibbak, ha ezeket az alakokat és nem a magyar keresztneveket használják.

De beszéljenek nálamnál illetékesebbek. Nemrégiben láttam egyik kiváló román nyelvész mostanában írt magyar nyelvű levelét; az aláírásban a román *Nicolae* keresztnév magyar *Miklós* alakja szerepelt. Természetesen a román nyelvész nem lett kisebb hazafi, nem lett saját nyelve árulója, mikor magyar nyelven írva, a magyar észjárás szerint egyedül lehetséges névalírást gyakorolta. Nincs okunk egyetlen néptől sem azt követelnünk, hogy saját nyelvén beszélve, magyar keresztnevet használjon, de lehetetlen lemondanunk tévesen értelmezett előzékenységből egy olyan nyelvszokásról,

amelynek nyelvünkben jó néhány százados multja van. A magyar ember elől teszi a vezeték- vagy családnévet, utána a keresztnévet — *magyarul*. Hivatalos iratokban ezt a sorrendet kénytelenek az idegen nyelven írók is tenni, vagy különleges jelzéseket (dült szedést, aláhúzást) kell alkalmazniok. Ha nem tartjuk megengedhetőnek magyarban az idegenszerű névhasználatot, viszont magunk sem írhatjuk idegen szövegekben magyarosan nevünket. Különben az az eset ismétlődik majd meg, amelyet *Zilaby Lajosról* hallottam; őt u. i. magyarosan leírt neve után indulva *Miszter Lajosnak* szólították amerikai-angol ismerősei.

Szta.

Befogható-e a nyúl?

Mostanában szertelenül burjánzik nyelvünkben a sok giz-gaz, úgyhogy szinte nem győzik dolgoz kezek a gyomlálást. Sokan könnyelműen hajnászszák az eredetiséget tehetség és tudás nélkül, s az erőlködésnek szegény magyar nyelv adja meg az árát. Sok hibát követnek el különösen az igekötők használatában (*kivizsgál, stb.*). Nemrégem egy újságbeli cím szűrt szemet: „Befogható-e a nyúl tilalmi időben?” Persze azt akarta írni az újságíró: „megfogható-e”. Semmiesetre sem gondolt arra, hogy a nyulat is *be lehet fogni, mint a lovat*. Vigyázzunk, mert vadászok közt igen könnyen elterjed a *baklövés* eredménye!

J. F.

Elvesztett halottak.

Az olasz-abesszín háború befejeződött. Illő, hogy mindegyik fél okuljon a tapasztalatokból. Hírlapírói nyelvünkön is be kell kötözni a haditudósítások ütötte sebeket.

„Az olaszok 10 halottat és 50 sebesültet vesztek.” Hányszor nem olvastuk ezt az elmúlt félévben! A hír szomorú volt, de a megfogalmazásában sem telt nagy öröme az olvasónak. Halottakról ugyan vagy jót, vagy semmit, ám — mi tagadás benne? — katonai szempontból nem megy velük sokra az ember. Érthetetlen tehát, miért kellett drága pénzért világgá kürtölni, hogy a hős olasz katonák előnyomulás közben — hogy, hogy nem? — elvesztettek tíz darab holttestet. (S vajjon mi végre is tartogatták őket?)

Józan ész szerint aligha lehet vitás, hogy ha egy katona elesik, hadserege nem egy halottat veszít, hanem egy embert. Ha szőrszálhasogatók akarunk lenni: egy élő embert. Egy halottat nyer. (Bár az utóbbihoz mi sem ragaszkodunk.) A szóbanforgó mondat épkezláb formája ez: „Az olaszok tíz embert elvesztettek, ötvenen megsebesültek.” Vagy tömörebben: „Az olaszok vesztesége: 10 halott, 50 sebesült.” Így ez a mondat jó. Két része között a logikai kapcsolat kissé tisztázatlanul marad és ez javára válik. Nem állítjuk benne a halottakról és a sebesültekről, hogy elvesztették őket, csak azt akarjuk mondani, velősebben, hogy „az olaszok vesztesége kitészik a következő adatokból: 10 halott, 50 sebesült”. A mondat gyakran hasonlít Deák Ferenc mellényéhez: ki kell gombolni előbb, hogy rendesen lehessen begombolni.

Sz. E.

Régi, de ma is időszerű.

Hibásan :	Helyesen :
barátság, rokonszenv, kötelesség, hála valakivel <i>szemben</i> tiltakozás valamivel <i>szemben</i> eltérés valamivel <i>szemben</i>	barátság, rokonszenv, kötelesség, hála valaki <i>iránt</i> tiltakozás valami <i>ellen</i> eltérés valamitől
ismerni tanul valakit <i>szeretni tanul</i> valamit	<i>megismer</i> valakit <i>megszeret</i> valamit
könyvet, jegyzéket <i>fektet fel</i>	könyvet jegyzéket <i>nyit</i>
<i>túlvilág</i> <i>túllapon</i> <i>túlfiatal</i> <i>túlédés</i>	<i>másvilág</i> <i>túlsó lapon</i> <i>nagyon fiatal</i> <i>tú'ságos édes</i>
<i>maradéktalanul</i>	<i>egészen teljesen, tökéletesen,</i> <i>hiánytalanul</i>
megmosta a <i>kezeit</i> <i>fekete szemei vannak</i> <i>égnék emelte karjait</i> lehúzta a <i>cipőit</i>	megmosta a <i>kezét</i> <i>fekete szeme van</i> <i>égnék emelte karját</i> lehúzta a <i>cipőjét</i>
ez <i>egy</i> hazafias tett <i>ő nem egy</i> képzelt orvos ez <i>egy</i> kérdés	ez hazafias tett <i>ő nem</i> képzelt orvos ez kérdés
<i>leány nyelv</i> <i>leányvállalat, leányüzlet</i>	<i>származék nyelv</i> <i>fiók vállalat, fióküzlet</i>
<i>tüdőbeteg, idegbeteg, elmebeteg</i> <i>rangbelegység</i>	<i>tüdőbajos, idegbajos, elmebajos</i> <i>rangkörság</i>
<i>magas vendég</i> <i>magas kor</i> <i>magas kormány</i> <i>magas igények</i>	<i>előkelő vendég</i> <i>előrehaladott kor</i> <i>nagyméltóságú kormány</i> <i>nagy igények</i>
<i>ősbemutató</i> <i>összöveg</i> <i>őskiadás</i>	<i>bemutató, bemutató előadás</i> <i>eredeti szöveg</i> <i>első kiadás</i>
<i>díjmentes</i> <i>lázmentes</i> <i>fájdalommentesen</i>	<i>díjtalan</i> <i>lázatlan</i> <i>fájdalom nélkül</i>
<i>kész van, nincs kész</i>	<i>készen van, nincs készen</i>
<i>helyt ad</i> a kérésnek <i>helyt ad</i> a panasznak	<i>teljesíti</i> a kérést <i>figyelembe veszi</i> a panaszt

Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az E. M. E. kiadása.

1. Raus Károly: Reményik Sándor	40.—
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.—
3. Dr. Bítay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.—
4. Dr. Bítay Árpád: A moldvai magyarság	40.—
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.—
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.—
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.—
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címei	40.—
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.—
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.—
11. Dr. Tavassy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.—
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.—
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	50.—
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.—
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyughelye	50.—
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-zsármazék irodalmunkban	50.—
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	60.—
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.—
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.—
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.—
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.—
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	50.—
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.—
25. Dr. Tavassy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.—
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.—
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.—
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.—
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.—
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.—
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.—
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.—
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.—
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.—
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelemek idejében	50.—
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.—
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében	50.—
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év	50.—
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.—
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.—
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.—
42. Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	80.—
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.—
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.—
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.—
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.—
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	80.—
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.—
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.—

50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	50.
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	120.
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	30.
57. Dr. Tavaszy Sándor: A lét és valóság	60.
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	60.
59. Dr. Imre Lajos: A falunvelés irányelvei	60.
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	80.
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században	50.
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező m. stere, Johann Eberhard Blauemann	60.
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év.	50.
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	50.
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60.
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60.
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	60.
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrázások	150.
72. Dr. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	80.
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40.
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50.
75. Dr. Biró József: A bonczhidai Bánffy-kastély	80.
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40.
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40.
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60.
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60.
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60.
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40.
82. Grandpierre Edif: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	80.
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	40.
84. Dr. Kozoesa Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról	40.
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	80.
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai	60.
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	40.
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	60.
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év.	40.
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke	60.
91. Dr. Szabó T. Attila: Nireş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	—
92. Dr. Jancsó Elemér: Nyelv és társ. dalom	50.
93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	50.

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj, Str. Baron L. Pop 5
Az 1—10, szám elfogyott